

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOO LI
EESTI KEELE KATEEDER

ÜLEVAADE KÄRLA MURRAKUST

VÕISTLUSTÖÖ

PIRET KOPPEL

EESTI FILOLOOGIA OSAKONNA

V KURSUS

*TRÜ Õpetatud Nõukogu koostoleku otsusega
29. aprillist 1960. a. on kinnitatud käesolevale
tööle esimene auhind.*

J. Maasik

Teaduslik sekretär

TARTU 1960

Eessõna.

Kärla murrak kuulub saarte murde püürkonda. Võrreldes teiste murrakutega on tal rida iseloomulikke jooni, mis on saarte mures kitsamalt või laiemalt tuntud.

Käesolevas töös on lähtutud keeleajaloolisest printsiibist ja püütud selle alusel anda ülevaade murraku fonetikast ja morfoloogiast. Lisana on esitatud tähepanekuid lauseliste joonte ja sõnavara kohta, lähemaid muredeteoste ning Kärla kihelkonna kaart.

Materjal on kogutud töö autoril koos Tiina Kõluga kihelkonna põhja- ja keskosast: Nõmpa, Anepesa, Jõe- ja Kirikukülalt. Kärlas viibiti 1958. ja 1959. aasta suvel kokku umbes kolm nädalat.

Keeljuhtides olid Jühan Tiit (80 aastat vana) Anepesa külast Limmu talust, Marie

Paju (83 aastat vana) Võmpa külast Kuristu talust, Juuli Paju (86 aastat vana) Jõekülalt Ivandi talust ja Miina Alas (82 aastat vana) Kirikukülalt. Siinult mõnel juhul on kaamtatud Marie Mäelt (70 aastat vana) Lauvere külast kirja pandud murrakut.

Ühikund markantsemad murdejooned on kajastunud ka murrakut kõnelevate isikute endi kirjas. Seejärel on toodud lausenaiteid ka J. Hurda känikirjalisest kogust, mis annab EKV Jt Fr. R. Krentzvaldi nimelise kirjandusmuuseumi rahvalaule osakonnas. Materjal pärineb ajavahemikust 1889-1893. Väite järel selgub, et levas viites tähistab H Hurda känikirjalist kogu, millele järgneb „Eesti vanavara“ vastava koite number, mis lehekülje number ja lõpuks aasta, millel Hurd nimetatud kaastöö on saanud.

Vähtuste levikupiire ei ole autoril endal võimalik olnud kindlalt määrata ja nende ootamisel on toetatud olemasolevatele andmetele. Kaamtatud on A. Saareste

"besti murdeatlast" ¹ ja "Väikest eesti murdeatlast" ², andmeid E. Koitu väitekirjast Kihelkonna muuraku kohta ³, dialektoloogia-aleksid laenguid ja kaartide täitmisel mõne joone puhul ka Tartu Riikliku ülikooli eesti keele kateedris leiduvaid käikirjalisi murdematerjale.

¹ A. Saareste, Besti murdeatlas.

² A. Saareste, Petit atlas des parlers Estoniens. Väike eesti murdeatlas.

³ E. Koit, Kihelkonna muuraku keeleajalooline ülevaade. Kandidaadi väitekirja.

Sissejuhatus.

Kärla kihelkond asetub Saaremaa läänepoolses osas, piirnedes lääres Kihelkonnaga, põhjas Mustjala, idas Kaarna ja Lõunas Anseküla kihelkonnaga.

Pinnalchituselt on Kärla kihelkond idas ja kagus madal tasandik, kust maapind kerkib lääne ja põhja poole astmetena. Aluspõhi on paene. Taimestikust on põhja- ja lääres osas ülekaalus oksametsad, ida- ja kagupoolsetel tasandikel on loopealsed.

Saaremaa kolmeteistkümnest kihelkonnast on Kärla praegu ainsus, mis ei ulatu üheski suunas mereni. Tema territooriumile jäävad küll lähed (Mullutu, Paadla jt.), kuid need pole tõelised merelähed, vaid nn. reliktjärved, mis on tekkinud endistest lahtedest maapinna kerkimise

ja mere kuhjara tegevuse tagajärjel.

Saaremaa ja Muhu on kerkunud üle merepinna võrdlemisi hilja, ligikaudu 4000 a. e.m.a. ulatusid ainult kõrgemad osad merest välja.

Enimesed elanikud ilmunud saartele ca 2500 a. e.m.a. „Otmastades kultuuri ühtluse järgi mandril ja Saaremaal, on näinud, nagu loomulikult oodata võibki, saanud oma enimesed elanikud Manner - bestist. '1

Elanikud paiknenud põhiliselt rannakogude ääres. Enamasti oli selles meri, kuid ka muuamad järved, kuigi risemaa oli juba suurelt osalt soostunud. Arvatakse, et Kärle kihelkonnas loodeosas olev Järvmetsa järv oli müüdnest tublisti muuam, ulatudes temast praegu põhja pool olevale viisele alale.²

Vaatamata maaingasele soostunud alale, on tol ajal olnud anustus ka hilisema

¹ H. Moora, Saaremaa muinasaj, lk. 5.

² Samas, lk. 3.

Kärta kihelkonna piires: kind, mis seda
 kinnitavad, on pärit Järvemetsa järvest
 põhja poolt ja Hiiumäe külast. Siinju-
 res tuleb meles pidada, et nimetatud
 ala ei olnud tootud rismaine, vaid
 annu mere ääres.

Ligikaudu 400 a. e.m.a. nirdus palju
 saarlasi Kesk- ja Ida-Eestisse. Arvutust
 tihedus muutis keskmisel ranaajal ja
 on tõenäoline, et need asukad tulid
 Tallinna ümbrusest. Blannike arv tõusis
 üle kogu Saaremaa enam-vähem ühtla-
 selt.

Üldse peab mainima seda, et Saare-
 maal on olnud mitu tihedat ridadeid
 Lääre-Eestiga. Saarte kultuur on avalda-
 nud mõju Läänemaale. Saarlased ise on
 mitmetel puhkudel radeanud Lääre-
 maale kui oma alale. Saaremaa ja
 Läänemaale asustamine keskmisel rana-
 ajal toimus aga üheaegselt.¹

Lugukondlike murete laugumise aja-

¹ H. Moora, Saaremaa muinasajal, lk. 21.

järgul aga moodustanud Lääne- besti
ja Saaremaa ühtse hoiunnihana.¹

Hiljem on Saaremaa elanikkond mitmel
pühul tunduvalt vähenenud (1710. a. katk,
Põhjasõda) ja võib arvata, et uusaastad
on peale Hiiumaa tulnud siia veel
mandri läänosast.

Mandriga, niti Viljandimaaga, olid saar-
laste seotud veel muiste töö käimiste
kandul. Saarlaste ulg töödel käimine mand-
ril ehitusmeistrina, kraavikaevajana,
mlastena jne. muutus niti masinise-
mis, kui seoses talude kmatimisega ja
valvadiukohtade masinise hävitamisega
muutus paljude maataameste elu külas
täiesti võimatuks.²

Kärta kihelkonna asutamisaega pole lä-
hemalt teada. Kindel on ainult see, et
ta on varem koos Kaarmaga moodusta-
nud liitkihelkonna.

Kirjalikes ajalooallikais mainitakse Kärta

¹ Besti NSV ajalugu, toim. G. Naan, lk. 16.

² Samas, lk. 226.

kihelkonda enamasti alles 1438. aastal, kuid ta peaaegu täiesti vähenenud olema.

Kärle kihelkond võib olla Kaarumast eraldunud juba XIV sajandi algul. Sellele viitab Kärle praeguse kiriku seinal olev raidkivi, mis näitab, et see kirik on valminud 1313. aastal.¹

Luhtlemisel kihelkonna ühikute osade vahel ja teiste kihelkondadega erilisi tähtsusi pole erinevusi, sest praegune teedevõrk oli oluliselt olemas juba väga vana ajal ja jaguneb ühtlaselt üle kogu kihelkonna. Tähtsaim on kihelkonda põikimunas läbiv Kuresaare - Kihelkonna magistraal.

Rootslastega on saarlastel olnud küllaltki kokkupuuteid, kuigi otsest rootsi asustust neil aladel pole olnud. Nagu näitavad leiud, olid rootslastel saarlastega kaubanduslikud suhted. Näitena

¹ Eesti, Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus VI, Saaremaa, lk. 598.

võib mainida ka rootslaste sõjakäike
 aastail 1220 ja 1612. 1645. a. Brönsebro
 rahulepinguga sai Rootsi Saaremaa täiesti
 oma valdusse.

Hariduse saamisel enimes küllaltki mure-
 raskusi. 1784. a. koolikorraldus nõudis küla-
 koolide antamist, kuid Kärles seda pa-
 segu eller ei rakendatudki, sest vanemad
 ei saanud oma lapsi kooli. Alles XIX
 sajandi teisel aastakuulmel avati kihel-
 konnas suuremal hulgal külasooke,
 aga nendeski püüdnud mitmelised õpe-
 tajad. 1824. a. antati kihelkonnakool,
 mille õppeaja kestus polnud lähemalt
 määratud.

Kärle kihelkonnas ala iseloomustab
 põllumaa miteline vähesus ja karja- ning
 metsamaa rohkus võrreldes Saaremaa
 kesamisega. Tänapäeval hakkab see muhe-
 mumtuna tänu uudismaade ülesharimi-
 sele, kuna kihelkonnas on (nagu juba es-
 pool mainitud) ainus, mis ei püüa mere-
 ga, on niinõrge elanike põhitööalades
 põllumaad ja karjakasvatus. Sajandi algul

on kihelkond, nagu mure Saaremaagi, olnud
mures kodukäsitöö poolest. Valmistati vi-
kateid, aiatoole, regenid, kangaid, vaipu.

Praegu on see taandunud tagaplaa-
nile, kuna enam-vähem kogu tööjõuline
elanikkond on tööl kolhoosides. Käes-
oleval ajal arvavad endise kihelkonna
piirides neli kolhoosi.

Peab mainima aga seda, et tundub
rahvaarvu vähenemine Teise maailma-
sõja ja Järsa fasisistliku okupatsiooni
ajal (ajavahemikul 1941-1945 vähenes
Saaremaa elanike arv ligikaudu poole
võrra) annab end praegugi tunda arv-
tuse hõreduse ja inimeste vähenuse näol
kihelkonna piirides.

Kihelkonna piirides on murrak mih-
teliselt ähtne. Kahetsema peab, et Kärda
kihelkonna murrak on kõigest Saaremaa
murrakutest üks kõige vähem uuritud.
Absoluutselt puhta murraku kõnelejad
tänapäeval antud kihelkonna piirides
aga enam ei leidu. Vaatamata nillaltki kõr-
gele vanusele erineb kõigi keelejuhtide kõnes kirja-
keele mõjustusi.

Ülevaade
foneetikast

Konsonantism.

A. Klusiilid.

I. Sõna algul.

Sõna algul erinevad ainult helitud klusiilid. Seda ka laensõnades, kus algult on olnud heliline klusiil:

külà, kõrkà, kõhnà, tühi, tõl,
tolm, pigè, paràns, püsèr, pakis,
tõrù 'tõrv', karù 'karv', tüsàr.

Lütsõnades on helitu klusiil põhisõna algul sageli nõrgenenud või gemineerunud.

Kuna fortis intervokaalses asendis ei erine, mis peab lütsõnas teise osa sõnaalguline fortis, mis satub vokaali ette, kas muutuma leeniseks või gemineeruma.¹

P. Ariste, Hiin murde häälikud, lk. 186.

Wäiters : vaivagusoij, kah'geštä, lauppa,
kesäböls, njappöl, teijppio?, kurešsäre.

Tonaalgulise konsonantühendi esinemine on ebajärjekindel: ta võib selles positsioonis olla, kuid võib ka puududa.

Murrakule on omasem viimane nähtus. Seda kinnitab näiteks kas või seegi fakt, et meemas sõnavaras, kus kirjakeeles esineb sõna algul konsonantühend, Kärla murrakus seda ei ole.

Ära jäetakse alati enimene häälik:

rep, rāvi 'kraavi', rūoiks 'pūndiks',
li dā 'plūt', lei vi, rāl?mā, līmp 'klīmp'.

Brandix on sõna pragi, kus sõna-
algulisest kaknikkonsonandist on jäetud
ära teine komponent. Sõna esineb üle-
saaremaalisel kujul pragi, ka prakkil?
'maakil'.

ka onomatopoeetilis - deskriptiivsetes sõnades püüdes sõnaalguline konsonantühend:

am'voo u'na lab'voo n's //
tuli na'ni li'a a' // lo'pi'na
tol'must p'htok //

Sõnaalguline konsonantühend on antud murrakus peamiselt hilistes laensõnades ja sdagi paralleelselt üksikklausiliga algavate vormidega:

prüt, klaes' klaas', plijats, traktur

Nähtus, et sõnaalgulise konsonantühendi asemel on üksikkonsonant, on omase saarte ja läänemurdele.

II. Sõna sees.

1. Üksikklausiid silbi algul.

Pearohutise nilli vokaali järel.

Selles asendis on k, p, t nõrgenemud ja muutunud g, b, d -ks.

$k > g$: luccems (< * lukemahen), tige, riga, tegems.

Klusiil on ülesaaremaaliselt säilinud ka astmevahelduslike verbide oleviku mitmuse 3. pöördes:

tegàrdd (<*tekepat), pueirdd.

Kelli tükki tegawad afit,
kass tükki näitwad tuld, ja
kolmas heidab fisfe (H 18, 821,
1889).

Veel kuulub selle nähtuse rühma ver-
bide imperatiivi ainsuse 3. ja mitmuse 2.
ning 3. pöörre:

sägà! (<*säkahen), sägè! (<*säkadè-),
tögà! tögè!

t>D: vädànd (<*vclämähen), rièimnd,
madal, tög?, säd?, käsè 'kätte'

Peale isikisõnade on t>D veel järg-
mistes verbivormides:

a) ainsuse ja mitmuse osastavas:
mäd (<*māta), tē¹D, puiD,
maiD;

b) ootuspäraselt kindla kõneviisi
oleviku mitmuse 3. pöörde tüves:
pidàrdd, rièurdd.

Nõnda kui kõik Saarlafed

koodi põllul madalal jär-
jel on ja õpetuseft vähe
lugu pidavad (H 2, 271,
1886).

Nähtus on ülesaaremaaline.

Q erineb ka paljude kontraherunud
verlide nõrgaastmelistes vormides, sest need
sonad on niidunud saatma - tüüpi:
õda, vada, leisa, näida.

dra vaada mitte ta'a
(H 41, 371, 1891).

p>B :

a) üksiksonades :

osina, asis, liseis 'libedaks'.

Samas asendis on B ka laenudes vada, leisa;

b) kindla kõneviisi oleku ainuse

3. pöördes :

sa¹B (< * sāpi), so¹B, to¹B;

c) v - partitiivis sonast keema :

ke¹B (< * kēpā);

d) kindla kõneviisi oleku mit-
muse 3. pöördes, kust ta on üldis-
tunud ka teistesse pööretesse:

luba^hõp (luba 'luban', luba^hõ
jre.)

Tüve h kadumisel illatiivis tüvekonso-
nant ei gemineeru, vaid k, p, t muu-
tuvad ikkagi g, b, d-ks:

kä^hõ ($\leftarrow^*$ kätchen), jõ^hõ, ves^hõ,
tuba^h.

Ka esineb ürikkonsonant adverbides
edõ, koõ ja reõ ning kontrahem-
ind noomenites:

me^hõ ($\leftarrow^*$ meket), ä^hõõ 'äked',
õb^hõõ 'õkkad', i^hõõõ 'ikked'.

Järel pööratakse adrad ja äged
teifiti (H 5, 82, 1889).

Nähtus on omase koogu Saaremaal,
välja arvatud Muhu murrak.

Seminaat esineb ainult adverbides
ikkõ ($\leftarrow^*$ ikaken), riisõ ja õnnõ.

k on kadunud sõnades taõõ
($\leftarrow^*$ taikina-), põidõ 'põidla' ja vaõõ
'vaagna'.

Kui klusüil on rasekas tagajärjel
sattunud teise klusüli või 2-hääliku

kõvale, on ta tugevnenud:
leits? 'leidn' , oitko!

Kaasrõhulise silbi vokaali järel.

Ka siin on toimunud samangune muutus kui paarõhulise silbi järelgi.

k > ɣ imperatiivi plurali 2. ja singulari ning plurali 3. pöördes:
upputtɔɔ! kirjuttɔɔ!

t > ɖ kahe-silbilises lühenevad ja kolme-silbilistena säilinud sõnade ainuse ja mitmuse osatavas:
a'ɣɔɔ (< *haigɔɔɔ), valɣɔɔ,
ä'stɔɔ, parandɔɔ, lamɔ 'lamedat',
a'ɣɔɔ 'haigeid', riɖɔɔ, jük'sɔɔ,
lamɔɔ jre.

p > ɸ kindla kõneniisi oleviku ainuse 3. pöördes:
valettɔɔ, jätvatɔɔ,
arɔɔɔ.

Peaõhulise silbi nasaali ja liikuda järel.

Nimetatud asendis on klusil püsinud.
 Olgene $\underset{\sim}{k}, \underset{\sim}{p}, \underset{\sim}{t}$ on muutunud $\underset{\sim}{g}, \underset{\sim}{B},$
 $\underset{\sim}{D}$ -ks.

$\underset{\sim}{k} > \underset{\sim}{g}$: ärg ($\leftarrow$ *härkä), karjõ, lõjõ, kirjõ,
 jalõ, nälõ, selõ.

$\underset{\sim}{t} > \underset{\sim}{D}$: küld ($\leftarrow$ *kulta), liõõõõ, renõõ
 'land', vensõ, riõõ, küinõõõõ,
 anõõõõõ, koõõ, põõ, kalõõõõ 'kallas'.

Õbareeglipärase $\underset{\sim}{t}$ on kel - tüübi ainsuse
 osastavas (*kelta) ja maa - tüübi alalt-
 ütlevas (*mälta):

nõit, tült, müt, tält, mält.

Kahe nasaali vahelt võib $\underset{\sim}{g}$ olla
 kadunud : küinõõõõ.

$\underset{\sim}{p} > \underset{\sim}{B}$: lamõõõõ ($\leftarrow$ *lampakõ), küõõ, alõ,
 varõõõõ, tõmõõõõ, anõõõõõ
 'ammuma'.

Tuleb ette ka niisuguseid sõnu, kus
 kolme konsonandi ühendist on $\underset{\sim}{B}$ $\underset{\sim}{m}$ -i
 kõrvalt kadunud :

saõõõ, õmõõõ, renõõõõõ.

Kui peaõhulise silbi nasaali või

lühivida järel erinev klüübil on rüsekas
tagajärjel spirandi või klüübil kõr-
vale sattunud, on ta tugevnenud:
kult'ss, ant'ss, tunt'ss, müt'ss, ant's!
'tõmba'.

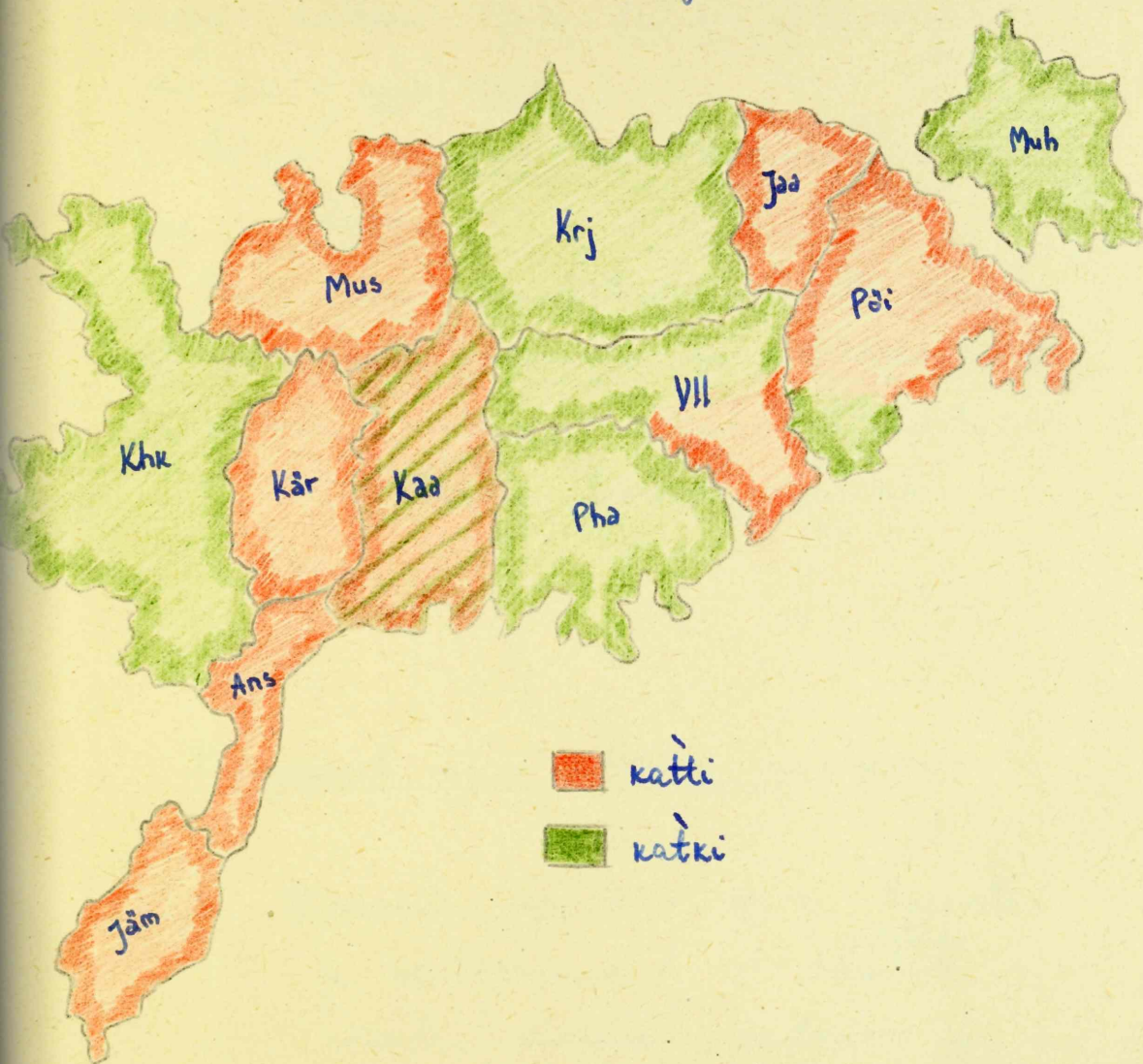
Pearshulise silbi järel helitus naabruses.

Selles asendis on klüübil säilinud.
Erinevad järgmised ühendid:

sk : laisk, kas'k, lesk, saisk: sase 'sari';
hk : nahk's, pähk's 'pähklid';
st : musta, must's, mēst, ka'st, rist's;
ht : reht, köht, teht's, üht, kaht;
tk : jät'k's, rät'k's, pit'k (< *pitkä),
pit'k's, pit'k's 'pikali', pit'k's
'pikne'.

Säält loiak ta neidudele
kähära peaga pitgad
peind (H 5, 83, 1889).

Jona katti eniseb kujul kattis.

sk on nõrgas astmes sageli kaotanud
k :

lässi 'läksin', kässi 'käin', viisatõ
 'visata'.

Analoogia mõjul on tekkinud klusiil
 sõnadesse, kus teda algselt pole olnud,
 näit. aisk 'ais', küsk. Analoogia alu-

üks on niin olnud sellised sõnad,
nagu näiteks laisk: laisa. Selle mõjul
nis ka aisk: aisa.

Sõnas jookma on toimunud meta-
tees: jõskoma.

Peale juba nimetatud sõnade esineb
ht ka verbi minema ja tahtma kind-
la kõneviisi oleviku mitmuse 3. pöördes:
lähtröö 'lähevad', tahttröö.

Kaugemal sõnas helitus naabruses.

st : 1) ainsuse genitiivis se-ga lõppevate
ja kontrahendumis 2-^{lüliliste}_{lõpuliste}
sõnade ainsuse osastavas ja
mitmuse osastavas:

osust: osusta, kattuist:
kattusta, laimast: laimasta;

2) sestüülas käändes:

viinast, laivast, aiusust;

3) verbi des, kus ta-prefiks liitub tüve 2-ile:

valmistommo, unnistommo,
lõbustommo;

4) sti-adverbiales:

kenäst, vanäst.

ht ei ole kaugemal sõnas säili-
nud. Temaga on toimunud järgmised
muutused:

ht > tt, st : unüttom, valettom,
mälestom.

ht > t : imet, valet.

2. Üksikkusilbid silbi lõpus.

Helilise konsonandi ees.

Järgnevat häälikühendite puhul nime-
tatud asendis on käesoleva töö autor
registreerinud noomenitel astmevaheldust:

tr : or — at (part.) : or (gen.), putru :
puu, pöör.

tj : dj — patj (part.) : paaj (gen.).

tr : or — lat : laor.

nr : or — söpr : söör.

hj : dj — kaj : kaj.

tn > nn — lin.

Ainult üks sõna oli astmerahelduseta:
kubjäs 'kupjad'.

Varem on aga käritletavaid sõnu kirja pandud ka mitteastmerahelduslikena:
asèr : asrà : asrà (part.)
(KKJ II 9).

Mõned peavad feft tina
päsfaft nüfuurt lugu, et
feda föbrade ja fugalastele
näitavad (H 5, 83, 1889).

Kubja naene nabra võrn
Kubja poeg kui pilli toru
(H 18, 837, 1889).

Künn murrakutes mainitud juhul
astmeraheldust ei ole.¹

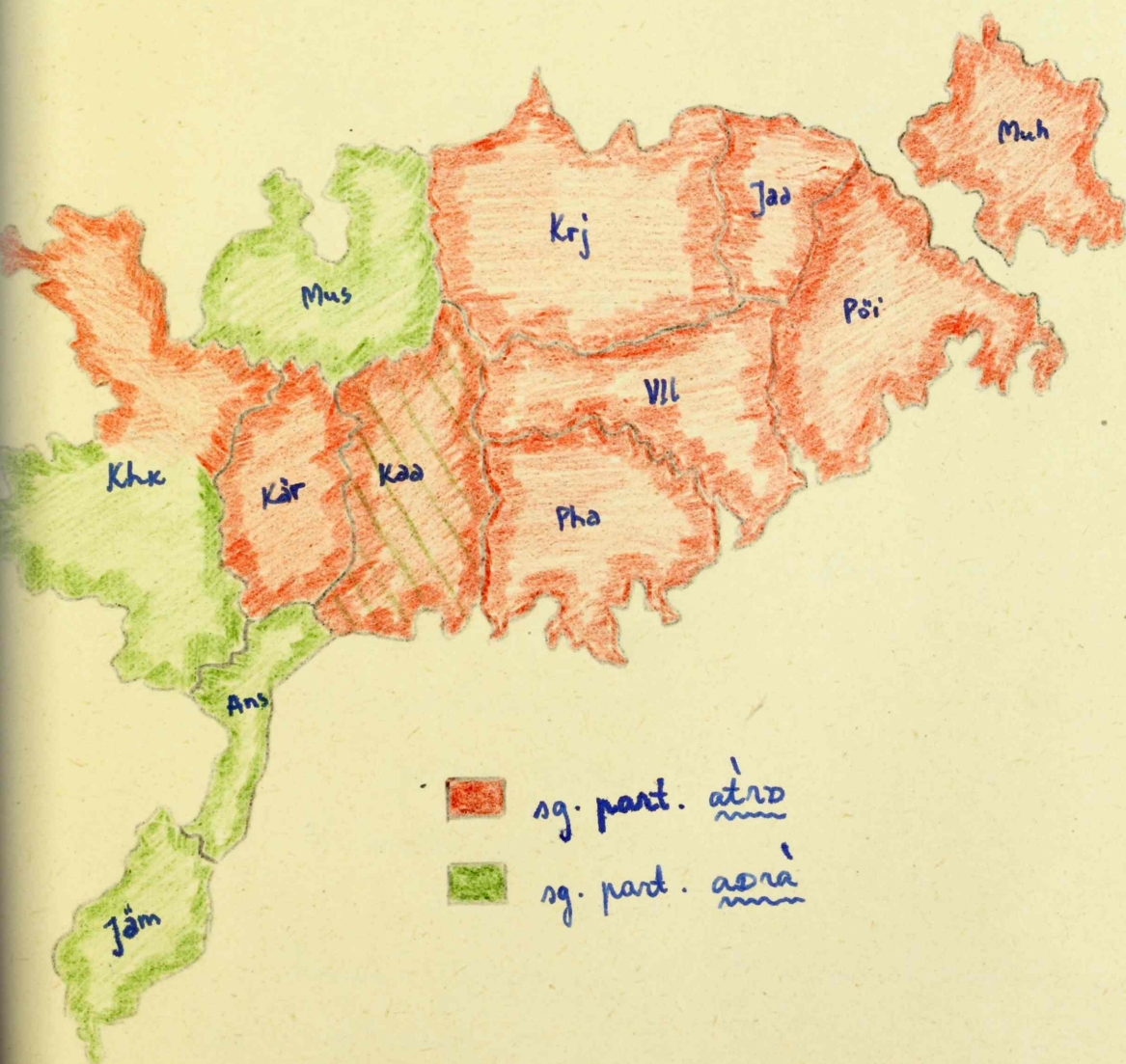
Kihelkonna murraku käsitlemisel on
E. Koit jõudnud järeldusele, et nimetatud
sõnades on fortis omare idapoolsetele
ja leenis läänepoolsetele kaaremaa mur-
rakutele.²

Käsitluse juures olevat kaardil (VIII) E. Koidul

¹ P. Ariste, Künn murrete häälikud, lk. 205.

² E. Koit, Kihelkonna murraku kelaajalooline
ülevaade, lk. 46.

Kärla kihelkonna osas vastava nähtuse kohta andmed puuduvad, kuid et Kärlast ida pool on kõrjal astmeraheldus, Kärlast lääne pool see aga puudub, siis võib Kärlat pidada teatud mõttes piiri peal olevaks, kusjuures ülekäalus on praeguses murruks astmerahelduslikud vormid.

Õnadel, kus algelt on silbi lõpus d-
 ned k ühenduses helilise konsonandiga,
 on olud misugune astmeraheldus -
 *kakla : *kaklan 'kael : kaela'. Praegu on
 nendes sõnades üldistunud nõrk aste:
 kaël, kaër, naël, lai.

Helitu konsonandi es pe-
rähulise silbi järel.

Süa kuuluvad ühendid ks, ts ja
ps, mis praegu võivad esineda mi-
 tugevas kui ka nõrgas astmes.

ks : 1) üknisõnades:

uks : ukse, paks : paksu, üks,
 kaks, jük'sõõ;

2) translatiivis:

püks, võiks;

3) konditsionaalis:

säks, müiks.

Õnas jookma on toimunud meta-

tes : jök'sõõõ.

ts - mets: metsä, reitsma: reitse, kits:
kitses, mits, katnib, ots, vitsa.

ts - ühendist on t kadunud sõ-
nades isè (m itse) ja vissma 'vitsimud'.

ps - laps: lapsè, lüpsma, rapnis,
küpseltma.

Helitu konsonandi ees järgnõlpides.

ks on näilinnud järgmistel juhtudel:

a) sõnades kaks ja üks;

b) translatiivis:

mõnaks, vaBaks, vännaks;

c) konditriionaalis:

kirjuttaks, magaks, elaks;

d) umbisikulise tegumise olekus:

vijaks, sõtkuttaks, maksettaks.

ks -ühend on muundunud s-iks

ks - tüvelistes noomenites:

jävis, rattuss.

Muutust võib seletada järg-
miselt. ne - lõpuliste sõnade konso-

nanttүүлiliste vormides tuleb enne
ɤ (obust), samuti ka ɤ - noo-
menites (kattust). Et aga ne-
lõpuliste sõnade genitiivis on
ainult ɤ (obussa), mis on selle
analoogial ka ɤ - noomenite
vokaaltüvedes ainult ɤ (kattussa).¹

ts on järgneilpides:

a) ürikisõnades:

lõunt'sõla 'lõunale', karjats'sõ,
rehalt'sõ 'rehaluse';

b) tse - liiteliste verbides:

mainits'sõna 'manitsema',
inmits'sõna;

b) adverbides taats'sõ ja epats'sõ.

3. Kolme konsonandi ühend.

Lääneemeresoome aluskeele *str-i asen-
dis on kärklä murrakus sr, mis sõnas
ketrama on atmevaheldusest, sõnas

¹ L. Kettunen, Eesti keele äännehistoria, lk. 40.

oder aga astmerahelduslik (nagu sõnas
puder):

kedrāms : kedrāms : kedrā 'ketran',
oder : odrā : otrā.

Teised kolme konsonandi ühendid
on hilistekkelised:

- gks : kogks;
- nts : konts;
- lts : elts, kalts;
- nts : korts, kõrts, ports;
- mjs : rämps.

Klusiil on siin kas homorgaanse
nasaali või liikuva ja ʔ-i vahel.

Nõrgas astmes on kaks paralleelset
eninemust. Kolme konsonandi ühend on
kas säilinud või tema asemel on
kahe konsonandi ühend, kusjuures
välja on langenud klusiil:

- gks : kogksni ~ kogksni;
- nts : kontsni ~ viänttsoms;
- lts : kaltksni ~ kaltksni, malsni;
- nts : portksni, vitsni, vitsnikks;
- mjs : rämpni.

Praegu on murrakus kirjakeele mõjul

üldisem kolme konsonandi ühend ka nõrgas astmes.

Hääldamise lihtsuse taotlemise tõttu on tekkinud kolme konsonandi ühendid järgmistes sõnades:

laul^ts^o, naer^ts^o, kült^so,
küin^ol^os, val^ts 'vals'.

4. Geminaatklusiilid.

Pearühulise silli järel.

Geminaadid on algselt olnud välte-
vahelduses (*vakka : *vakkan) ja on seda
ka praegu (vakka : vakka).

Erinevate silli lühikese vokaali järel
on lühike geminaat säilinud:

ratt^äs (< * rattas), pättⁱo 'muid',
mak^ki 'vosti', lakkⁱns 'porine',
võtt^ä, rikk^äs, äpp^uk^s, tuk^ki^o, rok^ki^o,
lõpp^eo, kettⁱo, juttⁱo, üpp^ut^äo,
kottⁱ, rappⁱns.

Seda geminaati hääldatakse väga
lühidalt ja mõnes sõnas võib selles

arendis lühikese geminaadi asemel olla
olla isegi meedia.

Näit. : õsethõjõ olis rathuk's
nühjõ || tüsär || juustõttõ n'
kenast ||

Tüdarlappe fündimise ajal
arwawad wana ufulised
feda väga tarwis olewad
(H5, 88, 1889).

Enimese silli pika sillainese järel
on kinnise silli geminaat ühekordis-
tunud:

taśaś (<* tarkkat), keśuś, tośaś,
śiśaś, paśaś, ~~kaśaś~~, nōśaś.

kk, tt, pp on lühikese enimese silli
järel pikenenud:

raśaś (<* rattahen), nikkōō, akkōō,
lōppōō, tükķ, nōppōō, keppōōōō,
paķķōō, raṛṛōō, mteōōōō, kettō.

Enimese silli pika sillainese järel
on pikk geminaat säilinud:

śiśtōō, nittōō, rāķķōōōō, lauttō,
kañtō, śāķķō, väikkō, keikkō, tōtōō,
likkuōō, jōkkōō, aukkus, keittō.

Vokaali kao tõlde sõna lõppu sat-
tunud, on konsonant esimese silbi lü-
hikese vokaali järel pikk, pika silbi-
ainese järel aga poolpikk:

vet̃, reh̃e^hap̃, vak̃, nup̃, kot̃,
kerp̃, keik̃, tar̃k, sāk̃.

Kaasrõhulise silbi järel.

Kaasrõhulise silbi järel on sama va-
heldus kui rõhulise silbi järelgi - tuge-
vas astmes on ^{pikk}~~kk~~ ja nõrgas ^h~~kk~~,
~~tt~~ lühike geminaat:

põrastikk̃u : põrastikk̃u, annikk̃u :
annikk̃u, vanamatt̃s.

Nõrgarõhulise silbi järel.

Nõrgarõhulise silbi järel on lühike ge-
minaat:

1) kas - lütelistes sõnades, sõltumata sil-
li kinnisusest või lahtisusest:

liblikas, kadakas, sõlikas,
märikas, vanikas, loivakas 'aeglane';

2) ik - lütelistes sõnades sõltumata
silli kinnisusest või lahtisusest:

määnikkus, rätlikkus, uunikku;

3) kontrahemmed verbid da - infini-
tiivis:

vi^hat^has, liⁿat^has, a^kkat^has;

4) umbisikulises tegumises:

sä^pet^has, jä^sat^het^has, t^usit^has;

5) ta - lütelistes verbides sõltumata sil-
li kinnisusest või lahtisusest:

ki^jut^has, kü^vat^has, ka^svat^has;

6) ilmaütlevas käändes:

is^hat^has, veⁿat^has;

7) tu - karitiiv-adjektiivides:

õⁿet^htu, ja^lut^htu;

8) kindla kõneviisi oleviku mitmuse 2.
pöördes:

võ^hat^has, aⁿat^has.

III. Sõna lõpus.

K on sõna lõpust kadunud:

1) e - lõpulistes deverbaalides:

käste' (<*kaste_k), mõtte', lakke',
käte';

2) ilmaütlevas käändes (<* - ttäk):
isatto, lam^õotto;

3) kaasütlevas käändes (<* kansak):
kap^õpä^õ, osu^õstöö^õ, nime^õ;

4) rajav käändes (<* - nik):
tē^õ?, laē^õ?, äē^õ?, sārē^õ?

5) da -infinitivis (<* - däk, täk):
si^õstā, näit^õ 'näidata', võit^õ,
mõit^õlō^õ, pō^õda, võt^õō^õ;

6) imperatiivi ainuse 2. pöördes:
tē^õ! (tē^õzek), võt^õā! o^õda!
lē^õā! tule^õ!;

7) eitavas kõnes:

e^õ tule^õ (<* tule_k), e^õ kü^õlā, äi^õ
jō^õwā, e^õ mõ^õistā, ep^õ sō^õ;

8) kindla kõneviisi oleviku mitmuse
1. pöördes (<* - mme_k):
lasē^õmō, tē^õmē, sō^õmē, rap^õpimō;

- 9) kindla kõneviisi oleviku mitmuse
2. pöördes ($\leftarrow * - \tilde{t} \text{ek}$):
 $\tilde{r} \text{õtlats}$, $\tilde{o} \text{lets}$, $\tilde{l} \text{ähetts}$, $\tilde{e} \text{latts}$, $\tilde{k} \text{uitts}$;
10) adverbides $\tilde{k} \text{õju}$ ($\leftarrow * \tilde{k} \text{odok}$), $\tilde{r} \text{õns}$ ($* \tilde{k} \text{innak}$)
ja $\tilde{k} \text{ind}$ $\sim$ $\tilde{k} \text{inn}$.

$\tilde{t}$ on sõna lõpul säilimud, kuid nõrge-
nemud.

$\tilde{t} > \text{p}$:

- 1) mitmuse nominatiivis ($\leftarrow * - \tilde{t}$):
 $\tilde{j} \text{uttid}$, $\overset{\sim}{ü} \text{hid}$, $\tilde{r} \text{õnad}$, $\tilde{r} \text{õhid}$, $\tilde{e} \text{nid}$.
Klusiil pühkub aserõna $\tilde{r} \text{ee}$
mitmuse nimetava lõpul: $\tilde{n} \text{ä}$;
2) kindla kõneviisi oleviku ja mine-
viku ainsuse 2. pöördes:
 $\tilde{r} \text{ägid}$, $\tilde{a} \text{kkad}$, $\tilde{p} \text{äp}$, $\tilde{t} \text{õmpsid}$,
 $\tilde{r} \text{ädasid}$;
3) kindla kõneviisi oleviku ja mine-
viku mitmuse 3. pöördes:
 $\tilde{m} \text{asävd}$, $\tilde{t} \text{esävd}$, $\tilde{r} \text{äkkid}$,
 $\tilde{s} \text{äräp}$, $\tilde{e} \text{läd}$, $\tilde{i} \text{stusid}$, $\tilde{k} \text{utmusid}$;
4) $\tilde{m} \text{ud}$ - keksõnas ($\leftarrow * - \tilde{n} \text{üit}$):
 $\tilde{n} \text{äind}$, $\tilde{n} \text{õind}$, $\tilde{n} \text{itind}$, $\tilde{o} \text{lad}$,
 $\tilde{l} \text{uoind}$;

5) ki - liites :

keðà6?P, è ¹no6?P;

6) üknirõnas nüüð (<*nügüt).

Kolmes sõnas on säilinud vana
sonalõpulise mufiks -üt :
õlut, neitrit, kätkit.

B. Klusiilide nõrgad vasted.

I. Pearõhulise silbi järel.

Palataali k nõrk vaste ʃ.

Pearõhulise silbi vokaali järel on ʃ-
spirant kas kadunud või tema ase-
mele on tekkinud mõni nõrkehäälik.

$\text{ʃ} > \emptyset$: vaü (<*vayon), j¹õ 'jõe', riä,
kõs, maà60, mää' ~ mē'

$\text{ʃ} > (j)$: peijü (<*peizon), õijett?

$\text{ʃ} > (w)$: kañwà (<*kauzan)

Osas sõnades on üldistunud tugev
aste :

müü : müüst, jäbà60 : jäbän, maà60

ma^haⁿ, ma^h te^hi, ma^h nääⁱ

Sõnas nääⁱ on χ -spirant kadunud
($\leftarrow^* nääⁱt$).

Nasaalidest on χ -spirant olnud η -i
järel ($^* \eta\chi$). Seal on ta animileerunud
elneva häälikuga ja praegu on see
nimetatud konsonantühend kujul $\eta\chi$:
ka^hjaⁿ, va^hgi^t, lõ^hjaⁿ.

diivide järel on χ kadunud. Taga-
vokaalide järel on ta täielikult kadu-
nud:

$l\chi > l$: ja^haⁿ ($\leftarrow^* ja^hjaⁿ$), öleⁿ, nleⁿ;

$r\chi > r$: ku^heⁿ ($\leftarrow^* ku^hjeⁿ$), ar^h.

keskosaalide järel on χ -spirant asen-
dunud j -iga:

$r\chi > rj$: a^hjaⁿ ($\leftarrow^* hä^hjaⁿ$), mä^hjaⁿ,
nä^hjeⁿ;

$l\chi > lj$: jä^hjeⁿ, näl^hjaⁿ, kül^hjeⁿ.

Spirandi järel on χ tavaliselt ka-
dunud.

$s\chi > s$:

ra^h ($^* räsjaⁿ$), la^hmeⁿ: laⁿ,

ka^heⁿ, põ^heⁿ, la^hjaⁿ;

$h\chi > h$:

nahad (<*nahyat), lõhin.

Ühendis η on η võimud ka assimileeruda eelneva η -iga:

keššikku (<*kesyikko) 'kolmapäev',

ma käšši 'kärin', ma lašši

'laskerin', viššatlo.

Dentaali $\underset{\sim}{t}$ nõrk vaste $\underset{\sim}{\delta}$.

Pearohulise silbi vokaali järel on $\underset{\sim}{\delta}$ -spirant kas kadunud või asendunud mõne muu häälikuga.

$\underset{\sim}{\delta} > \emptyset$:

laüs, riäs, (sa) peäs, ~~šš~~^{šš} 'ššed',
töšt 'tösti', kantloms, rōš.

?? ššš

$\underset{\sim}{\delta}$ -spirant on kadunud ja tema positsioonis on nirdelhäälikud $\underset{\sim}{u}$ ja $\underset{\sim}{j}$ pika $\underset{\sim}{u}$ ja pika $\underset{\sim}{i}$ ning $\underset{\sim}{u}$ - ja $\underset{\sim}{i}$ -lõpulist diftongide järel:

vi¹je, vi¹š, vi¹ješ, öi¹je, laiwa,
kōijettoms.

$\underset{\sim}{\delta} > j$

kahe tagavokaali vahel:

šš¹š 'saada', koj¹i, koj¹in 'koon'.

Pika u ja e vahel on varasem ŕ-
spirant kadunud ja selle positsioonis
enineb ij. Nähtus on häälikuseaduslik
ja enineb sõnade uus ja kuus vas-
tarates vormides ning adverbis uuesti:
uijēs, uijēst, uijē, uijēnooms.

Misugused vormid on ühised lääne-
murdega.

Sõnas rõja on ŕ-spirant kadunud:
rõa.

Tuger aste on üldistunud sõnades
pidu: pidul ja äp: äp.

Analoogiline on ŕ kahe rühmas:

1) mitmuse omastavas, kus ana-
loogia allikaks on pea - tüüpi
sõnad:

mäde (<*mäden), rõde, püde;

2) umbisikulise tegumise oleiku
eitaras kõnes:

ei nädd, ei tõdd.

Pearõhulise silbi nasaali ja liikevite
järel on ŕ-spirant assimileerunud eel-
seva häälikuga:

nd > nn: aäna, liänuis, meäns,

paⁿno, kōⁿal;
 lō > ll : põllāls 'põllule', süllā
 'nila', pāss vallāle, ma
 kē^llā;

no > nr : kõr^eo, ko^rā^so 'koda',
 ma mūr^a, ma kē^rā.

h- spirandi järel on l- spirant ka-
 duand :

hō > h : tāk^eo, qhā^kko, ma tah^a,
 leh^eo, üh^es, nāh^a, tēh^a.

Labiaali p nõrk vaste β.

Pearõhulise silli vokaali järel on
 β > v häälikusaduslikult:

āvā^s, lēvā v levā 'leiva'.

Labiaalvokaali kõval on β > φ :

tuā (< *tupan), jū^kso (< *hi-
 puset).

Tugev aste on üldistunud järgmistes
 sõnades :

asⁱ : asⁱs, raβā^so : raβān, luβā^so.

lubatš, rabà: rabà (gen.).

Nasaali (m) järel on ʃ aminilise-
muud tema es oleva m-iga:

lammas ($\leftarrow^*$ lampas), tõmmitš,
ammustab.

Lühivida järel on ʃ-spirant kas
muutunud ʎ-ks või kadunud (kui te-
ma naabruses on olnud lahialvokaal).

alvas, kõrvetšab, raivas, taris
tarist 'taris'.

II. Kaasrõhulise silbi järel.

ʃ-spirant oli läänemeresoome alus-
keeles kaasrõhulise silbi järel ainult
kaks rühmas:

1) da-infinitivis, kus ootuspärase
kao (*parantadak $\rightarrow$ paranda) asemel
on -da:

valmistab, ehitab, kasvatab,
parandab;

2) mitmuse omastavas, kuhu kaste-

-tüüli esmujul on ootuspärase kao (<*^{is}an-
 taden > isanpa) asemel üldistunud -te:
 valgette, aistette, vanamattte.

Kaasrõhulise silbi vokaali järel on
 β-spirant muutunud v-k verbi olemiku
 mitmuse 3. pöördes:
 mäletavvd, kirjutavvd, kipputavvd,
 kärvatavvd.

Nasaali järel on, samuti nagu pea-
 rõhulise silbi järelgi, klusil assimileeru-
 nud tema es oleva nasaaliga, kuid
 geminaat on reeglal lühenevad ütnik-
 klusiliks. Nähtus erineb komparatiivi-
 des:

odavvvd, lõbusvvd, madalvvd.

III. Nõrgarõhulise silbi järel.

Selles asendis on lääremeresoome
 aluskult olnud ainult klusilide nõrgad
 varted, olenemata sellest, kas silp oli
 kinnine või lahtine.

χ -pirant on nõrgastõnulise silbi järel kadunud järgmistel juhtudel:

- a) χ - lõpulistes noomenites:
mõttas ($\leftarrow$ *metteget), kõnäs;
- b) sõnas õhuto.

ootuspärase keo asemel esineb klusil imperatiivis:

eläds! mõtleäds! maapäds!

ζ -pirant on muutunud ζ -ks, kui sõna esimene silp on olend lihtike ja kolmas kinnine:

- a) mitmuse omastav:
linäds, ösäds, vanäds, riäds,
nubäds, pesäds;
- b) da - infinitiiv:
eläds ($\leftarrow$ *elädäk), maapäds.
mõtleäds.

ζ -pirant on kadunud, kui esimene silp on olend pikk, või kui esimene silp on olend lihtike ja kolmas silp lühike ning sõnas viimane:

- a) ζ da - adjektiiivid:
lase ($\leftarrow$ *laxeda), tise, kise,
nose, tore, pime;

b) e - plural :

jäl^äes (< *jalkaden), ä^äes.

Vormidene jäl^äööps, ä^äööps

on -se üldistunud pesa - tüüpi
rõvadest;

c) da - infinitiiv :

õ^äda (< *hoitada), pe^äss,
k^ätt^äs, õ^äss.

Nagu näitab M. Toomse, on tüüpide
a^äda, m^äda jms. puhul tegemist mitte
d - spirandi kaoga, vaid läänemeresoome
aluskeele konsonantse liitumisega (m^äda
< *murttak). nt - verbid peatid sel
juhul olema arenenud nii : *ant^ätak >
atta. Sellist eninemist pole aga üheski
sesti murrakus ja seepärast tuleb
järeldada, et n on nt - verbidesse
(andma - tüüp) üldistunud nt - verbide
eskujul (murdma - tüüp) ¹;

d) ainsuse osastav :

kal^äa (< *kalada), rõ^ätu,
a^äes, ä^äss, pa^äss, u^ää

¹ M. Toomse, tehti ta-, tä- verbide konsonantsest
liitumisest, lk. 162 jj.

bes sõnades on ainuse osatava lõ-
pul oodatava kas asemel -o, mis on
nii üle kantud teistest tüüpidest:

keno, tillao jne.;

e) mitmuse osatav:

maiju (<*marjoida), leist?,
vaim, laist?;

f) kontraherunud verbid:

ahkao (<*hakkadat), kelao;

g) mid-keskõna käänded:

surinuks (<*surundeni),
jõnuks;

h) imperatiivi plurali 2. pöör:

õle! (<*olkadet), tule!

$\beta > v$:

1) sõnas oru;

2) va-lõpulistes adjektiivides:

terär, tucär;

3) v-partitiivili partitiivis:

tulävoo, olävoo;

4) kindla kõneviisi oleviku mit-
muse 3. pöördes:

masävoo (<*makapat),

ripuvoo, kartvoo, elävoo.

Kindla kõneviisi oleku ainsuse 3. pöörde lõpul on oodatava v asemel

B :

aäna¹, rööta¹, elä¹.

B ja astmevahelduslike reahide tüve nõrga astme põhjuseks on see, et lõpu i kadu on varem kui tüve nõrga astme tekkimine ja kuulub siis lihtsalt sõnalõpuliste klüütilide valdkonda.¹

IV. Silbi lõpus.

Nendes sõnades, mille esimese silli lõpul oli algrealt χ -spirant, on esimese ja teise silli piiiril toimunud järgmised muutused.

$\chi l, \chi r \rightarrow$ vokaal + l, r :

ka¹l : ka¹l^a, nõ¹l : nõ¹l^a, na¹l,

ka¹r, ma na¹r^a, kü¹r, nä¹rⁱs :

nä¹rⁱd 'naeris : naerid'.

¹L. Kettunen, Latvia kelen äännehistoria, lk. 84.

ɣj > vokaal + j :

lai : lai'jās, mai'jās, rei'jums :
rei'jūtins;

ɣn > vokaal + n :

nā'ins (< *nā'gnūt), te'ins,
lā'ins.

C. Spirandid.

S.

Īona algul, keskel ja lõpus on 2
säilimised :

pois', rišti', pi'ās, mit's, ri'ā,
sepat's, kašvat'se, sājs, lān-
māts.

Intervokaalne ɣ on 6 asemel sõnas
liisipal 'ligidat'.

brinise silbi lõpul on 2 astme-
vahel dussik :

muist' : muistak's, raiv : raivast.

Ilkatiini lõpp on -ɣl, mis on

ootuspärane kahepilliliste sõnades, kust
ta on üldistunud kõigisse sõnadesse:

maja^õ, mere^õ, müüa^õ.

Peale saate murde tuleb re-lo-
puline illatiiv enile veel lääremundes
rõhute silbi järel.

Geminaat -2 on lühikese vokaali
järel säilinud ja allub astmevahel-
dusele:

mää^õma^õ: mää^õsa^õ.

Pika silbiainese järel on tugevas
astmes geminaat, nõrgas aga ühek-
konsonant:

poi^õn^õ: poi^õs^õ? (<*pois^õn^õ: pois^õida),
maa^õn^õma^õ: maa^õn^õ.

Silbi algul on 2 ülipikk 2-i järel
tugevas astmes:

pö^õrs^õma^õ, kar^õrs^õma^õ, kö^õrs^õma^õ.

Onamikus päevade nimetustest on
geminaat -2, mis on tekkinud assimi-
latiooni tõttu:

e^õma^õsa^õ, te^õisa^õ 'teisipäev', k^õss^õik^õku
(<*kes^õik^õko) 'kolmapäev', nel^õj^õä^õsa^õ.

Geminaat -2 on ka adverbides

niss (< * nisehen) ja õss (< * õsehen).

Paljudes sõnades on kirjakeelse
s-i asemel ss:

va^{ss}aikkula, va^{ss}iikkas, ma^{ss}in^{ss}es.

Kui keegi usklik wasfika
lehma juurest ära võrutab,
fj^{ss} leikab ta wasfika wafaku
kõrwa otjast tüki ära (H 5,
87, 1889).

... käsfib ka teifi... (H 5, 87,
1889).

Erinevus on omase saarte murdele
ja kogu Põhja-estile, vähe arvatud
Kärde-^{iku}esti rannamurre.

Ühensilbilise sõna lõpul on s:
pois, varis, kõris.

Tremüri lõpuks on -s (*-ma > -ma^s
-sa > -s):

vi^sas, ra^sb^sas, kü^sl^sas, li^sas^s, me^sas^s,
no^sis^sas^s.

Väga paljudes sõnades on tütele lü-
tunud es- või as-sufiks:

tümes 'tuma', pähes 'pähesel', räimes
'räim', rēhes 'ren', järās 'jäär',

ahvènds 'ahven', kulakks
'kulak', korisàs 'konten',
utnikks 'huntsik'.

h.

Tõna algul on h kadunud:

irès, aìs, õutlks, iimiss
'hirmsad', osins, alò, eia, inni.

Lühikese vokaali järel on h ka säili-
nud, kuid vokaal tema es on lühe-
nenud:

maha (<* māha), mhi, rehè, mehel.

Diftongi järel on h vahetanud koha
diftongi järelkomponendiga, on toimunud
metatees.

jh > hj : lahjäs (<* laihat), kahju;

uh > hv : jahvatlõs (<* janhattapi),
jõhnikks;

uh > hv > h : jahui (<* janhui), rahui;

üh > hü > hv : kehvas (<* keihhat);

ih > hj > h : vahè (<* vaihe).

Nasaali ja liikvõida järel on h kadunud.

nh > n : vanà, anì, inetlu;

lh > l : mlàns, kulà 'kulp',
kolòs ~ lois 'kolhoos';

rh > r : karì, tòrì, nùrì, õirilõns
'kerilane', karì 'lagendik',
rohtu karvamaa maa.

Teisest silbist kangemal on h vokaalide vahel kadunud:

1) h-noomenites:

murès (< *murehema), tervol;

2) ainsuse nimeütlevas:

tusà (< *tupaken), metsõ
(< *metsähen);

3) ma-infinitivis:

anõõms (< *antamaken),
masõms, kasvõõms;

4) kontrahemund z-liitelistes sõnades:

lamõõõ (< *lampake^t), anõõõ;

5) umbisikulise tegumol minevikus:

tõõõ (< *tõtiken), sõõõ;

6) käkkiva kõneviisi 3. pöördes:

õõõ! (< *õkaken), tulõõ!

7) adverbides:

ninõ (< *ninken), ikkõ, õnnõ.

Enimesest sillist kaugemal on ht >
tt, st :

unuttõms, valettõs, mälestõms.

Enimese silli lõpul on h säiliand :
 puh^htõks, tuh^hks, lehm^ha : lehm^hks.

Sõna lõpus on h kadunud :
 te^hrs, per^he, mur^he, im^he.

D. Nasaalid.

n.

Sõna algul on n säiliand :
 näⁿsi, nainⁿe, nõⁿda, naⁿerⁿs,
 noseⁿt, noppⁿõms, ninⁿa.

Ka sõna sees on üarik n säiliand :
 vanⁿõs, kenⁿa, antⁿõ, pahⁿõ, sõnⁿa,
 arⁿõms, korⁿõmsõs.

Ainult ühendis ns on n assimileerunud uelneva vokaaliga ja nii on tekkinud algse lühikese vokaali asemel n-i ette pikk vokaal (märkus: pikk ü on murrakus alati üi-ks muutunud):

põsäs, mänikkoo, küis (<*küisi),
käs.

Geminaadiline n on lühikese esimese
silbi järel säilinud ja võib olla nii lü-
hike kui ka pikk:

koñä: koñoo, nõñiõ 'rõõnad',
liñõ, kaimattõõ, õñõõ.

Pika silbi järel ja kaugemal sõnas
on geminaadiline n lühenevad:

a) rajavas käändes:

māñ? (<*mānnik), tēñ?,
metsāñ?;

b) kontrahendumine verbi med -

kesksõnas:

üppāñ (<*hiipääñuit), õskāñ,
põõñõ.

Säilinud on ta ainult adverbidis:

xññi (<*xannik), kuññi.

Sõnades xannik ja kuannik on gemi-
naat-n nagu kirjakeeleski:

xññik, uññik.

Sõna lõpus on n osalt säilinud,
osalt kadunud. Siinuse nimetava lõpus
on n enamasti säilinud:

(eìn, seìn, kōn, pān', ōn', kārīn,
saen' saan', sōn'.)

fōna lõpus on -n kadunud järgmis-
tel juhtudel:

1) peale lõpuskadu sõnade vaagen
ja aken nominatiivis: vāse, akke;
Mees käib tuba kaudu,
liha waage pää pääl
(H 18, 846, 1889);

2) me - sõnade nominatiivis:
aše, võtti, liše;

3) ne - sõnades:
naine, rebärä, väina;

4) tu - karitiiv - adjektiivides:
õnnettu (< * onneton), jaluttu;

5) omastava käände lõpul:
pesäds (< * pesäden), teise, uise,
risti, müse;

6) rinnütlevas käändes:
tuba (< * tupahen), jõe, käe;

7) alaleütlevas käändes:
tēls (< * tellen), omäls,
pölläls, pēls;

8) ma - tegusnimes:

laulõmb (<* laulamahe), kü-
nimb, magõmb, keimb;

9) umbrisikulise tegumise olekus:

üjakõs, sõtkutõks, aikkõks;

10) umbrisikulise tegumise minekus:

tõõs, viõs, antõs;

11) sti-adverbid:

raikõst (<* raskedastir),

valest, kaõõst.

Verb võib jaatava kõne oleku ainuse
1. pöördes olla kas lõpuga -n või ilma
sõlleta, olenevalt sellest, kas tema es
on isikuline asõna või ei. Kui verbi
es on isikuline asõna ma, siis verbi
pöörde lõpp ei ole, kui isikuline asõna
aga puudub, on verbi esimese pöörde
lõpp -n:

mā vōi vōmilik' olõs || nō mīdā
oia' tēdā ja vōttā nīlī kā ||
ma lān' mīlū aōi sāmō ||
dān' omā mēhē isāōō nītrē-
seist āstōō || pēān nālōō mīrēmō ||

Murrakus on levinud rohkeam esimene
võimalus.

Peale saarte murde leiame $\underline{n}$ -i
kade verli 1. pöörde lõput veel lääne-
murde lääneosas ja kogu lõuna-esti
murdealal.

Helitu konsonandi järel nōna lõpus
on ka nasaal muutunud helitus:
pahN, laiN 'leivalabidas'.

7.

7 erineb ainult homorgaanse klu-
nili ($\underline{k}$, $\underline{g}$) es. käitletavas muudatus
on toimunud järgmise seaduspärase
muutus:

$$* \gamma^k : * \gamma^g > \gamma^g : \gamma^g$$

Ühendis $* \underline{\gamma}^g$ on γ -spirant assimileer-
nud ulneva häälikuga, sest lähikest
klunili on artikulatsioonid ikka enam
nasaleerides. Ühendis $* \underline{\gamma}^k$ on aga
 $\underline{k}$ säilinud, sest ta on intensiivsema
artikulatsiooniga ja on seetõttu muut-
nud ära hoida nasaali assimileerivat mõju.

¹ P. Ariste, Kiie murde häälikud, lk. 192 jj.

Näiteid: kōjē, tōjēums, pōjē, kōjēst,
vaḡjēst, lōḡjēst, taḡjē.

Nōrgas astmes enīer ḡḡ tuleb enīle
ka kirde-estē rannikumurdes.

m.

ḡḡnik m on sãilimud mī sōra
alguses, keskel kui ka lõpus:
meri, mǎnnikkus, mēs, murdm, st,
mūdams, valams, rampi, lǎmīsus,
nīms, torēm, ilm, rattām.

tu-kanitv-adjektīvīde ja järgarvude
obliivakāāndes enīel nīlp -ma -tu-
kanitv-adjektīvīdes on -ma hāāliku-
readuslik, selle analoogial on ta
ūldistunud ka järgarvudesse:
ōānētūms, jālutūms,
kuijēnsms, iētūms.

me-lītelīstes sōrades on kārta mur-
rakus nīlp -me olemas:
esēms, varēms, lasēms.

brandīks on sōra hābe, mīlīl on

obliikvokaalides n:

abè : abèns : abèns.

m on kadunud sõnas põrand
(nn peranto) : parand.

Veel erineb m m-lõpulistes dever-
baalides :

jõnàjäu , sõmàmaja.

Lühikese nn eelse nilli järel on ge-
minaadiline m säilunud ja välte-
vahelduses :

tämme : tämms , ämmà : ämms.

Erinev nilli pika vokaali ja dif-
tongi järel ning kangemal sõnas on
nn lühenevad üksikkonsonandiks :

sämè (< * sāmex), tulems, sõidams,
ännams, viijutms.

Järgnevalt on entatud mõned sõnad,
milles mureti võib üksik-m vahelduda
geminaadilise m-iga :

jumäl, ämarik, samet, timut, ometi,
kuumut, kuümil.

Sõnades kämmes 'käbes' ja moispiip
('poppiip, poppina') on p (b) arendunud
temale lähedase, samuti labiaalse m-iga.

Vastupidine muutus on toimunud sõnas
päspär 'pämer'.

Tõnalõpuline -m on helitu konso-
nandi järel muutunud ka helitus:
leh'M, nih'M, tak'M.

E. LIIKVIDAD.

l.

Üksik-l võib esineda sõna alguses,
keskel ja ka lõpus:

läinlõõs, laulatlõõs, lapls, tull,
tall, pall, üllal, allem, ml,
utl, plü', tullõõs, ollä!

Geminaadiline ll on esimese silli
ühikese vokaali järel säilinud ja esi-
neb välvahelduses:

kallllõõs, villll, kellllü 'kella',
põllllõõs, allllõõs, pillllõõs, üllllõõs.

Pika vokaali ja diftongi järel ning
kaugemal sõnas on geminaat lühe-
nemud üksikkonsonandiks. Nähtus esineb

alakeütleva käände lõpul ($\leq^* -ll\bar{e}n$):
 puhkus¹õls, pe¹õls, veisk¹õls,
 rehi¹õppõls.

Adverbis alla ja lõputa illatü-
 vis ei ole l gemineerunud: ala¹, nile¹
 'nille'.

Ka alakeütleva käände lõpp-l on
 algusest olnud geminaat. On raske
 öelda, kas ühekordistumine on toimun-
 nud enne lõpuvokaali kadu või on
 geminaadist tekkinud pike konso-
 nant niihi lõpus lühenevund.¹

Näiteid: vanamat¹õls, kätt¹õls,
 rah¹õls, mäl¹.

Kirjakeelse geminaat-l-i asemel
 võib murrakus olla ka ükrik-l:
talin¹õls.

r.

Ühekordne z võib-olla nii sõna algu-

¹ J. Kettunen, baltin kielen äännehistoria, lk. 111.

ns, keskel kui ka lõpus:

nikkās, napp?mō, nākk?s, kivi,
kivēm, vain, kaijō, meri, kõrēss,
vaiond 'vandaid', äijälō, puidē.

Kadunud on z sageli sõnas ära.
Tõna erineb kujul ä:

ä meri kōsuis||

Kao põhjuseks on kiiretempoline kõne.¹
Geminaati erineb harva:

nañi: nañr?

zō > z : kēlēmüre, kōrā.

Erinevalt kirjakeelest võib kārla mur-
rakus ka z palataliseeruda, kui ta eri-
neb i-tüvelistes sõnades, kus i lõpuks
tõttu muutub:

par'k, mūr'm 'nom', sār'k, sor't

Sõnas varrukas on ükrik-z:
varuikkōs.

¹ L. Kethunen, Eesti keele äännehistoria, lk. 112.

F. Poolvokaalid.

j.

Tõna algul on j säilinud, välja ar-
vatud sõnad ütlemis < *jutteleminen ja
üices 'ira, tera' < *jūnikkäinen.

Äähteid: jahu, jõukkus, järäs, jõgi,
juttus, juba, jõeks 'jooksis',
jahvatlus.

Tõna kes vokaalide vahel on j ka
säilinud:

ojuma 'ujuma', sajuas, sajas 'saada',
ajab.

Kaks madala vokaali vahel võib
j olla sageli vokaliseerunud:
ma₁ea, po₁ea.

Präfixes muhtakulises kõnes võib
kohata nii selliseid kui ka j-iga
vorme, kusjuures ülevaates on näma-
sed.

i asemel on j sõnades aja 'aia'
(nom. aia) ja aja 'hoian' (da-infini-
tiiv on oipa).

Kadunud on j-häälik sõnades

raem, aetpess, as'to ja verbi ajama
mõnedes vormides (amäs 'ajamas', äe!
'ajage!'). Sageli on aga nimeti nime-
tatud verbi vormides j-hääliku kas-
totte tekkinud mitte pikk vokaal (ā),
vaid diiftong ai-, kus j on i reol
eel säilinud:

aiē! 'ajage!', aiōā 'ajada', aiñā
'ajasin'.

Konsonandi järel on j säilinud:

kaijōs, asjāō, kirjāō, lahjāō,
koijomnō, mirjaks.

a-tüvelistel sõnadel, millel on tugevas
astmes konsonantühend hj, on nõrgas
astmes ainult h:

pohāō 'põhjad', tühaks 'tühjaks'.

Tegijanime tunnuses on Kärle mur-
rakus -ja. Vanem esinemus on -i. Seda
õnnestus töö autoril kuulda ainult
ühel korral: parandai. Säilinud on

vana i-tunnus ühenilliliste tüvede
pühul, kus talle on liitunud veel teine
tegijanime tunnus -ja:

keiōijo, roōijo.

Vana tegijanime tunnus oli -i. Et aga tegijanime nominatiiv erines liiga palju teistest käänetest, kus -ja oli olemas, mis toodi ta analoogia põhjal ka ainuse nimetava käände lõppu.¹

Sõna lõpul on j muutunud i-k:
kari (<*karj < karja), vili, nali,
ahi, kuri, põhi, asi.

V.

Välja arvatud labiaalvokaalide es on
v sõna algul olemas:

vanä, varõõõ, vähk, väõis, viskõõ,
viträs, verõõ, veri.

Sõnaalguline v on labiaalvokaalide es
saarte murdes üldiselt kadunud:

õ 'võõ', õk 'võk',

aga mineb ka v-lisi sõnu:

võõõ, võõõõõõõõõõ, võõõõõõ, vöi.

Tamuti mineb sõnaalguline v labiaalvokaali

¹ L. Kettunen, Lestis kelen äännehistoria, lk. 169.

es hilislaemudes, näit. vorist^{min}.

u enemine labiaalvokaali es on se-
tatar kirjakeele mõjuga. Praegu ongi muu-
rakus tendents tarvitada u-lisi vorme.
fonaalguulise u kadu labiaalvokaalide
es on omase samuti läänemurdele.

Ka rona sees vokaalide vahel on
u näilind, kui ta pole labiaalvoka-
alide kõval:

ku¹, pä¹evä¹, kevä¹es, kü¹vä¹id,
odarp¹mu¹id.

Peasõnolise silbi järel on aga u ka-
duand nii labiaalvokaali es kui ka
järel:

mi¹, tü¹, ai¹s, lõ¹uk¹ka, mi¹l¹õ¹na,
ra¹i¹, pä¹ikk¹ka, kü¹li¹ma, ka¹ri¹na, ka¹si¹ma
'kavame'!

... kaks karmft, neli filet (H5,
97, 1889).

See on tingitud tendentsist kantada
eesti keeles artikulatsioonisel võimalikult
vähe huuli. Et vältida must hüpset
u artikulatsioonikohast labiaalvokaalide
omasse, on u järk-järgult labialisee-

numed.¹

Kaasohubise nilli algul on u säi-
linud nagu kirjakeelne:

tus'v, ter'v, kis'v 'kidus, vilets',
or'v, od'v.

brandiks on sõna palav, kus u on
kadunud: pala'.

Konsonandi järel on u üldiselt säi-
linud:

ra'svast, kō'voss, kō'vi, al'vem, ~~pi'voss~~,
tal'v, jō'hnikko, ku'vēm, ka'vās.

Konsonandile järgnev u on i es-
kadunud. Ka see on tingitud a.õ.
megavama häälduse taotlusest. u
ja i artikulasioonikohtadel on väga
mure rale ja et seda vähendada,
on u kui hooltelt artikulatsioonil
muremat pinget nõudes häälik järk-
järgult kadunud:

jā'ri, pili', taris ~ tarist 'tarvis',
terittoms 'tervitama'.

brandiks on sõnad tervis ja vär-

¹ P. Ariste, Hiin murrete hääliand, lk. 244.

rima, milles v on olemas, kuigi ta on konsonandi järel ja i es.

Konsonandile järgneva v kahe i es on leitud üle kogu Saaremaa ja erineb veel Hiinuma idaosas ning osaliselt läänemurdes.

Kui a-tüvelistes noomenites konsonandile järgnevad v sattus sõna lõppu, vokaliseerus ta ja muutus u-ks:

raui (<* rava), töui 'tōw', kõui,
laui 'latv', karui 'kavv'.

Nähtus on saate murdes üldiselt leitud.

Geminaati murrakus ei erine, kuid tema olemasolek oletatakse varasemal ajal:

saii (<* saiv < * saavi), õuine.

G. Konsonantide palatalisatsioon.

Liikivase vokaali järel erineb palatalisatsioon i-tüvelistel sõnadel ai-

nult ainsuse nimetava lõpul, kus $\tilde{i}$ on lõpuks tõtku kadunud. Erinevalt kirjakeelest palataliseerub ka $\tilde{a}$:

kot'[̃], pit'[̃], pan'[̃], sõn'[̃], tat'[̃],
tut'[̃], nar'.

Lüa kuulub ka $\tilde{e}$ -tüveline sõna $\tilde{o}n'$, mille nominatiivi lõpul on varem olnud $\tilde{i}$ (sm onni).

Konsonantühendis on nimetatud tingimustel palatalisatsiooni kandjaks esimene komponent:

ren't', nilt't', san't', müt's, pur'k',
vär'v, ar'k', kur'k', pär'm.

Käänetes, kus tüve $\tilde{i}$ on olemas, palatalisatsiooni ei ole:

kott'i, rent's, pill'i, pur'i, müt's,
tutt'i'd, vär'i'd.

Kui nominatiivi lõpul on praegu $\tilde{e}$, aga sõna ei ole $\tilde{e}$ -tüveline, siis palatalisatsioon puudub:

an', pa'si, kä'n', tuli'.

$\tilde{j}$ palataliseerib ainult temale eelnevad $\tilde{e}$ -i:

vil'jals, väl'jama, nal'jaks, sel'ja,

kül'jes, väl'je.

Teised häälikud jäävad j'-i es palatali-
seimata:

asjäd, paējäd, košjü 'koja'.

Tõnades, mille nominatiivi lõpul
oli varem i, on ülipikast a-st ja o-st
i palataliseeriva mõju tõttu moodus-
tunud e- lõpmine diftong. Analoo-
giana tuleb mainitud nähtus ilu-
riks ka laensõnades:

koil 'koal', tois, rois, mois,
lois 'kolhoos', saia 'saan', lais
'klaas', ap'paraat'.

Diftongi ei moodustu ainult a-hää-
liku es: p^här.

Samade sõnade oblikvakäändes, kus tuleb
nähtavale türevokaal i, diftongi ega
palatalisatsioon ei ole:

sāni, kōli, rōni.

Vokalism.

I. Esimese silbi vokaalid.

1. Lühikešed vokaalid.

Esimese silbi vokaalide osas on enamus väga kirju. Enamalt jaolt on esimese silbi vokaalid säilitanud oma enalgse kvaliteedi, kuid on ka palju vaheldusjuhte. Eriti tihti on üksteist asendanud hääldusasendilt sarnased vokaalid, näiteks tagavokaalid omavahel. Allpool näiteid nii pürijuttudest kui ka vaheldustest.

a.

a on esimeses silbis üldiselt säilinud:

antlaks, maja, vanast 'vanasti',
valge, käsil, kani, pala 'palav',

kanõ 'känd'.

... päris moifa piiri päelt
otfitakse üles kolm pihla, mis
ühe kanuu päel kasvavad
(H5, 86, 1889).

a on muutunud a-ks eelneva j-
hääliku mõjul:

jäukis, jäabab, jäeni, jäni, jäda
'penar', jätkumõ, jändumõ.

... liha faab fell õhtul
keik perele föögiks ära
jägatud (H5, 84, 1889).

j-i koartikulatsiooni tõttu on madal
velaarne a muutunud aste-astmelt
espoolsemas, kuni tekis palataalse,
samuti madal ä.¹ ja -muutumine
jä-ks ei ole omane absoluutselt kõi-
gile sõnadele. Nii erineb sõna algul
ja - näites järgmistes sõnades:

jähvatõõ, jaleb, jahi.

Peale saarte murde on a j-hää-
liku mõjul palataliseerunud väga laial-

¹ P. Ariste, Hiiumurrete häälikud, lk. 71.

darelt veel teistegi põhja-esti murretes,
vastav nähtus ulatub isegi Viljandi-
maa põhja- ja Tartumaa loodeossa.

a > ö : sõna', lõje, põlema

Sõnas mainitsemine erineb veel algne

diftong ai : mainitsemis.

ä.

ä on säiliand :

ärõõõõõõ, käni', änd, ämblikene,
lääkuna 'porine', järn'sõõ, tähe's.

Sõnades, kus enimeses sillis võib va-
helduda pikk ja lühike ä, on see ena-
masti lühike :

mäletõõõ, mälestusõõõ, mäletõõõõ;
lävi 'lävi'.

Hallikad alla lääwede (H
41, 356, 1893).

e.

Enimeses sillis e on säiliand järg-
mistes sõnades :

teiva, pere', tegi', lēstas, menemõõ,
keorāmõõ, metõõ

Paljudes sõnades on e muutenud
ä-k :

äratõõb, ärä, tänämb, ärän, vädämb
'vedama', äi, ävääväs 'iganeks'.

See wääl aimult uskijid oma
maja juure (H5, 88, 1889).

e muutenine ä-k tuleb esile ka
lääremurdes.

e on muutenud i-k j-i ja n-i
es:

ri'õ, ri'õ, ri'õ, linnõmb, linnu'auk
'lennuauk'.

Hamis lindab üle õue, tüüvad
tükivad wett? (H5, 97, 1889).

Siiski e on veidi kõrgenenud, kui
talle järgneb h ja h-le omakorda
keskkõrge või madal vokaal:

me'õ, re'õ, re'hä, ke'hä.

Sama nähtust kohtame ka o puhul
(vt. lk. 76).

e > e > ö :

tõr'i 'tõr, tõr', võr'iõ, põr'i,
sõs'er, õhto, kõ'hnä.

e > e > a : par'ämb 'pörand'.

e > o : kolläns ~ koläns, osüäns, kois.

o.

Erimese silli o on säilinud:
kojü, kosü 'kokku', olä! 'ostan',
ma osä 'okan', kon.

o > e > ö :

körä, köräms, ölä, ková, põle
'pole', võtms, ömmelms.

Saarte murraku ö-d käsitledes toob
b. N. Setälä enile korrelatiivsuse. ¹

P. Ariste näitab, et selleks ö lahiali-
seerumise põhjuseks on asjaolu, et saarte
murdes on artikulatsioonibaas nihku-
nud ettepoole. ²

Näiteid: rōim, mōtte, tōuseb, öse,
tōi jne.

ö enimesine ö pontsioonis on omase
muremale osale saaremaast (ainult Põ-
de kihelkonnas ja selle lähemas ümbrus-
es erineb e). Ka ilmaeb ö e asemel

¹ B. N. Setälä, Zur livischen phonetik, Finnisch-
Ugrische Forschungen XXII, lk. 176.

² P. Ariste, Hiine murrete häälikud, lk. 122.

hiidlaste keletarvituses. Seda võib öelda, et see nähtus on puht - saartemundeline.

"Juba geograafilise ala näitab selgelt seda, et kõnes olev häälikumuutus on läinud läbi rootsi mõjul - igal pool, kus elatakse külg külje vastu rootslastega, tuleb see ilmniks."¹

Rootslased asendavad eesti keelt rääkides $\ddot{o}$ kui neile tundmatu hääliku tunnud $\ddot{o}$ -ga.²

Lihtsike $\ddot{o}$ on $\ddot{u}$ es veidi kõrgenenud, kui $\ddot{u}$ -le järgnes keskkõrge või madal vokaal:

$\ddot{o}h\ddot{a}n$, $\ddot{o}h\ddot{a}k\ddot{o}s$.

Et sama nähtus erineb samadel tingimustel ka $\ddot{e}$ puhul, siis võime konstateerida, et keskkõrged vokaalid on $\ddot{u}$ es veidi kõrgenenud, kui $\ddot{u}$ -le järgneb keskkõrge või madal vokaal

¹ P. Ariste, Mis on loode - Eesti murrete hääldamises rootsipärane?, "Eesti Keel" 1931, lk. 77.

² Jamas, lk. 78.

a või e).

Seda võib seletada järgmiselt. h on oma häälduselt väga nõrk häälik, eriti siis, kui ta on intervokaalne.¹ Järelikult, hääldades seda h-d väga nõrgalt, tajuvad murekõnelejad h es ja järel seisvat vokaali diftongitavaliselt aga käsitletavas murrakus hilistekkeliste diftongide eikomponent ei ole kunagi madaldunud (ma'ha', ria'ra'), mis on ka need h kas tõlke moodustanud diftongid sarnastunud teistega ja nende eikomponent on kõrgenenud. Seda aitab tõestada, et ühel korral on murrakust kirja pandud vorm ko'o 'kohad', kus h-d ei ole üldse kuulnud.

ö.

Algupärane ö erineb väga vähestes rōnades:

¹ P. Ariste, Eesti keele fonetika, lk. 23.

Näit. : kõha, rõhiß

u.

ühike u on esimeses silbis säilinud
näiteks järgmistes sõades:

tuli, mura, tulema, paber.

Laadivahelduse puhul on u samuti
säilinud:

tusa: tua, niitlus.

u on muutunud ü-ks eelneva j-
hääliku mõjul:

jüst 'just', jüstku 'justku'.

u on muutunud o-ks sõades ujuma
'ujuma' ja kojuß 'koob'. Sõna ujuma
esineb sellekujuisena ka tuntu murdes.

u u : rüük 'rüükas', küüskama.

ü.

Esimese silbi ü on enamasti säi-
linud:

küla, üksi, küla, üleval, tida, ü,
müma 'aeglaselt põlema', lüpsma,
pühäos, müri.

e-tüvelistes laadivahelduslikes sõades,

kus ü on ŕ-spirandi kee tagajärjel sat-
 tunud e kõrvale, on ta madaldu-
 nud ja assimileerunud e-ga:
 lõõ (mitm. nom.) 'lõed', sõõ 'sõed'.

i.

i on enamasti säilinud, näitena
 järgmistes sõnades:

kiskus, piisõ, viisõ, liinõ, isõ,
 kirjuttõusõ, viisõ.

Laadivahelduslikes sõnades i ei ma-
 daldu:

nibõ: nia, via, viutlus, viisõ.

Paljudes sõnades on i muu-
 tud ü-ks:

süüõ 'nild', mütti, viisõõõ 'viis-
 kond', piisõ! piis 'peos', piutõ? 'piutõ',
 piime.

P. Ariste väidab, et ü on tekkinud
i-st.¹ On aga ka hulgaliselt neid
 tagavokaalseid sõnu, kus i pole ü-ks
 muutunud, näitena

¹ P. Ariste, Hiine murrete häälikud, lk. 129.

nĩp, nĩa', nĩkās, rĩpputlõb 'lĩqutab'jne.

Teiselt poolt on jälle anovokaalseid sõnu, milles i asemel on ü, näiteks pĩstā! 'pista!', pĩmē. See lubab teatud mõtte kahelda selles, et ü on tekkinud i-st.

Umtavam tundub olevat väide, et muutus i > ü on toimunud labiaal-häälikute mõjul.¹

Laarte murde artikulationibees on nihkunud ettepoole ja toonud endaga kaasa tugeva tendentsi labialiseerimiseks. Seejuures ei avalda labialiseerivat mõju mitte ainult labiaalsed vokaalid, vaid ka labiaalsed konsonandid.²

Toodud näidete hulgas on aga ka selliseid, milles on küll i muutunud ü-ks, kuid labiaal-häälikud puuduvad: nĩp, nĩkōnĩp 'nirikond'. Siin võib mõjustafaktiks pidada nende sõnade teisi vorme, kus labiaal-häälik on olemas. Sõna

¹ J. Mägiste, P. Ariste, Hiie murrete häälikud, Eesti Keel 1940, lk. 62.

² P. Ariste, Eesti fonetika, lk. 78.

nüls puhul oleksid niisugusteks vormi-
daks näiteks nüllilõks ja nüllilõks minem
(kirja pandud kihelkonna murrakust)¹ ning
sõna nüisõis puhul sõna nisu.

Vastupidises näites on aga sõna
kipputõks, kus i on hilislaenu p naab-
ruses, kuid ü-ks muutunud ei ole.

Olemasolevate näidete põhjal ei ole
võimalik teha lõplikku otsust selle
kohta, mis on i muutumise puhul
ü-ks määravaks ja misugune näitus
on sekundaarne, sest näiteid on igale
näitele nii poolt kui ka vastu.

ir > er : kerpⁱ, keritⁱ, keiv^es, kerkⁱ : kerõnⁱ
'kirik', kerj^ü

Õõfe ta jõudand juba kerku
juure ja näind, et kerk olnd
tuledega valgustud (H 41,
371, 1891).

i madaldumine e-ks ü-i es on
tingitud asjaolust, et ü-hääliku moodus-
tamises peab keeleots asetuma pre-

¹ L. Koit, Kihelkonna murraku keeleajalooline
ülevaade, lk. 141.

palataatumi muinas. Et keeleots võiks va-
talt liikuda, laskub keelelgi natuke loh-
ku, mis toimub juba enne u-i moo-
dustamist. Laskumise tõttu on aga ras-
ke moodustada kõrget i-häälikut ja
tema asemel moodustatakse kesk kõrge
e.¹

i ve : rehM, metis.

i vi : piisikoma.

2. Pikad vokaalid.

Pikad vokaalid erinevad eesti keeles
ainult paarohulises silbis ja võivad olla
välterahelduslikud (pikk ja ülipikk välde).

$\bar{a} \equiv$: nānisa, kās : kārē, sārēo,
sāttona, māp, sājō 'saada',
āva 'haava', tān?

Tõne lõpuks kadunud i on oma
palataliseeriva mõjuga põhjustanud üli-

¹ P. Ariste, Hiin murrete häälikud, lk-d 80 ja 94.

pika a diftongistumise:
saen 'saan', raet 'raat',
aparae.t.

ä ≡ : pämesoo, järäs, näkk?voo, jä!

Ülipikk ja ka pikk a on veidi kõrge-
remad ja muutunud espoolhemaks:

ä > ε¹ ja ä > ē

Nähtus tuleb erile sõnades, kus kirja-
kules või teistes muutes vaheldub pikk

ä diftongiga ea:

p¹ēl, p¹ēls, p¹ēlt, r¹ēl, p¹ē 'pea', ε¹
'hea', t¹ēdā 'teada', t¹ēdoo jne.

Seda on põhjustanud keskkõrgete
vokaalide kõrgenemistendents ülipikkas vältis.

Ainult sõna eadus erineb ä-lisena
(näpus). ē-listena erinevad nimetatud
sõnad ainult Lääne-Saaremaal ja Hiin-
maal.

Et mainitud asendis on mitte pikk
ä ega diftong ea, xda on märganud
juba varasemad muuraku kirjapanijad.
Nad on ainult lahutanud kõrgenemad
ä kaheks komponendiks (ae).

... et täeda jaada, misfugune

See aasta siis, mis nüüd
algatud (H 5, 81, 1889).

Pikad keskkõrged vokaalid on Käräla
murakus veidi kõrgenenud.

"Siin kohtab taas seda üldist hiiu
ja murredegi eesti murrete omast tõi-
aja, et kvantiteedi kasvamisega käib koos
artikuleerimise intensiteedi kasvamine. Nagu
on juba öeldud, peab takes- tahtmata
tõusma kehtes, kui tahetakse intensiiv-
semalt vokaali artikuleerida."

Ilma spetsiaalsete näotmisteta on
ainult raske öelda, kas pikk ja üli-
pikk vokaal on ühepalju kõrgenenud
või on neil veel omavahel kvaliteedis
erinevusi.

ō : ō

lōrehā, lōm, mōn, jōduō, rōsu,
nōt, nōelt, ōdā! rōvō.

ō > ü

tūwō, jūwō, hūwō (< *lōdax).

Nähtusele, et pikk ō on muutunud pi-

¹ P. Ariste, Hiin murrete häälikud, lk. 65.

kaks u-ks, on esitatud kaks põhjendust. L. Kettunen arvab, et niisugusel puhul on konsonant muutunud poolvokaaliks, see aga omakorda saanud homogaanses tema ees seisva vokaaliga.¹

P. Ariste seletab nimetatud nähtust vokaalidest lähtudes. Fonoloogiliselt ei ole võimalik, et pikk keskkõrge ja lühike madal või keskkõrge vokaal seisaknid kõrvuti, küll aga võib kõrge täishäälik astuda lühikese ees. Et säilitada pikust, ongi keskkõrge vokaal kõrgenenud.²

i-tüveliste sõnade nominatiivis on ülipikk o i palataliseeriva mõju tõttu diftongistunud:

koil 'koal', tois, rois, hois 'kolhoos'.

ö

Pikk ö on kõrgenenud ainult sel juhul, kui ta esindab ö-d ja ei ole arenenud pikast e-st.

¹ L. Kettunen, Eesti keele äärehistoria, lk. 135.

² P. Ariste, Hiin muusika häälikud, lk. 71.

Näited: t¹₁, õ¹₁l¹ 'võl', s¹₁õ¹i,

aga: l¹õ¹s, õ¹r¹i, v¹õ¹r¹as, p¹õ¹sõ¹s, r¹õ¹m¹sõ¹s.

Analooiliselt pika õ muundumisele u-ks on ka pikk ö kõrgenenud ü-ks. Et aga pikka ü-d murakus ei enine, mis on siingi järgnevalt moodustunud diftong üi:
küi¹jo, müi¹jo.

e : e¹

s¹e¹r¹es : s¹e¹n¹õ¹s, n¹e¹, v¹e¹l, p¹e¹r¹e : p¹e¹n¹õ¹s,
v¹e¹r¹e¹s, n¹e¹ 'ned', k¹e¹t¹võ¹s, t¹e¹n¹õ¹s.

ü : p¹ü¹, m¹ü¹t, k¹ü¹r¹e¹s, k¹ü¹lõ¹õ¹s, ü¹t, t¹ü¹n¹õ¹s,
t¹ü¹l¹ik¹.

ü → üi

Pikka ü-d murakus ei enine, ta on alati moodustunud diftongi üi:
küi¹s (< *künni), müi¹s, tüi¹ttõ¹võ¹s,
küi¹n¹õ¹r, küi¹n¹õ¹lõ¹s, müi¹ttõ¹õ¹s, tüi¹kkõ¹s,
müi¹ttõ¹õ¹õ¹s, üi¹ttõ¹õ¹s.

ü diftongistumise põhjust vt. lk. 91.

Pikk ü on diftongistunud ka lääne-, kesk- ja tatar murdes.

ü + vokaal > üi + vokaal :
müi¹jän, küi¹jo, müi¹jo.

$\bar{i} \equiv$

piimä, iimä, iisä, iijä, iikkis
'iigis', liivä.

3. Diftongid.

Algupärasead diftongid on võinud olla ainult $\bar{i}$ -, $\bar{u}$ - ja $\bar{a}$ -lõpulised. Hilistekk-
ind diftongid võivad olla kas samuti
 $\bar{i}$ - ja $\bar{a}$ -lõpulised või ka $\bar{u}$ - ja $\bar{e}$ -lõpu-
lised.

a) $\bar{i}$ -lõpulised.

ai

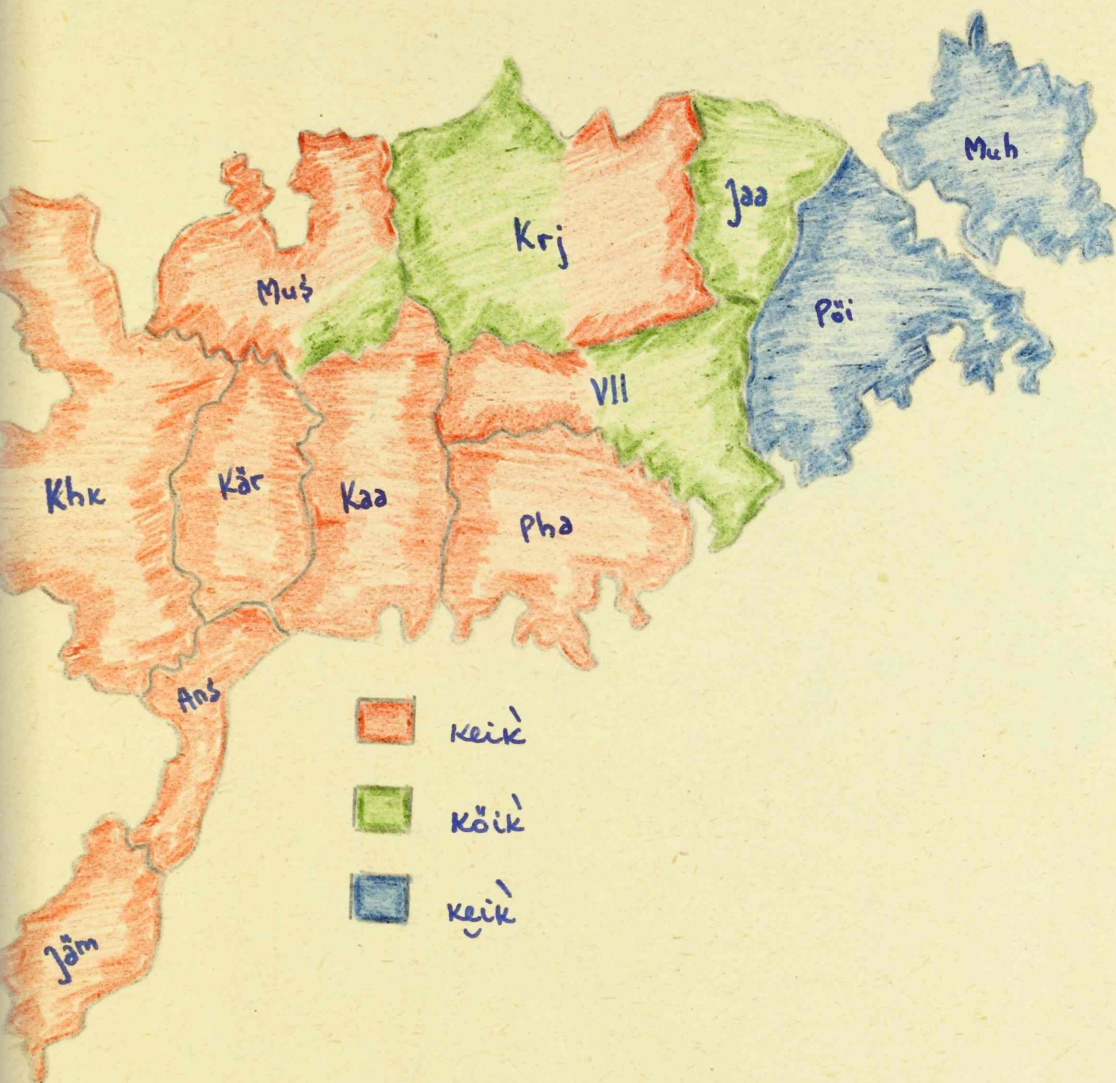
Algupärase ai-diftong on enamasti
säilinud ja erineb vältelavahelduses:

laisk: laisa, laimä, naiva, aia
'aia', aia, paista.

ai > ei : sein (< *saina), ein, eisa,
keik (m. kaikki).

Sõna keik erinevuse märguol kujud
on läänesaareline. Väljaspool Saaremaad
kohtame sellist erinevust ka teistes põhja-

eesti murretes.

Praegu on murrakus diftongi ai järel-
komponent hääldamise hõllestamises tihti
e-k madaldunud (ka nõrgas astmes):
kael: kaela: kaela, naela, kaera,
laevad, taevad.

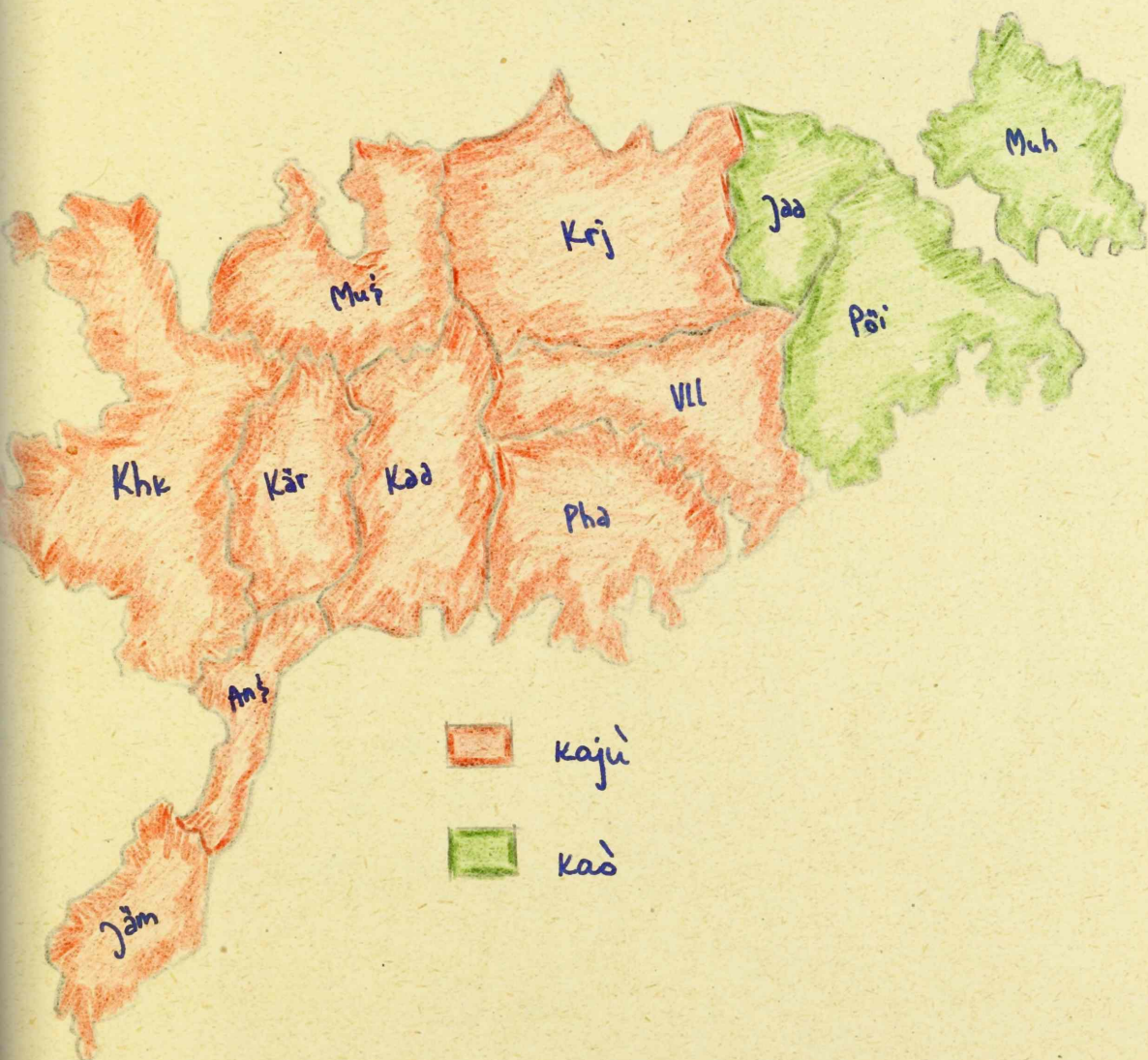
Karaseinal ajal on aga nõrgastmelised
võimid murrakust kirja pandud diftongi-

ga ai :

kael : kailà : kaelo, nailà (KKJ üP).

Algne diftong ai on muutunud rō-
nas kaju 'kaer' :

kaju < *kain < *kaivu < *kaivo.

di :

rāimē, päikkō, vāin : vāčnā, kài.

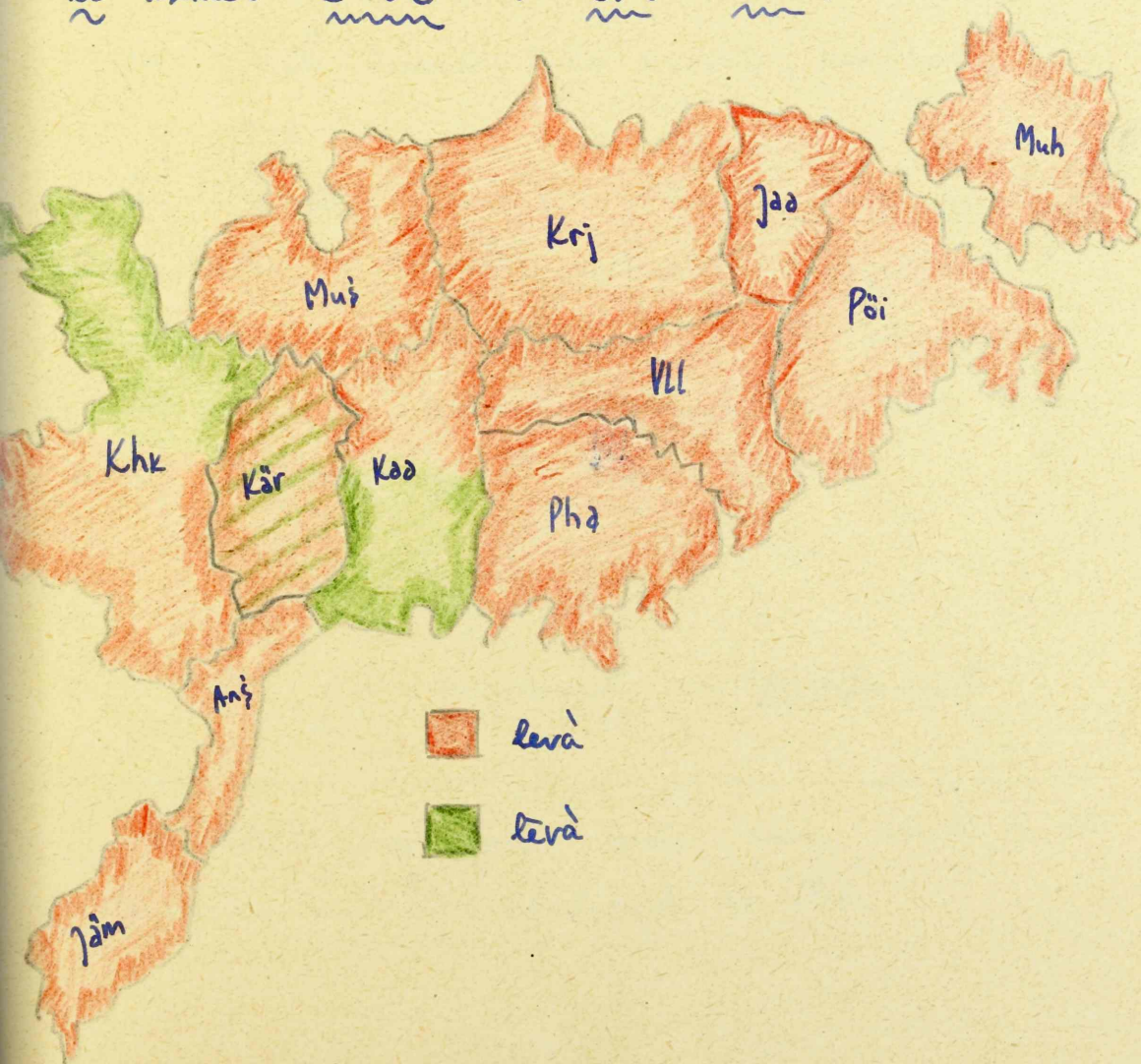
Diftong on võinud tekkida ka mõne kon-

sonandi väljalangemisel $\underset{\sim}{a}$ ja $\underset{\sim}{e}$ vahelt. Näi-
 tes sõnas väike, mille paralleelseisemuses
 munakas ongi vähike. Sõnas päev on
 esimeses sillis diftong $\underset{\sim}{äi}$. Selle säilimist
 võib olla mõjustanud teise silli $\underset{\sim}{e}$:

päiv, aga päevä: päev.

ei: teivē, teitlēs, kakstēisēs, kahēseisēs,
 eitēs 'heitis', leikkōmō 'loikama'.

Sõnas leib on nõrgas astmes diftongi
 $\underset{\sim}{ei}$ asemel $\underset{\sim}{ē}$ ve: levā ~ levā.

Nagu räägitakse P. Ariste, ei erine algupärane diftong palju monoftongist, sest ta on jagamatu.¹ Sellepärast siis toimiski üleminek diftongilt ürikrookaalile nii kergesti.

oi : pois : pois'id, koi, oi'dms.

õi : kirjakeelsed vastavad sellele nii õi kui ka ei.

Näited: sõidab, toid, õieus, õis : õie, võidab.

ui : hui : hui'id, kivi : kivi'id, muist'ns, mi.

üi areneb pika ü asemel. Pikka ü-d moodustades tõuseb keelelõpp lõpposa. Tõustes aga artikuleerimiseks kõrgemale, satub ta i artikuleerimiskohta. Üi tekib diftong üi.²

b) ü-lõpulised

Nende järelkomponent on murtumund

i-ks :

Ariste, Fonetiilisi probleeme Eesti keele alalt, lk. 13.

P. Ariste, Hiin murrete häälikud, lk. 131.

täis (< * täini), köis, köijetõs, leil,
põis, näitõs (* näyüttä-).

Sõnas käima on algul diftongi järel-
komponent i muutunud i-ks ja seejärel
enikomponent ä e-ks:

keimõ < käima < käimä- < * käimä-

Nõrgas astmes on laadivahelduslikel
sõnadel säilinud algne i- lõpuline
diftong:

täiwe, köiwe, põiwa.

Teistes saaremaa murrakutes on nende
sõnade nõrgas astmes enimes niiis
mitte diftong, vaid pikk või lühike
vokaal, milleks on tugevas astmes eni-
neva diftongi enikomponent (täive ~
täive). Kärle murraku enimesest arene-
võttes tuleb ikkagi arvata, et algsetest
diftongidest on arenenud algul pikad
vokaalid, mis seejärel alles on mõnel
pool lühenenud. See on vastukaaluks väi-
tele, et vanemad on lühikesed vokaalid,
mis hiljem u es on pikenenud.¹

¹ P. Ariste, Hiin murrete häälikud, lk. 114; J. Mägiste,
P. Ariste, Hiin murrete häälikud, "Eesti Keel" 1940, lk. 59.

c) u-lõpulised.

au. Alguvärane au on astmevahelduslik:
lauluks : laula's, saia : saina,
lauluks, auks.

Laadivahelduslikes sõnades säilib ka
nõrgas astmes diftong au ja ei erine
pikka vokaali, nagu see on omase
enamikule saate muurakutest:

raiuva, laiuva, aiuva.

õu : õun, jõuluks, lõuna, jõukaks, nõu.

Ka see säilib nõrgas astmes diftong:
ai jõuva.

Viimetatud diftongidest võib au olla ka
hilistekkeline, s.t. olla tekkimisel konsonandi
kao tõttu a ja u vahelt:

maui 'mao' (gen. nõust mau),
laui, tauluks, kauluks.

Tema nägemise kantamifst rää-
gitakse järgmist (H41, 373, 1891).

Ülejäänud u-lõpulised diftongid on
koik hilistekkelised ja neil puudub astme-
vaheldus.

äu : jäu, näuks.

eu: teimehēs, teutlob.

iu: nintuo.

üu: püüt? 'pikuti', püüst 'peost'.

Põu täis õlgi võetakse kätte
(H5, 81, 1889).

a- ja e-lõpulised diftongid on ainult
hilistekkelised.

a-lõpulised diftongid on tekkinud
seetõttu, et intervokaalse konsonandi kao
tagajärjel on eelmise ja järgmise silli
vokaalid sattunud kõrvuti ja moodus-
tarvad diftongi.

ia : riä, riäo, riäo.

ua : riäo, tuä.

Perenaene teeb tuä ukse lahti
(H41, 366, 1893).

öa : riä.

e-lõpulised diftongid on tekkinud ka
samal põhjusel nagu eespool mainitud
a-lõpulisedki või siis i palataliseeriva
mõju tõttu. Hääldamise hõlbustamiseks
on diftongide oi ja ai järelkomponent
madaldunud sageli e-ks.

oe: soe, koera, koel 'koel'.

ae: kaal, nael, kaenla, aet, aeti, saen
'saan'.

öe: soil, soel.

Kõrgas astmes on $\underline{e}$ assimileerunud el-
neva $\underline{\ddot{o}}$ -ga ja on tekkinud pikk $\underline{\ddot{o}}$: nola'.

$\underline{\ddot{a}}$ järelkomponent võib kõrgas astmes
olla assimileerunud elneva ja mo-
dustanud $\underline{\ddot{a}}$, tugevas astmes aga assi-
mleerunud ja siis kõrgenenud ($\underline{\ddot{e}}^1$).

Näiteid: väetl, mäe v mē, päeva:
päva, näeva: nava.

Kirjakeele $\underline{ee}$ -le ja $\underline{oe}$ -le vastab käla
murakas pikk $\underline{\ddot{o}}$. Nimelt on $\underline{e}$ assimi-
leerunud elneva häälikuga ja andnud pi-
ka $\underline{\ddot{o}}$, kirjures. $\underline{oe}$ -st tekkinud $\underline{\ddot{o}}$ on
veidi kõrgenenud ($\underline{\ddot{o}}^1$), $\underline{ee}$ -st tekkinud $\underline{\ddot{o}}$
aga mitte ($\underline{\ddot{o}}^1, \underline{\ddot{o}}$).

Näiteks:

soo 'soed', köth? 'kõti', lö 'lõe',
ö 'õ', jo 'jõ', tõst 'tõsti',
võth? 'võti', nola 'nõla', nõlõe'.

Metateeni tõttu on paljud diftongid

h es lakanud olema diftongid:

ai + h > ahj : lahja (< *leika)

au + h > ahv : jahvatada (< *jauhata-)

äu + h > ehv : kehva (< *keüha).

Peale kohavahetusest h-ga on diftongi järelkomponent kaotanud osa helilisusest ja muutunud poolvokaaliks (i > j ; u, ü > v).

II. Järgsilpide vokaalid.

1. Säilinud ja kvaliteedilt muutunud vokaalid.

Järgsilpide vokaalid on kas lühikesed, poolpikad või redutseerunud. Vokaalharmoniat karta muuraks ei ole.

Näited: ää, ääjä, kiigä, piigä,
ma lähe, eile, väsi, tähe,
elu, talu, õletu, aikket,
mõnu, amlõkkus.

Poolpikad vokaalid võivad oma kvaliteedilt erineda kirjakeelsetest.

Nü on a komparatüvi tunnus es näi-

liinud ka nende kaheilliliste a-tüveliste sõnade komparatiivis, kus kirjakeeles on a muutunud e-ks:

vanam, param, kehvamoo.

Nähtust võime konstateerida peale saarte murde ka läänemurdes ja keskmurde läänepool.

elama-tüüpi verbide analoogial on a türevokaalis ka enamavõlteliste e-tüveliste verbide järgmistes vormides:

1) verbide kindla kõneviisi oleviku mitmuse 3. pöördes:

tebavoo 'teevad', tulavoo;

2) e-partitiivi partitiivis:

tulavoo 'tulevat', olavoo,

ütles teise' ni¹ olavoo //

Loetletud vormid on omased kogu Saaremaale.

a on muutunud e-ks kontraherunud verbide umbisikulise tegumise tüves:

akkettoos, tõnmetts.

a-tüvelistena esinevad järgmised noomenid:

männà 'männi', piñnà 'piinu', kĩa

'küge', pütta 'püti', lüsa 'pluumi', lüda
'plüdi'.

Kärle murakas on imperatiiv 3.
pöördes säilimud läänerumeroomi alus-
kule a:

olbä! (<*olka-), tulbä!

Noomenite järgilpides on e säilimud:
pü, val, säjjes.

Järgilli e (resp. oi) on muutunud u-ks:
palju, mütti, nägu, jaluttes, põllis.

Algupärane järgilli u on säilimud:
olut, pakun, karu, lünn, risu.

Saaremaal eriti tüüpiline nähtus on re-
duktsioon. Redutseeruda võivad kõik vokaalid,
mis arvatakse paarshuliseist sillist kangelal
ja mis ei ole poolpikad. Eriti iseloomu-
lik on reduktsioon nende sõnade teisele
sillile, mille esimene silp on ülipikk. Selle
põhjuseks on see, et hääldamisel langeb
murene intensiivsus esimesele sillile, põh-
justades teise silli nõrgendatud häälda-
mist. „Iluda väikesem on aga hääliku
moodustamisel intensiivsus, seda enam

on tal kalduvusi redutseeruda. "1

Naiteid: ot'sas, ve'sas, jō'skas, jō'sas,
mak'sas, kō'rō's 'kõrgeid', rā'kk's.

Kolmandast sillist alates võivad vokaalid redutseeruda erinevate silli pikkusest sõltumata:

jahvat'sas, verel'sas, rikkat'sas,
vassak'sas, mõt'mek'sas jne.

diitronades on ~~taand~~^{kohti}diitronas ja noomeril tema juurde kuuluvast kaandronas. (nende rõhute arendi tõttu) pikk vokaal võinud lüheneda ja sejärel ka redutseeruda:

va'kkā'sas, järjē'sal 'järje peal',
sarā'su 'sarapuu', laup'p.

2. Sisekadu.

Mõnedes kolme- ja eramanillilistes tüvedes on teine, algselt lühike silli vokaal

¹ P. Ariste, Hiin muusika häälikud, lk. 31.

kaal kadunud, kui esimene silp on
olnud pikk:

võttuss (<*võttimet), a^hõõ.

sisekadu on toimunud osalt ka rea-
des sõnades, kus teises silbis on alg-
selt olnud diiftong, mis aga enne ka-
du on muutunud ürikvokaaliks:

il^hõõ, kult^hõõ.

Sisekadu on toimunud ka verbi-
kindla kõnevõrre olemise mitmuse 3.
pöördes ja reetõttu on nimetatud vorm
astmevahelduslikel sõnadel alati tu-
gevas astmes:

taht^hõõ, lail^hõõ, an^hõõõ.

Nendes vormides leiame sisekadu ka
lääremurdes.

und-partitiivis transiis on kadunud
u. See on omane kogu saaste mur-
dele ja valdavale osale põhja-asti mur-
denihonast üldse. u kadu on toimunud
järgmiselt:

- nūt > -nup > -nūt > -nõ¹.

¹ P. Ariste, Hiin murrete häälikud, lk. 163.

and - partitsiipides on tiivervokaal kadu-
and ainult ne-, re ja le-vervides:
pano, mino, olo.

Tiipides olo, mino on n analoogiline.¹
Tisekaolised on ka sõna ajama mõ-
ned vormid:

aiõa 'ajada', aiõi! 'ajage!', aiõia
'ajamine'.

Tänapäeval ei esine Kärle murrakus
tisekadu ma-infinitivides, kuigi neil on tei-
re silp lahtine ja esimene pikk:
lailemo, võilemo, peilemo, oilemo.

Brändi moodustavad nina kontrabree-
mud vervide ma-infinitiv ja mürerik:
vātmo, tōmōmo; tōmpõõ, akõõ,
vātõmo, leikõõ.

Tõnades, kus teise silbi diiftong on
arenenud ükivokaaliks, ei ole ta alati
kadunud:

sõlāns, nāl'jāns, iimist, iimiso
'hirmusa', muistõns 'muistse'.

Nämeti mainitud vormid pole hääliku-

¹ M. Toomse, Eesti ta-, tä-vervide konsonantset
liitumiset, lk. 256.

madusliend, vaid on tekkinud enamalt-
teliste tüvede analoogial.¹

Verhide kindla kõnereži olenen 3. pöör-
des ei ole rixkadu toimunud ainult
nis, kui esimene silp on lühike:

bulàvoo, macàvoo, elàvoo.

Välja arvatud re-, re- ja le-verhid,
ei ole kärke murrakus und-partitiivipi-
de türevokaal kadunud:

anòovoo, tēòovoo 'teadnud', nõuòovoo,
sätòovoo, leiòovoo.

Väikene on lühenäoline. und-partitiivi-
pides ei ole türevokaal kadunud ka kirde-
-sti rannikumuudes.

3. Lõpukadu.

Vokaal on kadunud nende kaheil-
biliste sõnade lõpust, mille esimene silp
oli pikk ja kolme- ning enamasilbiliste

¹ L. Kettunen, Eesti keele äännehistoria, lk. 163.

nõnade lõpus, vaatamata esimese silbi pikkusele:

jalg ($\angle^*$ jalka), pe¹o ($\angle^*$ päta), küla's,
jõst 'jöst', kenäoöl, kosuno jne.

Käsitletavas murrakus on nida alg-
selt kolmandavärtelise tüvega nominatiivi-
vorm, millel on lõppvokaal olemas:

kappi', kökä', kõhna'.

Lõppvokaalina on nia üldistunud ob-
jektivakäärete türevokaal.

Lõpuskadu on toimunud kõigis $\tilde{v}$ -ad-
jektivides:

tusär, terär, opär, kipär 'kidur'.

Kokkuvõttes võib öelda, et nü nise-
mi ka lõpuskadu "võib pidada oma-
arengu reduktsiooninähtuseks, mis on are-
nenud kärikäes eesti keele kvantiteedi-
nõrteemi arenemisega." ¹

¹ P. Ariste, Hiin murrete häälikud, lk. 145.

4. Kontraktsioon.

Üheninguste vokaalide ühinemine.

Vokaalide kontraktsiooni järgilpides on põhjustanud klüülide nõrga vaste või $\tilde{h}$ kadu teise või järgneva silpi vokaalide järelt. Käs tulemusena on kaas üheningust vokaali ühinemine ja tekitanud pika vokaali, mis eesti keeles on lühenemine.¹ Üheninguse kontraktsioon on toimunud järgmistes rühmades:

1) $\tilde{a}$ - ja $\tilde{ä}$ -tüveliste noomenite ainuse osatavas:

laia¹⁰⁰ (< * lautā < * lautadā),

met¹⁰⁰, jal¹⁰⁰, lehm¹⁰⁰, är¹⁰⁰;

2) $\tilde{a}$ - ja $\tilde{ä}$ -tüveliste verlide da-infinitivis:

sät¹⁰⁰ (< * sätadā);

3) $\tilde{a}$ -tüveliste kontraherunud verlide vokaaltüvelistes vormides:

tõm¹⁰⁰ (< * tempadāpi), akka¹⁰⁰;

4) kontraherunud noomenites:

¹ L. Kettunen, Eesti keele äännehistoria, lk. 174.

kaistart (<* kaste_{pe}sta), keivõd;

5) e-tüveliste noomenite ainuse
nisentlevas:

vaivõd (<* varte_{he}n), mēls, jūrs;

6) ürikõnas vaja (<* vajā <* vajaja).

Erinevate vokaalide kontraktioon.

Kui kaks erinevat vokaali on konso-
nandi kas tõtku sattuand kõrvuti, on
nad moodustanud nn. hilisdiftongi. Need
diftongid on kas säilinud või on üks
vokaal assimileerunud teisega.

a) Diftongid.

Kontraktiooni tõtku tekkinud diftongid
on kõlba murakas püüand ainult kont-
raheerunud e-tüveliste noomenite ainuse
osastavas:

mimio (<* murandita).

Teiste kontraherunud noomenite pluraali
partitiivis diftongi ei esine. Olukord on
seda järgmine:

1) a-tüveliste kontraherunud noomenite
pluraali partitiivis on ud-formaas:

laenuus, kienuus, rattus;

2) e-tüveliste kontrahendumd noomenite plurali partitiivis on üldine diftongi järelkomponent i :
ai'6? D, ko'i'6? D.

b) diftongist on säilinud esimene komponent.

Järelkomponentid on sel puhul olnud a või ä.

1) kaheilliliste e-, u-, e- ja i-tüveliste noomenite ainuse osastavas :

laulu ($\leftarrow$ * laulu $\leftarrow$ * laulu $\leftarrow$ * laulu),
põlpu, lehts, kaiks, kepp?, kott?;

2) eda-adjektiivides :

ai'6s ($\leftarrow$ * haikē $\leftarrow$ haikē $\leftarrow$ * haikēda),
pümeis, kisõs, kõi'6s;

3) mõnede a- ja ä-tüveliste ning e-tüveliste noomenite plurali partitiivis :

ai'6?, lap's?, lõm's?, külm's?, täht's?;

4) i-tüveliste noomenite plurali partitiivis oleks häälikuseaduslik nümiguse vorm, mis langeb kokku ainuse parti-

tiiniga : kottⁱ (< *kottⁱ < *kottia < kottida).
 mini

tiinuse ja mitmuse vormide eristami-
seks kasutatakse niin ni- morfeemiga

vormi : kottⁱss.
 mini

c) diftongist on säilinud teine
 komponent.

1) e-mitmuse türes :

jäl⁶ss (< *jalkaden), är⁶ss;

2) imperatiivi plurali 2. pöördes :

säb⁶! (< *säkaden), keit⁶!;

3) abstraktsetes substantiivides :

var⁶ss (< *varkahus), õis⁶ss, teis⁶ss.

Ulevaade morfo-
loogiast

A. Noomen.

I. Mitmuße moodustamine.

Noomenitel on kaks arvu : ainsus ja mitmus. Mitmuse tunnuseks on d, mis esineb mitmuse nominatiivi lõpul, genitiivis on tema kujuks -de ja -te, mille erinevusest on lähemalt räägitud omastava käände puhul. Kõik obliivakäänded on de-mitmuslikud.

i-mitmust murrakus tavaliselt ei kannata. Ka pronoomenites on üldised de-mitmuse vormid. Harvadel juhtudel võib kuulda üksikuid indimentaarset i-mitmuse vorme, mille mitmuslikku funktsiooni ei tajutagi:

lari 'lari' // ma lari lini
'lari' lari korrald //

Ka adverbiaalset i-mitmuslikke vorme tarvitatakse murrakus väga piiratudult:

kari // ka 'oli jaks' //

a-mitmust on tähelestatud ainult sõna põld väliskohakäändes (põllal : põllals : põllalt).

II. Käänded.

Elavaid käändeid on kirja murrakus ainult kolmest, kusjuures rajavad käänt tannitatakse harvem kui teisi käändeid. Olev kääre on väheproductivne ja eksisteerib kirjakeele mõjul.

1. Nimetav.

Nimetaval käändel lõppu ei ole.

Vokaaliga lõpevad murrakus järginud sõnad :

kõõkà, kappi, kellu, kõhà, kehivà,
palittu.

Kellu löönd 12 (H41, 372, 1891).

Nende lõppu on türevokaal üldiselt olnud ohüevakäänetest.

Järgnevalt esitatavad mudelised nominatiivil kujund on tekkunud fonetiliste muutuste tõttu :

1) i - tüvelistel sõnadel on esimese silli pikk a ja e moodustanud e-lõpulise diftongi :

rois, mois, saen 'saan', raet 'traet';

2) konsonandide järgnev l on a-
tõvelistest noomenites sõna lõppu sattu-
muna vokaliseerumise ja i es kaadumise:
~~tõnad on määratud~~ pesa - tüüpi:

raani 'raan', toini 'toin', laani
'latv', järe 'järv', pili 'pilv';

l on kaadumise ka lühilisevokaalide
est sõna algul:

ö 'vös', õ 'voks';

3) paljude sõnade lõppu on liitu-
nud mufiks -ss või -as:

tümäs, pähäs 'pähesel', räimäs,
räsäs, järäs, ahväs, kulaäs,
kõrsäs, utnikäs;

4) sõnades õlu, kätus ja reitr on
säiliand vana üt - mufiks:

õlut, kätust, reitst;

Reitpit istub väljal, veli põlle
vööles (H5, 96, 1890);

5) sõnad mkis, äke, ike ja okas
erinevad kujul mbi, äae, iae ja osa
ning on määratud pesa - tüüpi:

mbi : mbi : mbi, oia : oia : oia;

- 6) sõna vaher erineb sõjult vahter
ja sõna kamber sõjult kammar ;
7) sõna õhtu nominatiiv on õhtu.
Ja hakkand juba jõulu
lampa õhta minema (H 41,
371, 1891).

2. Omatav.

Omataval käändel lõpp pöördub. Varem
erinevad -n on kadunud. Täie lõpphää-
likuks on kas a, e, i, u, ö või ä :
ra'sto, ria, kaela, eina, lan'õ,
lapsi, küsi, tütri, ka'i, ajgi,
kõli, risti, küüri, nuumi,
kersti, nõu, vabanikke, keisi 'kiriku',
tõ, ö 'võ', jä.

Kvaldi nimina moodustavad niin la-
divahelduslikud e-tüvelised sõnad, mille
enimeses silbis on ö või ü. Neil on peale
intervokaalse klusiili kadu e assimileer-
und eelneva vokaaliga ja tekitanud

ülipika $\ddot{o}$:

$\overset{1}{r\ddot{o}}$ 'rõe', $\overset{1}{j\ddot{o}}$ 'jõe', $\overset{1}{l\ddot{o}}$ 'lõe'.

Mõnedel sõnadel on kirjakeelest erinev türevokaal :

männä 'männi', kībā 'kiige', piōnā
'piann', pūtā 'püti', lūsā 'pluusi',
kapsu 'kapsa', kelli 'kella', nēzāl?
'nädala', tañn 'taatsen', idē 'idu',
kohvē 'kohvi', veskō 'veski'.

Laadivaheldustlikes sõnades türevokaal
ei muudaldu :

jābū : jāū, lōū : lōū, mōā : mōā,
nīdā : nīā, nībā : nīā.

Sõnadel kaas ja küüs ^{erineb} ~~ei ole~~ 2
kõigis kääretes :

kās : kāsē, küīs : küīsē.

Lühivärtliliste eda-adjektiivide tüvi on
kaheniltiline, seega ei erine obliikva-
käändeis silpi da. See on tingitud sel-
lest, et eda-adjektiivides on $\ddot{d}$ -spirant
alati kadunud, kuni esimene silp on
olnud lühike ja viimane viimane. $\ddot{d}$ -
spirandi kadu nimetatud tingimustel
on olnud seaduspärane kõigis kaheksa

murrakutes.

Wäiteid: pime 'pimeda', tore 'toreda',
kase 'kadede', lame 'lameda'.

tu-karitiiv-adjektiividel ja järgavordel
liitub tüvele genitiivis ja reaga kõrgis
obliivväändeis silp na, mis on tu-
karitiiv-adjektiivides eelajalooliselt sea-
duspärane (*onnetoman). Lät on ta
üldistunud ka järgavordesse.

Wäiteid: kujendoms, õnnetloms,
jalutloms, väetloms, jõutloms
'jõuta, jõuetu'.

me-tületisega sõnades pole silp me
kadunud, nagu see on näitena hiin murr-
akutes¹:

esims; varims, lasims.

Sõna korter käändub number-tüüpi sõ-
nade reeglil:

koltter: kolttr.

Sõna seene genitiiv on seims.

¹ P. Ariste, Hiin murrete häälikund, lk. 237.

Mitnuse genitiivis erinevad kõik de-
mitnuse tunnuse variandid (-de, -de,
-te).

-de :

1) pesa - tüüpi sõnade analoogial
katenillilistes tüvedes pika vokaali ja
diftongi järel, kusjuures tühj on teise
võttes :

püde (<* püden), mäde, röde;

2) häälikueaduslikult kontrakteerumata
katenillilistes lühivähtelistes noomenites :

pesäde (<* pesäden), küläde, kiräde;

3) analoogia põhjal katenillilistes pika-
vähtelistes vokaalühendites noomenites :

(<* jalkaden > jälse) :

plānāde, kottāde, ajāde, jõeāde,
rööāde.

lik - ja rik - lühelistel sõnadel on ana-
loogilise mitnuse tunnuse de es (* onre-
likoden > eänelikke) liide nõrgas astmes :

änelikkude, rahulikkude, elanikkude,
mõisnikkude;

4) analoogia põhjal enamavähtelistes
eda - adjektiivides :

jämèdà (< * jämedaden), lamèdà;
 5) analogia pötiäb kakerillilis-
 tes pikavällelites konsonanttüvedes
 (* kälden > kèlè, * koiraden > koèrè, * vahtten
 > vahttè):

kèlpè, nõrpè, nìrpè, koèrpè,
 äirpè, öirpè, vaèrpè, töirpè.

Pää miiaakfe, nahk miiaakfe,
 liha fee wifataakfe koerdele?
 (H44, 846, 1889).

6) häälikuseaduslikult kolmenillilistes tüvedes $\underset{\sim}{l}, \underset{\sim}{n}, \underset{\sim}{r}$ järel (*tittarten > tittar-
de):

küinaloo, tüdäroo;

7) häälikuseaduslikult are- ja liige-tüüpi sõnades (*asenten > asende):

asēroo, asēroo, liigēroo, rōttēroo;

8) analoogia põhjal kolme- ja enamillilistes tüvedes (*mataladen > masāla):

variēk?oo, rikkatt?oo, liinūik?oo

'lenaukite', rāmattūroo.

de-liste vormidega paralleelselt kantatasse praegu kirjakeele mõjul tle-tunnuselisi vorme:

rāmattūtts, masalattts, tüdmikkūtts,
rikkatttts.

-tte:

1) seaduspäraselt k-noomenites (*kastek-
ten > kāstette):

mōttētts, rījetts;

2) häälikuseaduslikult t-noomenites:

reitnītts, kātškītts;

3) häälikuseaduslikult h-noomenites

(* perekten > perette) :

peretts, kõnetts.

On ta feda omas külas enne
jõudnud ära toimetada kui
teistes peretes, siis võib ta
julge olla (H5, 82, 1889).

4) kaksikilises lühenevad kolmanda-
võtteelises tüvedes ja nende analoo-
giliselt muutuvates sõnades (* valkešaden
> valbe) :

val'gettš, ai'gettš, ä'st'ottš, öht'ottš,
v'ek'ottš;

5) analoogiliselt a-sõnades :
meittš, teittš.

-te on helitu konsonandi järel :

1) l-i järel :

lämmastš, oksčš, m'ēstē, otčš,
osustē;

2) tüve t järel (* käti) :
kättē, vettē.

jalg-tüüpi sõnadest tarvitatakse väga
sageli häälikuvahetustikku, nn. g-mitmuse
vormi :

jal'gš (< * jalkaden), är'gš.

Peale lääne- ja idamaa kohtame sellist vormi veel Hiin-
maal ning lääne- ja mulgi murdes.

i- mitmuse vorme plurali genitiivis
Kärle murakus tavaliselt ei kasutata.

3. Osastav.

Osastava käände lõpul võib olla kas
-da, -d, -t või vokaal.

-da erineb aserõnade lõpul:
keda, mida, teda.

-d : 1) peaoskultise silbi pika vokaali,
diftongi ja helilise konsonandi järel:
mäd, mid 'mud', tud, luid;

2) mõnedes pesa-tüüpi sõnades:
kenad, vanad.

... flegipärast ei annesta nad
oma wanad uuku ometi
mitte (H2, 271, 1886).

Et need on omadussõnad, mis
võib arvata, et -d on nende
lõppu üldistunud eda-adje-
tiividest ja kolmenilhilistest tü-
redest, kus ta on ootuspärane.¹

¹ E. Koit, Kihelkonna muraku keeleajalooline ülevaade, lk. 203.

3) kaheksililistes teisevätkelistes sõnades:

tittas, kaššas;

4) lühivätkelistes eda-adjektiivides:

lamis, pümis;

5) kaheksililistes lühenevad ja kolmeililistena püüvad tüvedes, kus see on ootuspärane:

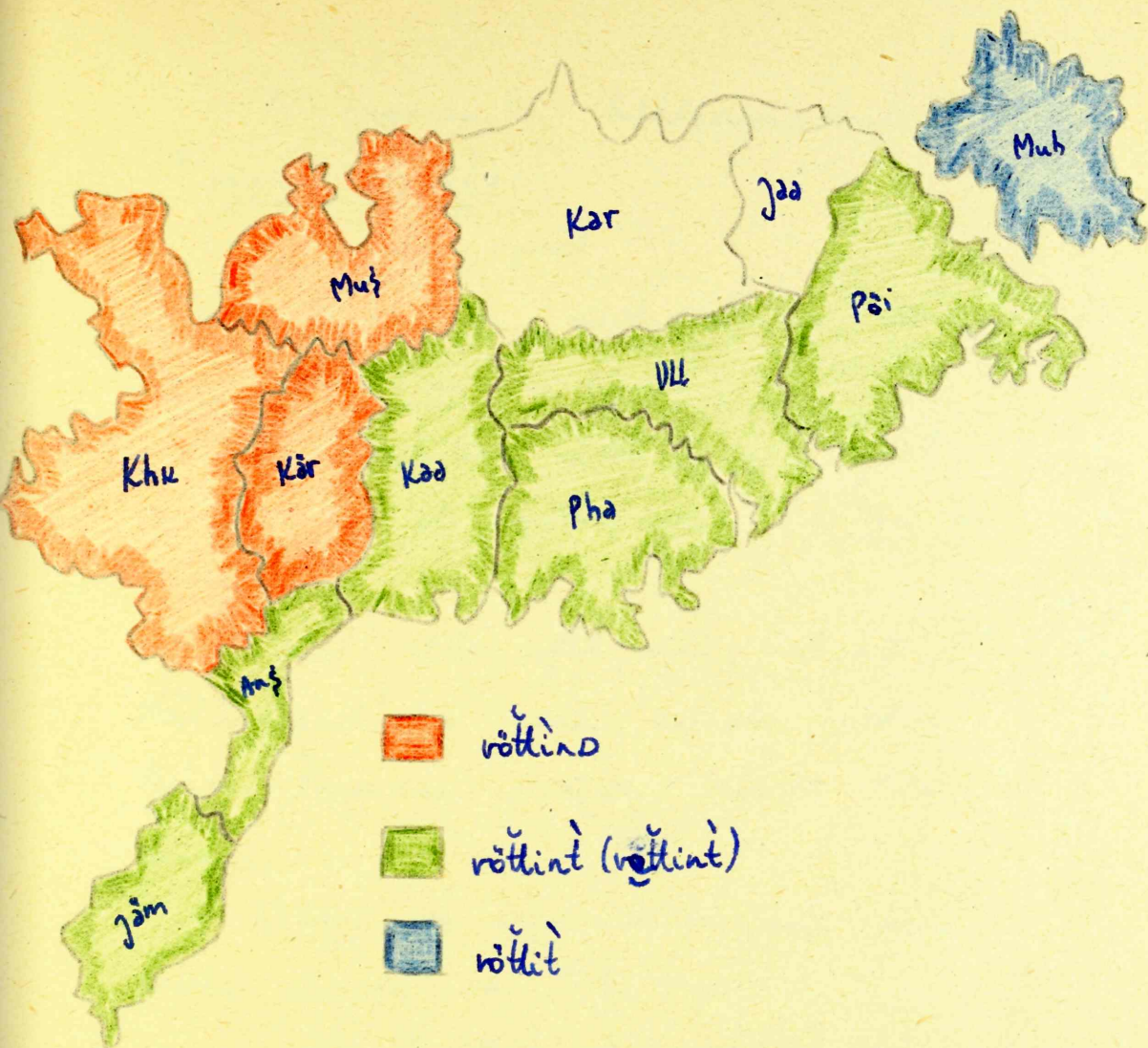
ästas, puolitas, mittligas, ribitas,
parandas, kampinas, põisus,
valgas.

... ja mõnda raljakad
tükk mänginud olla (H2, 272,
1886).

... mine 3 wana kuu relja
pääwa õhtud teede ristide
peale (H2, 277, 1886).

6) are- ja liige-tüüpi sõnades, kus
a-le selneb n. Nähtas on keeleaja-
looliselt seaduspärane (*asenta > asina)
ja vanem kui praegu kirjakeeles siinse
vorm. Nüüguiseid vorme kohtame ka lõuna-
-esti murdes.

asins, asins, istins, laoins 'ladet';

7) aresonades :

miis, niis, meis, teis, reis.

-t:

1) z-i järel häälikuaduslikult (*mēstā > mēst):

osust, ilust, tulust, laimast, rimest,
püritust, korvast, mēst,

aga: õibut ;

2) k - noomenites häälikuaduslikult (*kasteta
> kāstet): mōttet, rījet ;

3) h-noomenites häälikuseaduslikult
(* perhta > peret):
kõnet, peret.

sellesse tüüpi on sündunud ka sõna
õu : nim. õune, os. õunet;

4) paarshulise silli l, n, r järel,
kus ta ei ole ootuspärane (* kēltā >
> kēlo):

nēt, tēt, nōt, kēt, jūt, ält.

Häälikuseaduslike vorm erineb selles
tüübis laaremaa piirides ainult kihel-
konnas;

5) kāni - ja vān - tüübis, kus nime-
tavas käändes on * ti > ni :
kāt (* kättā), vet, vāt, lūt, kōit;

6) nūmber - tüüpi sõnades, kus -t
hütub konsonanttüvele :

littort, kāmbort, nūmbort.

Üks tuba, mis kāmbort? (H 18,
816, 1889);

7) ootuspäraselt t-topulistes noome-
nites :

ōlūt (* olutta), kātkūt.

laupäev

Lõputa ainsus osastav erineb hääliku-
seaduslikult:

1) enamikus kontrahendumata kahe-
silbilistes lihvivälitelistes noomenites (*kalada
→ kalà):

kalà, pesà, kana, isa.

Sellesse tüüpi on nirdunud ka sõna
mei;

2) sõnades ai ja nõu;

3) kahe-silbilistes pikavälitelistes vokaal-
tüvedes (*jalkada → jalka):

ärba, kerppu, tär, põlõu, rõõu,
mõõr, püss, nahka, tükk, putru,
jõtt

Mitmus osastavas on kõige enam pro-
duktiivne hilistekkeline morfeem -ri, mis
on partitiivi üldistunud kahe- ja nelja-
silbilistest ne- sõnadest (*nainida → naisi),
kus 2 kuulub tüvesse.

Näiteid: kott??, öde??, lõõu??,
nõpp??, tär, märkk??.

id-formans erineb mitmus osasta-
vas järgmistel juhtudel:

1) ühesilbilistes pikavokaalsetes sõ-

nades, kus ta on häälikuseaduslik (*mä +
i + ta). i liitub siin türevokaalile, mille
tõttu moodustub i- lõpuline diftong:
maid, puid, roid;

2) ootuspäraselt kolmesillilistes a-,
e- ja i- tüvelistes sõnades, kus id-formann
liitub konsonanttüvele:

vanam?id, umäl?id, puidel?id, tuhl?id,
jüks?id, kadaikk?id, rädem?id, räd-
em?id, kampm?id

... muijatare rehalfe vihu
ladeimid (H5, 82, 1889).

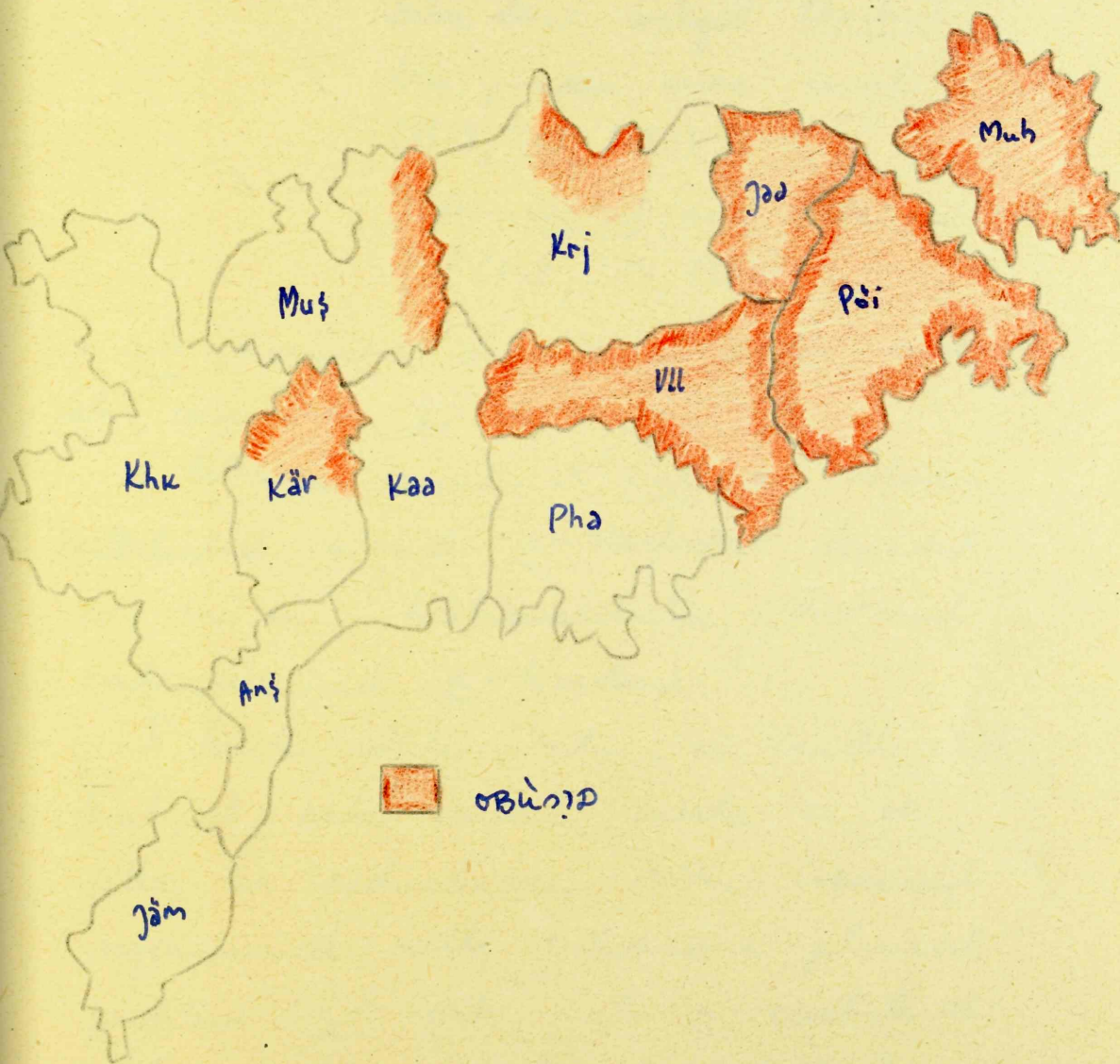
Peale saate murde kohtame see-
nigust enimest veel lääne- ja mulgise
murdes ning kitsamalt idamurdes;

3) kontrahendumid e- tüvelistes noome-
rites, kus id-formanni liitumine konso-
nanttüvele on analoogiline, mitte hää-
likuseaduslik:

ai6?id, köi6?id, ri6?id, ai6?id 'andeid',
eri6?id.

dant valoid lambud täis,
punane kukk keskel? (H41,
819, 1889);

4) kahepillilise kolmandavärtelise ja
kolmenpillilise tüvega re- ja ri-rõnades,
mille genitiiv lõpeb re-ga:
vaen*ri*D, õbu*ri*D.

Väljaspool laanemaad tuleb märguuse
enimuse ette lääne- ja mulgi*ri*murdes ning
osaliselt idamurdes.

Kontrahendumid a-tävelistes noomenites on mitmuse osatava lõpul -ud:

laibus, väisus, väisus, võisus,
sõstus, kargus, kiinsus

Juba laul valgid lambud

täis, punane kukk keskel?

(H 18, 819, 1889).

Palju põrfud, aga vähe podi-
fid (H 2, 274, 1886).

ud-morfemi kujunemise kohta kind-
lat seisukohta ei ole.

L. Kettunen arvab, et -ud on kolme-
sillilistest, algelt a-tävelistest sõnadest,
kus ta on häälikuseaduslik, üldistruund
kontrahendumid a-tävedesse.¹

P. Ariste sellele vastu ei vaidle, kuid
leiab, et kahe silma vahel ei või
jätta ka reduktsiooni tõttu tekkinud
regimineid, mille tulemusena plurali-
partitiini -ud võib peale u-täveliste sõ-
nade esineda ka veel a-tävelistes.²

¹ L. Kettunen, Eesti keelen äärehistoria, lk. 177.

² P. Ariste, Hiin murrete häälikud, lk. 51.

A. Kark on aga väljendanud arvamust, et ud-formans on tekkinud mitmuse osastava u-morfeemi analoogial (*jalkoich u → jalku) mendril, kust ta on sirduvad saate muredesse.¹

Peale saate murde võime konstateerida ud-formaani olemasolu ka läänemurdes.

Vokaal^{ne} lopp esineb mitmuse osastavas kahe silbilistes tüvedes. Vokaallõpulise plurali partitiivi lõppvokaal nõltub sõna tüvehäälikust ja a-tüvelistel sõnadel ka esimese silbi vokaalist. Mitmuse osastava lõppvokaaliks võivad olla e, i ja u.

i on häälikumärgislik:

- 1) varasemates a-tüvelistes sõnades:
äre? (<*härkidä), külm?, pärn?,
teri, vein?, lehm?;

- 2) a-tüvelistes sõnades, kus esimese silpikas silbis on a või u:

¹ A. Kark, Eesti murrete kujunemisest ja rühmitumisest, Eesti rahva etnilisest ajaloost, toim. H. Moora, lk. 32.

nurk? (<* nurkida), lõm?, mük?,
müst?, oks?, õun?;

3) e - tüvelistes sõnades:

leht? (<* lehtida), õlb?, rõm?,
täht?, mlb?, lill?.

-u on häälikuseaduslik a - tüvelistes sõ-
nades, kus esimeses silbis ei ole o-d ega
u-d. Siin on toimunud häälikumutetus
ai > oi > ui > u.

jalka (<* jalkida <* jalkaida), kahi,
linn, raun, rihtu, mürju, villu, eim,
käiju, rahku, rõpm, rõm.

Paljudes seda tüüpi sõnades on aga
u asemel üldisus i:
kain?, õlm?, koin?.

e on häälikuseaduslik lühikese esimese
silliga a - tüvedes, kus esimeses silbis
on u:

mure (<* mureida), mure.

e on analoogiline i -, ü - ja u - tüvedes:
mägga (ains. gen. mäggi), kerppa,
keppa.

Kärkl murrakus tarvitatakse selle rüh-
ma sõnadest rohkem ri - lõppu:

mäh'6??, kott'??, kepp'??.

Sõna aasta tuli mitmuse osatavas
enile ainult üks kord kujul ä'stoid.
Selle põhjal ei saa otsustada, kas selline
taunitusviis on murrakus üldine või on
tegemist juhusliku vormiga.

-uid on häälikuseaduslik kontra-
heendum u-tüveliste sõnades¹:

müüu (< *mündita).

Kontraheumata u-tüvedes on difton-
gilise vorm tekkimisele kontrahendum tü-
vede esmijul²:

rāmāuis, tūmāuis.

4. Sisseütlev.

tiinuse sisseütleva väljendamisels on
olemas järgmised võimalused:

1) h + vokaal ühesilbiliste pika-

¹ L. Kettunen, lõõn kien äännehistoria, lk. 136.

² Samas, lk. 136.

vokaalsetes tiivedes, kusjuures tiivetvokaal on lühenevad (* mahan):

maha', mhu', töhe', pähe' ~ pehä';

2) -se, mis võib esineda kõigis tüüpides:

nüdämses, peniss, tutävss, pössss, majäss, meriss.

... tõsdetasse anguga keim labuse (H5, 82, 1889).

Kõige viimse nelja päeva öhtu faab loom eluse (H2, 277, 1886).

L. Kettunen arvamus põhjal on lõpp-se üldistunud kahepillilistest sõnadest, kus ta häälikuseaduslikult asub rõhutu pilli järel¹.

-se esineb illatiivis veel lüüremurdes rõhutu pilli järel;

3) nendel sõnadel, mille tiives geminaati ei esine (pesa-, jõgi-, käsi-tüüp), on lõputa illatiivis häälikuseaduslikult äkrikelusil:

jõse, käse, tussa, vesse, nile;

4) de-illatiiv on häälikuseaduslik

¹ L. Kettunen, lestin keelen äännehistoria, lk. 177. 93.

vars - ja uus - tüüpi sõnades, kus t on tüves:

varis (< *vartehen), üss;

5) keel - tüüpi sõnades on illatiiv häälikuseaduslikult, erinevalt kirjakeelest, ilma d - ta:

jüra, nēla, süra.

...pani teife kae teife kõura
ääre (H41, 363, 1893).

...fee väab aimult usfifid
oma maja juure koku (H5,
88, 1889).

Häälikuseaduslik illatiiv esineb selles tüübis peale saarte murde veel ranna- ja läänemurdes ning kerkimurde lääneosas;

6) lõputa nisseütlev on kahepilli- listes tüvedes häälikuseaduslik ja esineb kas omastava- või osastavakujulisena:

kanis¹?, taevs¹, kelis¹, mõis¹, taisk¹,
kõits¹, ahju¹, sainas¹, lautla¹.

Mitmuses on nisseütlev alati se - lõpu- line:

külä¹ss¹, kött¹ss¹, perit¹ss¹.

Parallelvormina kantatakse nii ain-

muks kui ka mitmuses analüütilini
konstruktsioone :

lažnā mūrē onā maja nīsā isē ||
lēksis tēistē kūlās nīsā ||
tūpār mūrēis venēma nīsā arā ||

5. Sessütlev.

Sessütleva käände lõpus on -2.
Astmevahelduslikel noomenitel on sess-
ütlev tugevas astmes :

murkkas, ketkēs, kōlkēs, selbas,
kanttēs, liinās, aias 'aias', metras.

Kui loomad alles laudas
kolgi- (kütke)ga jēna kūlges
kinni on ... (H 5, 85, 1889).

Ammu andjad ammu haldas
Mure pidajad ammu maldas
(H 41, 341, 1893).

Tugevema astmevaheldusega noomenitel
on see seaduspärane, kuna neil on geni-
tiiv tugevas astmes. Nõrgema astmevahel-

dusega noomenitel on aga ainsuse tüvi
ja sellest moodustatar inessiiv erinevas
astmes (ainuse tüvi nõrgas ja inessiiv
tugevas).

Nähtava nähtuse kohta on avaldatud
arvamist, et varem on olnud kaheugune
süsütleva lõpp: -ssa ja -sa ning tugeva-
astmelised vormid on arenenud sa-lõpu-
listest sõnakujudest:

* murkasa, * kettisä¹.

Brandiks on kahekillilise emaväetelise
nimetavaga laadi vahelduvlikund sõnad, millel
nii ainsuse tüvi kui ka inessiiv on nõr-
gas astmes:

laia, tuia, riia, rüia 'rõia'.

Astmevaheldusega sõnade inessiiv moodus-
tatakse reeglipäraselt ainsuse tüvest:

raia, elia, mänaikus, kiia,
vabriikus, kaevanduss, möisss.

Tamitatakse ka analüütilist konstruktsiooni:

meina leia oli keha seha apnams||
aieust? ku seha on ku keha meha
kui stoss||

¹ P. Ariste, Hiiu murrete häälikund, lk. 218.

6. Seestütlev.

Seestütleva käände lõpus on -st.
Käände moodustatakse reeglipäraselt ainsuse
tüvest :

laevast, värgist, puist, lähkrast,
peist, viirast, aiusist.

Laaremaa murrautes on kõigjal nõrga-
astmeline seestütlev, välja arvatud kihel-
konna ja Mustjala murrak, kus elatiiv
on tugevaastmeline.

Mitmuses lühtub käändelõpp de-mitmuse
tüvele :

aikenoost, linäoost, kanepist.

Paralleelselt kantatakse ka analüütilist
konstruktsiooni :

vanast tulis selle vanä kõlimga
sest üsnä tarbäs inimesed väljall

7. Alaleütlev.

Alaleütleva käände lõpus on -le (-le* - lea) :

piüls 'peole', keüüls 'kirikusse',
rehelistsls, vaiaäksuls.

Kõigist väliskohakäänetest kantatakse
paralleelselt ka analüütilisi konstrukt-
siioone. Näiteid alaleütleva kohta:

sēlt' astusid laidu pē¹ls 'lavalē' ||
lāx'is riid pē¹ls ||

8. Alaleütlev.

Alaleütleva käände lõpus on -l (= *lā^(u)):
rahval, lõsnikkusol 'kolhoosnikutel',
kattisul, vanamatisel.

Aserõnades on, erinevalt kirjakeelest,
käändelõpp gemineerumata, kuid selles lo-
kaal on pikenevad:
mū¹l, mū¹l.

Analüütilisi konstruktioone:

mehe emä nari mū¹l kätte pē¹l ärä ||
nisti pē¹l oli kirjuttus ||

9. Alaltütlev.

Alaltütleva käände lõpus on ootus-
päraselt -lo (<*-lta):

nõrilo, vanadilo, mädilo, poisitilo.

Tubli aga märkida, et selle hääliku-
seadusliku lõpuga vorme kasutatakse
praeguses murdekelses väga vähe ja ena-
muses on leinud kirjakeelse lt-lõpuga
vormid:

maandult, nõult, lapselt, keisult
'kirikult', venpelt, raskõõlt.

Mõned näited analüütilise alaltütleva
kohta:

nis võtõõd käreõõde pelt maha||
nõõd talõõriku pelt||

10. Saav.

Saava käände lõpus on -ks (<*-kai):

veinakõs, aipukõs, kallõks,

vabakõs, mirmekõs.

11. Rajav.

Rajava käände lõpuks on -ni (<*-nnik):
tēn?, rēn?, laēn?, metšān?, ārēn?,
nārōēn?.

Rajavat käänet kõnekeeles küll kasutatakse, kuid ta on niiski vähem produktiivne kui teised käänded.

12. Olev.

Olev kääne on Käräla murrasus vähekasutatav ja erineb kirjakeele mõjul. Tema lõpuks on -na:

pojāna, lastēna, nōrēna, pojānāna,
alēāna.

Rohkem tarvitatakse selles tähenduses küll alaltütlevat käänet:

nōrelt', lapšelt', pojānilt'
mui nōrelt' ärä||
nūm

13. Ilmaiütlev.

Ilmaiütleva käände lõpus on -ttä
(< *-ttäk):
isättö, lamõttö.

14. Kaasaiütlev.

Kaasaiütleva käände lõpus on -ba
(< *kansak):
laulu'ba, meitte'ba, sän'ba,
kappä'ba, ä'baõõba, nõlõ'ba,
õustõba, isa'ba.

III. Omadužšõnad.

Omadužšõna käärdub nagu nimisõnagi.
Ka ühildub ta nimisõnaga käändes ja
arvus, välja arvatud rajar, olev, kaasa-
ja ilmaütlev kääre (nagu kirjakeelseski)
ning väliskohakäänded, mille puhul omaduž-
šõna on nimisõna es omastavas kään-
des.

Näiteid:

nõrpe	inimastole	nõrpsõd	õina
<u>nõrpe</u>	<u>inimastole</u>	<u>nõrpsõd</u>	<u>õina</u>
lehtja	tõnal	eijole	midäõd
<u>lehtja</u>	<u>tõnal</u>	<u>eijole</u>	<u>midäõd</u>
nõrpsõd	mõõdül	sai	üksõõd tehtus
<u>nõrpsõd</u>	<u>mõõdül</u>	<u>sai</u>	<u>üksõõd tehtus</u>

1. Keskvõre.

Keskvõre moodustatakse kõigist kompa-
neeritavatest sõnadest algvõrde ainuse
tüvele kompareetivi tunnuse -m (<*-mpj-
*-mpä⁽¹⁾) lisamise teel. Brandeid, nagu
seda on kirjakeeles, ei esine. Tübevokaal
a säilib meega ka ^{mõnedes} jalg- ja nõber-tüüpi
ning mõnedes pesa-tüüpi sõnades, kus

ta kirjakeels l-ks on muutunud.

Väited: odàròm, nījèrn, nõrèn,
lõbùròm, jāmèrn, tõrèn,
aga ka: vanàm, kehivàròm, kõvàm,
paràm.

Mis on kõige nohem? (H 18,
820, 1889).

... jüs on kiivid kõige õrna-
mad (H 5, 100, 1890).

Tõnast. ro on keskvõne ro.

2. ülivõne.

Ülivõne moodustatakse sõna keise
lisamisega komparatiivi ette:

keise nõrèn, keise vanàm,
keise roern, keise nījèrn jne.

IV. Arv sõnad.

Põhiarvud on samasugused kui kirja-
keelski. Välja arvatud hilde - teist, mis
esineb kujul - teisene :

ükssteisene, kaksteisene jne.

Järgarvu tunnuses on põhiarvu ain-
me tüvele liituv -2.

Järgarvudel kahemas ja üheas on
sõp me nagu arvul seitsmes ki. Ain-
me tüve lõppvokaal on kadunud :
kahesmas, ühesmas.

Seiarvad aset mõned häälikulised muu-
tused : kuijäs (<* küdes).

Kolme konsonandi ühendist on kuniil
kadunud :

ükssteismas, kaksteismas jne.

Näiteid murdarvudest :

$\frac{1}{3}$ = üks kolmandik ;

$\frac{1}{4}$ = üks neljandik e. üks värsand ;

$\frac{1}{5}$ = üks viiesandik ;

$1\frac{1}{2}$ = poolteist ;

$2\frac{1}{2}$ = kaks ja pool.

V. Aseõnad.

Aseõnad on üks vanu sõnaliike, mis oli olemas juba uraali aluskubes. Aseõnade vanuse tõestuseks võib pida ka nende ebaregulaarset muutumist.¹

Aseõnad asendavad nimi-, omadus- või arvõrnm. Neid on vaadeldud tähenduse alusel kahes as alaliigis.

1. Triikulised.

Nimetavas käändes kantatakse enamasti lühikeni vorme, kuid tuntakse ka pikemaid:

minä ~ mä¹, ninä ~ nä¹, tä¹, me¹,
te¹, näp.

Kus mee jääme? Kus mee jääme? (H41, 349, 1893).

Nii pikemad kui ka lühemad vormid

¹ Л. Хаккунен, Развитие и структура финского языка I, л. 68.

olek mõlemad juba lääremeresoome aluskeele olemas. ¹

Kõigis obliikrakäänetes tarvitatakse ain-
nuse, lühemaid, mitmuses aga pikemaid
vorme:

m¹₁, m¹_{ist}, n¹₁, n¹_{is}, tal¹₁,
meit¹₁, teit¹₁is, n¹_{is}õõõ.

Kui Põhja-Eestis on antud juhul ül-
dielt i- mitmus, siis saartel ja oalt
ka Lääre-Eestis on de- mitmus.

2. Enesekohased.

Enesekohane aserõna on
isè: es : esis.

enesele asemel tarvitatakse murrenuse
omastarast aserõna omale :
m¹₁ pi¹_i om¹_{is} kaks naist
võttõms //

¹ H. Ojansuu, Hämeren monomalaisten kielten
pronominioppia. Turun monomalaisen yliopiston
julkaisuja, lk. 60.

oluo

möni müoiks kä säb

keva reäi piäi müo üth

koijom

se mötle oli äbäühel

keik se oli is üks löbi an

kein mütti koio päevos ret

vim

B. Tegusõna.

I. Tegevusnimed.

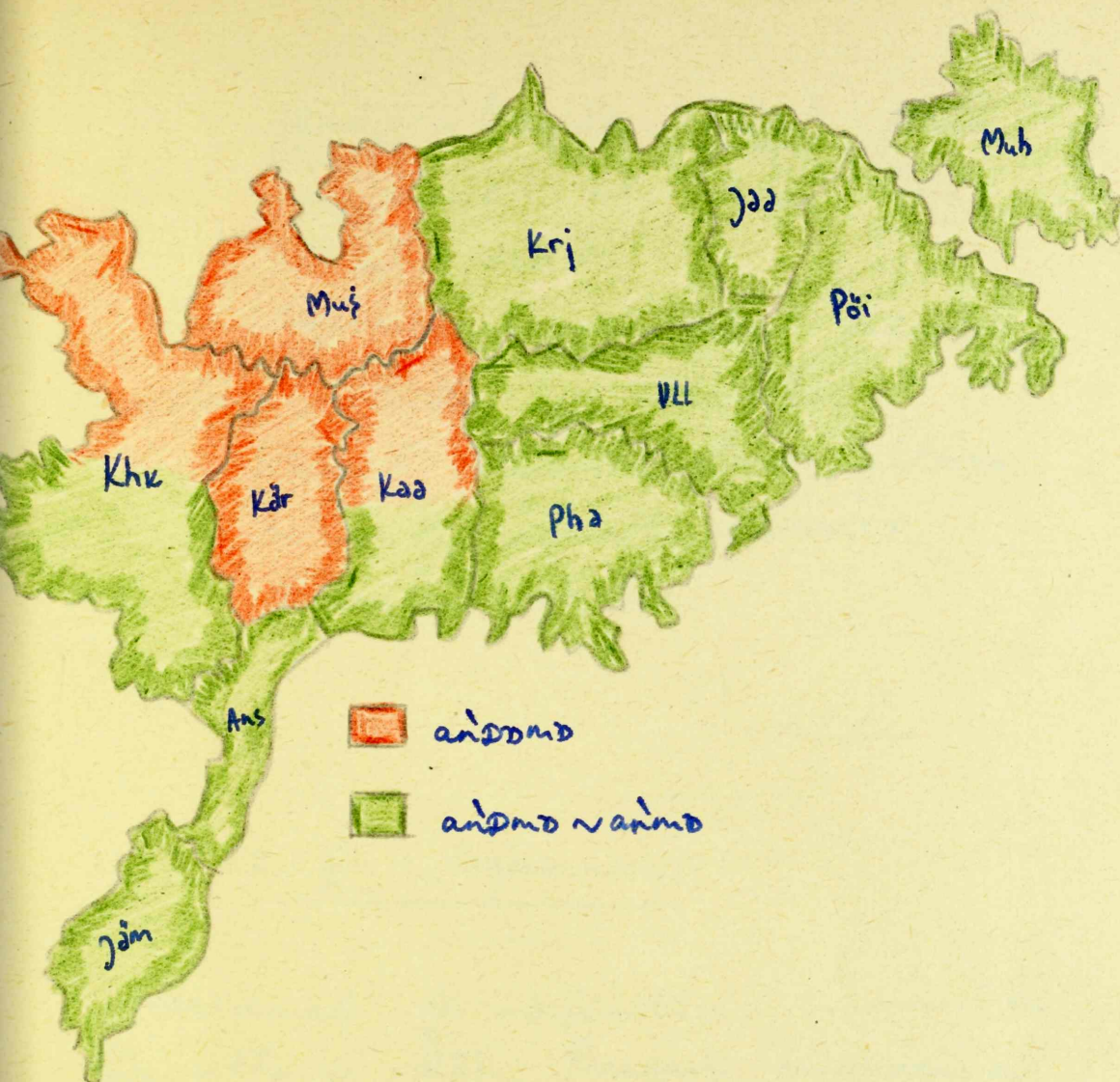
1. ma - tegevusnimi.

ma - tegevusnime tunnuseks on -ma
(ma - mähen).

Näiteid: kasv^äat^lma, mag^ama, ol^ema,
kaut^lma, kat^suma, teg^ema, rõ^hma, mü^uma.

Kahenililise kolmaandavärtelise tüvega
verlidel ei ole ma - infinitiivis risekadu:
nit^lma, võt^lma, pek^sma, oi^dma,
ai^dma, la^sma, lai^lma.

Selle tüübi ma - infinitiivis erinevaid
risekaota vorme on registreeritud veel
dustjala ja murakus ja kihelkonna ning
Kaarna kihelkonna põhjaosa mura-
kus. Väljaspool Saaremaad erineb nime-
tatud risekaota vorme veel kirde-esti-
raanikumuudes.

Sõna jooksma erineb mujal jõskoma.
Verbid laguema ja unuma erinevad
clara ne - mifikita :
unima, laguema.

Kõrka murrakus on väga produktiiv-
sed deverbaalsed substantiivid lõpuga -m,
mis on moodustatud ühesillilise, pika vo-
kaali või diftongiga lõppevatest verbi-
tüvedest :

jõn^aj^amⁱ || koj^ub m^üiⁿa j^au^ks
k^amⁱm^a || nⁱs lⁱkⁱs r^õm^a
l^aiⁿv^a t^ah^a ||

ma - tegusnimel on kolm kääret:
seⁿit^{le}v, seⁿt^ut^{le}v ja ilⁿaⁿit^{le}v.

Näiteid: k^er^ju^ms, vⁱm^s, l^aiⁿl^am^s,
t^elⁱm^st, r^õm^as^t, p^es^em^at^{le}s,
t^eb^em^at^{le}s, r^õm^at^{le}s.

2. da - tegusnimi.

Varasemad da - infinitiivi tunnused on
-d^ak, -t^ak ja -h^ak. Praeguse murraku on
nad teisenejutised. Arang on toimunud
järgmiselt:

-d^ak → (w)l^an^di^a

pikavokaalide ja diftongiliste
tüvede järel:

t^uu^s, j^uu^s, nⁱi^js, mⁱi^js, k^ei^js,
hⁱi^js, vⁱj^s.

Lõnas saada ei enise j nird-
häälikuna, sest ta on kahe ühe-

inguse vokaali (a) vahel : rajo.

-däx ^(v) > a :

- 1) peavõetluse silli h järel :
näha (< *nähdäk), teha;
- 2) tulena - tüübis, kus on toimunud
klüübil-ainese animilatsioon :
olla (< *oldak), tulla, minna,
pöörd.

-däx ^(v) > ø

kahesillilise kolmandavältilise tüvega
verbidel (andma - tüübis), kus ootus-
pärane kolmanda välte (*antadax
> andä) asemel on teine välte (andä):
andä, kündä, kandä.

Nähtus on omase enamiku Saare-
maa murakutes (Kärla, Jämeja, Kihel-
konna, Kaarna lõunaosa, Püha, Valjala)
ning peale selle veel läänemurdele,
keskmurde lõunaosale ja lõuna-esti
murdele.

Lõunadel maxma ja pekma on
da-infinitiv kolmandes vältes :
maksä, pekä.

-dak^(u) > -da_n

nõrgarõhulise silli järel, kui esime-
ne silp oli häälike:

elada, lüüda, magada.

Analoogiline on -da kaheilliliste rõ-
nade nõrgarõhulise silli järel, kui esimene
silp oli pikk ja kolmeilliliste rõnade
kaasrõhulise silli järel. Mõlemal juhul
oleks häälikuseaduslik olnud ka da.

istuda (*istuda > istu), võtuda,
märguda, võtta, tõtta, õppida,
rääkida, parandada (*parandada
> paranda), valmistada, rellada,
aitada (*aistada), lahuda.

-tak^(u) > -ta_n

peaarõhulise silli z-i järel:
pesta (< *pesta >), lasta.

-tak^(u) > -da_n

nõrgarõhulise silli helilise konso-
nandi järel:

mõtelda, ütelda (< *jutelda).

-tak^(u) > -tta_n

kontrakteerunud verbides, kus tüve
ja tunnus t on liitunud

gemineadiks:

ak^hkatt^h (←* h^hak^hkatt^h),

le^hnatt^h, l^hikkatt^h.

-ttak^(u) > -da

astmevahelduslikes sõnades t-i ja
l-i järel, kus on tegemist konso-
nantse liitumisega¹:

la^hl^hda (←* la^hlt^htak), mü^hpä,
kü^hlda.

da - tegevusnimel on olemas ka ses-
ütlev käänne (des-vorm):

ke^hjjatt^hes, lah^hkuss^hes, mü^hj^hes, elä^hss^h,
õ^hmmel^hss^h.

andma - tüüpi sõnade des-vorm on
häälikusaduslikult nõrgastomeline ja tule-
neb konsonantse liitumisest²:

an^hds^h, kü^hnds^h.

Ka on nõrgastomelised ^{astmevaheldus-}reisima - tüüpi
sõnad:

le^hst^hes, pe^hst^hes.

tulema - tüüpi sõnadest on des-vorm

¹ M. Toomse, l^hesti ta, t^ha - verbi konsonantsest
liitumisest, lk. 73.

² Samas, lk-d 162, 163 ja 173.

analoogiliselt tugemas astmes. Analooogia
allikas on verbid, mille da-infinitiv
on tugemas astmes (võõp).²

Igapäevases kõnes kantatakse des-
vormi väga vähe.

II. Keşkşõnad.

1. v-keşkşõna.

v-keşkşõna muudatus üldiselt ei kan-
tata. Ainult verbist keema taunitatakse
oleliku keşkşõnana ke¹B veri.

Ilmselt on oleliku keşkşõna tumelega
B kujul tegemist ka ühenilkilise tüvega
vervide tegijanimedes:

ko¹B?ja, ke¹B?ja 'käija'; paandiaandide
ko¹ja.

Seda kinnitab ka asjaolu, et oleliku keş-
şõna ja tegijanimi on teineteisega tihe-
dalt seotud, kuna viimast kantatakse v-

¹ M. Toomse, besti ta-, tä-vervide konsonantsest
lütumiseest, lk. 173.

keskõne funktsioonis, näit.

hüüja laps, lüüja lüü jne.

Uueja kiri ei kasta sammalt
(H5, 99, 1890).

...kesk kohalt faab fee lõhe
aetud peen nii laiale tõmme-
tud, et iga elaja loom võib
läbi minna (H5, 86, 1889).

Umbisikulisel tegumisel oleku keskõne
tuntakse, kuid tavalises kõnes kantatakse
väga harva:

jõõõõõõõ ünäõ, üõõõ, üõõõõõ,
läilõõõõ.

2. mid-keskõne.

mid-partitiibi transseks on -nd. u
kao põhjuseks peab P. Ariste nasalisatri-
ooni, näidates nimetatud transseks arengut
järgmiselt:

-nut (-nüt) > nup > nüp > -no¹.

Näiteid: kasvõõõõõ, unõõõ, luoõõõ,

¹ P. Ariste, hiin murrete häälikund, lk. 164.

kaõvõno, natõvõno, unõvõno.

-nd on rud -partitsüüli tunnuseks üldise
nii kogu saarte mudes kui ka valdavas
osa Põhja-Eesti alal, ulatudes isegi mulgi
murdesse.

Türevokaal on rud -partitsüüpidel säilinud:
taõvõno, nõõvõno, võõvõno.

Õõfe ta jõndand juba kerku
juure (H41, 371, 1891).

Ta jättand kohe oma vammu-
fe nende kätte (H41, 371, 1891).

Kadunud on türevokaal ainult rea-
des verblides, mille tüvi lõpeb re-, re-, le-ga:
õino, päino, miino.

õema-, müema - tüüpi sõnades on ~
analoogiline.¹

Ühesilliliste tüvede ja sõnade tegeema ning
nägeema rud -partitsüüp on alati kolmandes
vältes, sest ta on ühesilliline:

näno, läino, keino, teino, näino.

Artnevahelduslike sõnade rud -partit-
süüp on ka tugevas astmes:

¹ M. Toomse, Eesti ta-, täi- verblide konsonantsest
liitumisest, lk. 256.

irōro, kalōro 'kalland', o'ōro,
rōro.

Ta käind ja hingand julga,
kui jalad ära wäfind (H
41, 371, 1891).

3. tud - kesköna

tud-essõne tunusets on -õus, -tõus,
-tõus või -t (* tu, * tõu). Teatavasti on
d üldistunud sia hiljem mid-partitõu-
bist.

tud - transeline on Keskona mis, kuni
ta erineb jeldix osana:

vel vanal ajal is oli rääkima
Bääräs pettus pulma? || kot' oli
poist. os et vahels paionu ||

Tuleb tähele panna kaht rõhma xon,
millel on tüd-partitüübis tiives muutused.

kirjutama - tüüpi sõnade tüd - partitsiooni-
bis leiab aset haploloogia. Nimelt jäetakse
mõn ma - infinitiivi tunnuse. es reiser
sõlt ta tüd - partitsiibi tunnuse eest
ära:

riiputus 'riputatud', sulatus,
loiputus, küpsetus, laimutus,
võetus.

... juft kui uue aasta efi-
mire päev kolm korda
kui läbi on maha kun-
lutud (H5, 81, 1889).

Sulatus ja tina kalla-
takse järsku külma vees
piske (H5, 83, 1889).

Kaplooloogiline vorm esineb saate mur-
des ning ulatub läbi lääremurde kesk-
murde alale.

Kontrakteeritud verbidel ja sõnadel maas-
ma ning peema on tavaliselt es tõe-
vokaali a asemel e :
maisetus, peisetus, leisetus,
keisetus, hieisetus.

Kui tud-partitiiv esineb täiendina, on
tema tavaliselt sageli t :

sai kuivat kahi ka tehtus||
kõrit tuhli sa tehtus||

Õeldise funktsioonis seerastu tarvitatakse
sagadest sõnadest ainult tud-kuju :

kalu sai ka kuivattus //

Präeg on inimeste murrakus kirjakeele mõ-
jul ka tud - transeliline täiend, mis on
muntumas valdavaks:

sõlvest tehtus laga // meitl*le*ks
ant*le*? väl*le*joõnnel*le*ks põll*le*ks //

III. Umbisikuline tegumood.

Umbisikulise tegumood tunnusteks on ta,
ta, da, a, t ja o, mis pärinevad vara-
sematest kujudest *ta^(u) ja *da^(u). Transeli
liitub olekus -ks (*-kse^(u)) ja miresikus
-i (*-ihen^(u)).

Umbisikulise tegumood olekus on transeli
areng olend järgmine.

da^(u) > (u)a v (i)a

pika vokaali ja diftongiga lõp-
pevate tüvede järel:

tüvaks, juvaks, vijaks.

da^(u) > a:

1) sõnades nägema ja tegema:

tehaks, nähaks;

2) tulema - tüübis:

tullaks, ollaks, pannaaks.

Varasema da asendise nõrgarõhulise
nlli vokaali järel on üldistunud analo-
gilise hta kontrahendumise viise es-
kujul:

elattaks (*eläätaksen > elaatase),
rõtkuttaks, jäbattaks, kütüttaks.

ta > hta

kontrahendumise viisides, kus tüve ja
tunnuse t on moodustanud geminaadi.

Tübevokaal a on umbisikulisel tegumisel

tunnuse es muutunud e-ks:

äikettaks, õdetaks.

ta ≡

peaõhulise nlli e-i järel:

lehtaks, pehtaks.

Umbisikulisel tegumisel mitterikus on tun-
nus arenevad järjekordselt.

tihen > oi:

1) pikavokaalsete ja diftongiliste
tüvede järel:

¹rip? (<* ütihen), sãp?;

2) tulema - tüübis:

paõp? (<* pantihen), tulõp?.

tihen → ti

peaõhulise silbi zi ja h järel:

last? (<* lastihen), pest?,

seist?, teht?.

tihen → tti:

1) leidma - tüübis, kus enimes t kuu-
lub tüvesse ja kus on tegemist
konsonantse liitumisega¹:

oitth? (* hoittihen), üitth?;

2) andma - tüübis:

antth? (<* anttihen), küitth?;

3) keelama - tüübis:

kẽitth?, kẽitth?.

tihen → tti

kontrahendumise verides, kus tüvesse

on tüvevokaali a asemel e:

äkkett?, višetth?.

õllad aga handa kaeweti (H41, 347,
1893).

¹ M. Toomse, bestid ta-,tä-verbide konsonantsest
liitumisest, lk. 24-25.

IV. Kõneviisid.

1. Kindel kõneviis.

Verbi de kindlal kõneviisil erilist tunnust ei ole. Kõneviisi on käsitletud paljudes teistes peatükkides koos muude verbi-kategooriatega (aeg, pöörded jne.).

2. Tingiv kõneviis.

Tingiva kõneviisi tunnuses on $\sim k_s$, $\sim k_{si}$, millele liituvad pöördelõpud, välja arvatud ainuse 1. pööre:

ma näksⁱ, ma tahaksⁱ, ma visksⁱ,
sa tēksⁱo, ta maksⁱ, tēniksⁱ, kõi-
taksⁱ, tahaksⁱma, maksⁱtho, nad tēksⁱo,
nad oleksⁱo teino.

3. Käskiv kõneviis.

Käskiva kõneviisi ainuse 2. pöördel lõppu ei ole, varasem $\sim k$ on kadunud. Praegu ühtib see vorm kirjakuulnega:

jä¹! (ž jāk), meni! õri! ostä!

laulà! vi! vādà! leibà! 'loika!'

ka ühtib kirjakelega mitmuse 2. pööre,
mille tunnus on -le, -ke :

tulē! (< *tulkadet), miŋgē!

kūlakko! antko! upputtē! 62!

aiē! 'ajage!'

Mitmuse 1. pööre ühtib kindla kõneviisi
sama pöördlega :

siidāms! laulāms!

Käskiva kõneviisi ainsuse ja mitmuse
3. pöördle lõpul on säilinud vanem, alus-
keele a-line vorm :

olē! (< *olkaten), miŋgā!

tulē!

Noorematel inimestel hakkab seda
juba u asendama.

Kõne all olevate verbivormide a-list
enimust leiame ka idamurdes ja kirde-
esti rannikumurdes.

4. Kandae kõneviis.

Kandae kõneviis on soome-ugri keeltest
omase ainult Eesti keelele.

Kandse kõneviisi olekku väljendatakse
pidama - konstruktiooni abil. Selleks on
verbi pidama kindla kõneviisi oleku ain-
nuse või mitmuse 3. pöördes, millele on
liidetud ma - infinitiiv:

¹
pe pidavoo paravoo saavoo
olemo kut koravoo saavoo // tolm
peab ära unustama // õige mesi
peab paran olemo //

Kandse kõneviis on väga lähedane
potentiaalile. Keda ontab näiteks kand-
se kõneviisis kõige sagedamini esinev
verbi pidama vorm pidans, millel
on potentiaaliga sarnane traans - re:
ta pidans andomo aja / millä
ta näitomo akka // raoju
kand pidans samo //

Ühises pidepunktis on kandse kõne-
viisil ja potentiaalil ebakindlus, nt. et
„kõneleja mõtub tegevusse kui nähtusse,
mille reaalsuses ta ei ole kindel.“

¹ J. Peegel, Tingiva kõneviisi tähenduslikest funk-
tsioonidest ja kohast eesti kõneviiside määramis-
lomasuse tellimise aastaraamat III, lk-d 67 ja 69.

Brinevuseks on see, et potentsiaal nõ-
hutab teguvuse võimalikkust, kuidas kõne-
viis aga seda, et andmed on saadud
kellegi teise käest.

da-tegevusnimega väljendatud kaudset
kõneviisi ei ole käesoleva töö kirjutajal
praeguses murrakus õnnestunud regist-
reerida. Nimetatud vormi kohta võib aga
leida näiteid varasemates murraku ko-
lelijate endi kirjapanekutes.

Jõe näkk elada jões (H 2, 276,
1886).

... mis kaduda ta ära (H 2,
276, 1886).

Ta ilmuda väga mitmel
näol (H 2, 276, 1886).

Täismiseviisku väljendatakse isikulises
tegevuses and-partitiivi vormiga. Linn-
jures tuleb silmas pidada, et kuigi
and-partitiivi tunnuseks on käntle-
tavas murrakus üldiselt nd, võib
kuidas kõneviisi täismiseviisku väljenda-
misel esineda selle kõrval ka and-
tunnus:

üks raiputlõus rehi' uure' taga||
keino kehmebo puio toimas||
aga: emäl oluis keh|| se¹ müümis
koir||

Umbisikulise tegumise täismineviku väl-
jendatakse tud - partitsiiliga:
tuhls put'm kõõttus|| laus
paõus sõkk¹? täis||

V. Aja d.

1. Olenik.

Oleniku transused on õ, va ja kse:
näitab, elab, leiab, ütlevad,
pidavad, laevad, vijakas,
aakettus.

2. Minevik.

Lihtmineviku transused on ni, õ ja i.
kõige üldisem on ni - line lihtminevik:
eläno, vätsino, võtsio, rääkno,

keis, rittas, tõmpisid.

i-lini võne kantatakse peamiselt ainult üle-estiliselt i-listes vormides:

olis, tebi, tuli, mri, piisid.

Omapärase on võne imperfekt, millele tunnuse ette on lütuand silp öö:

võibisid, võibis.

sa võibisid vihab ka nihkeisid ||

reda võibis nä matulistsid

andä ||

sonat looma on mineviku ainsuse

3. pööre lõis.

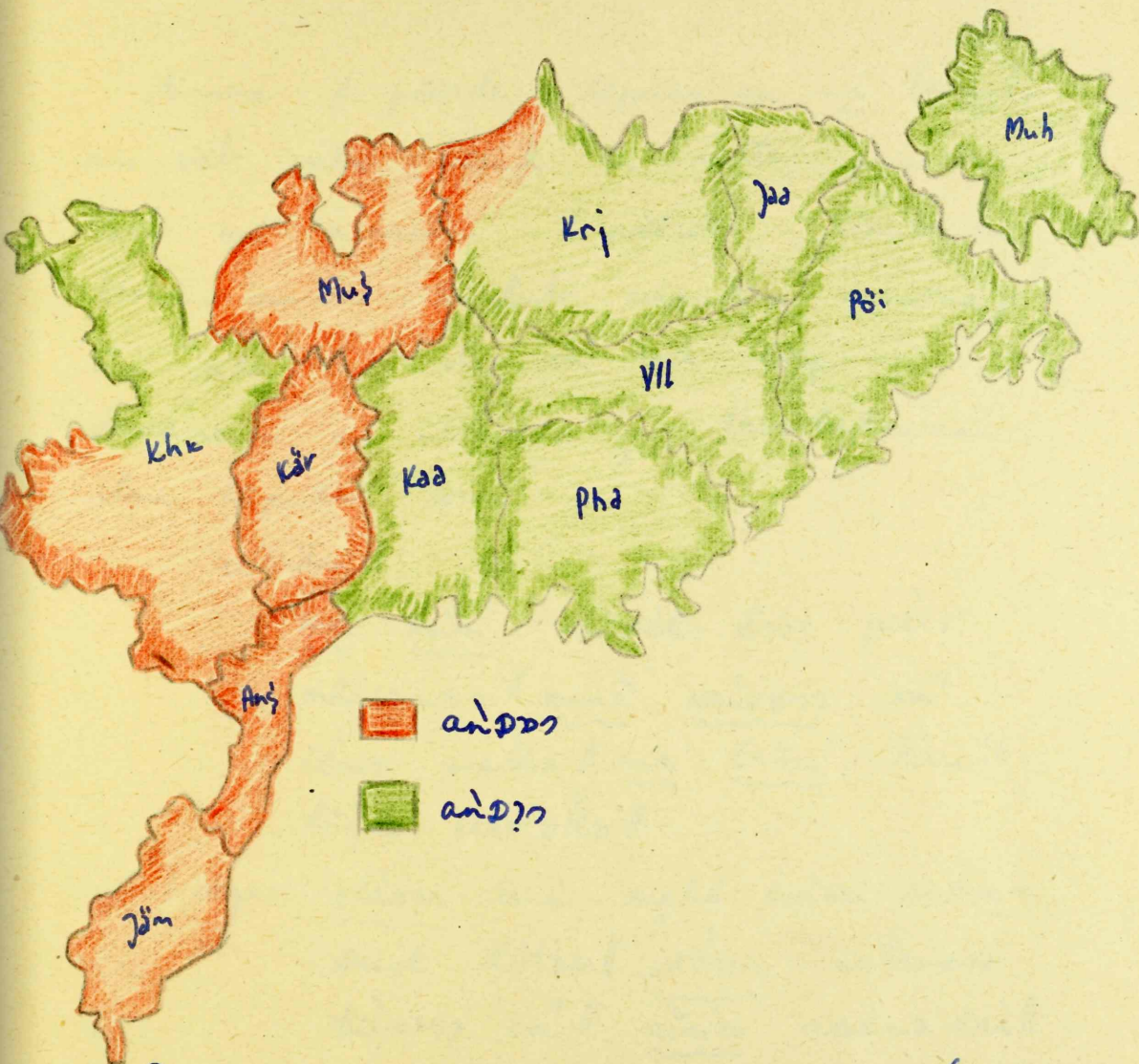
Kõrgema astmevaheldusega verbid ei ole nimekadu toimunud ja mineviku tunnuse i, is lütu tüve a-le: *antani > andis.

Väited:

naeris, rittasisid, leidisis, naerisis,
eitisis, oitisis.

Kirjakeels on sin tunnuse i nirdumid i-i ette ja moodustanud tüvevokaaliga diptongi ai, kust hiljem on i-ies näilunud ainult järelkomponent i:

* antani > * antais > an'sis.

Täis- ja eneminerik moodustatakse (nagu kirjakeelki) abiverbi olema ja and- või tud- keelena alil.

Sageli tarvitatakse täisminerikku liht-
mineriku asemel:

vanal ajal pole xpa netts
olev isä ei jo le' müttois saimis
meins

VI. Pöörded.

Ainsuse 1. pöörde lõpus on $-n$ ($\leq^* n$), mis võib verbi lõpul ka mitte esineda. Verb on ainsuse 1. pöördes lõputa, kui tema juurde kuulub osikuline asesona; kui seda ei ole, on tal lõpp $-n$. Murruks on üldisem ja tähtsatavam ilma lõputa vorm.

Näiteid:

ma keini naisele õnni pilli?
 māj⁶mas // minä kaiv⁶as ka?
 ilma isäle // ma lässi liinist
 lõj⁶as ke⁶rtle //

Aga: elä⁶n oma mehe isäle seitse-
 seitse aastat // vä⁶n⁶ nait⁶ness
 tü⁶ks? ka? // ai⁶n as⁶no ä⁶ä //

... ja üks hääl ütlen:

"ma tule" (H41, 372, 1891).

Verb on ainsuse 1. pöördes lõputa veel läänemurde lääne- ja lõunaosas ning kogu lõuna- ja keskmurdealal.

Ülejäänud pöördete lõpus ühtivad kirjanikega:

ainuse 2. pöördel $\sim d$: nä^od, ka^ovat^oda,
lä^ohe^od, tö^omp^ori^od, vä^opa^ori^od, võ^oti^od;

mitmuse 1. pöördel $\sim me$: üt^ola^ome,
kei^ori^ome, pi^oda^ori^ome, mar^oja^ori^ome, mä^oj^oea^ori^ome;

mitmuse 2. pöördel $\sim te$: ko^oi^oja^otte,
ela^otte, ma^oba^otte.

3. pöördel ei lõppu ainuses ega mit-
muses. Ainuse 3. pöörde lõpul esineb ole-
viku tunnus $\sim B$:

mu^oie^oB, va^ole^oti^ou^oB, a^oks^oa^oB.

Mitmuse 3. pöördes tuleb oleviku tun-
nus enne γ -lisena. Oleviku tunnusele lii-
tub mitmuse tunnus $\sim d$:

ela^ovad, mu^oie^ovad, ka^oti^ovad.

Arstmevahelduslial verlidel on kindla
kõneviisi oleviku mitmuse 3. pöörde alati
tugevas astmes :

üi^od^ovad, võ^ot^ovad, lä^oht^ovad, mu^oie^ovad,
nüt^ovad, li^oken^ovad.

... jäs anduvad need kõige
rohkem foaja (H5, 100, 1890).

Lähtuvad keik loomad heaste
läbi ... (H5, 86, 1889).

Mineviku tuleb 3. pöördes enne mineviku tun-
nus, millele mitmuses liitub mitmuse tunnus $\sim d$.

VII. Eitav kõne.

Eitavas kõnes erinevad paralleelselt
 sõnaga ei olekus ep ja minekus es,
 kujuures olekus tanitatakse kihelkonna
 põhjaosas rohkeam eitusrõna ep ja kesk-
 osas eitusrõna ei ning selle häälikulist
 teisendit äi. Minekus on valdavalt
 eitusrõna es, mis on ühine lüuna-
 eetilise ummuga. Paralleelselt erinevad
ei ole ~ pole ~ põle.

kalämes¹ ei tohi¹ mälä müino¹
 tullä¹ || mippist¹ ta¹ t¹ misä¹ ||
 r¹l põli¹ mi¹ä¹ sä¹dust || üen¹
 äi¹ taha¹ olla¹ || ülemus¹ es¹ t¹ |
 et¹ meil¹ üli¹ meri¹ on¹ tullä¹ ||

Kanitatakse ka kaheksandist eitust sõna
metts abil, mis on Saaremaal eiti ise-
 loomulik. metts erineb sel puhul, kui eitust
 on eiti rõhutatud.

Väitlus: es¹ tuli¹ metts tagäs¹ || resä¹ mai¹
 ralli¹ pärsus¹ ka¹ metts ||
 Üksikutele juhtudel on eitust kolmekordne:
äi tõmast ei jo¹ le¹ metts ||.

C. Määrsona.

Määrsonad on oma tekkelt hilisemad kui käänd- ja pöördsonad ning nende aluses on sageli kas keeles praegu veel produktiivsed või juba kadunud käändevormid.

Näiteid sageksini tarvitatavatest määrsonadest:

eile, täna, õne, müü, õnn, ikka,
aamm, kaiva, aamult, ära n ä
(menemo), ka, töst 'tösti', ees,
pärs ~ pas ~ pas 'maegu'.

Kõik adverbid ei ole muutumatud, osa neist käändub, esikätt rix- ja väliskohakäänetes:

edä, es, tist, üles, üläl ~ ülerväl,
älalt, nija, ni, niti, pelt, pelt, pelt jne.

Kõiki produktiivseid määrsonade lüüted on -st, -li ja -tti:

nijest 'musti', kanjest, kenast,
käärmarvst, istukst, kikkakst,
külist, relist, põibest.

Osad, ehk kõige aega ja nii ontavatel
näärsonadel on võrdlusastmed. Kompara-
tiiv võib olla kas m-translative või
on tema lõpul infiks - mini. Superla-
tiiv moodustatakse sõna kõige lisami-
sega komparatiivi ette:

mitte - mitte^m - keegi mitte^m

vara - vara^m - keegi vara^m

kirest - kire^m - keegi kire^m

tasà - tasà^m - keegi tasà^m.

LISA

Märkmeid lauseliste joonte kohta.

Järgnevalt esitatakse mõned tähelepärand lauseliste joonte kohta, mis on saarte murdes kitsamalt või laiemalt levivad. Ara on toodud need nähtused, mis kirjanikest minevad.

Mitmeses oleva osalusel puhul on ka öeldis mitmeses:

meil^ll keiⁿi^o n' võⁿu^o ka^ll
lanisus oli^o ka^ll

Täiend ei ühildu oma põhivõraga male nelja viimase käände sel väliskohakäändes:

lahja tõnal ei^ole misä^oo^o ||
nüⁿu^o mõⁿu^o sai üks^ois^o teht^o ||
nõⁿu^o inimⁿu^o soⁿu^o õⁿu^o ||

Ajamääras ei erine mitte alalütleva käände kujul, vaid adverbivormidena:

õht^o 'õhtul', nõi^oo, talv^o, tüⁿu^o päⁿev^o jne.
talv^o te let^oo kõⁿu^o ||

jä¹ selle nõu koos ||

ni teap nõu reisi ||

Kui lausa öeldakse kellelegi midagi,
nis ei märgita inimest, kellele tegevus on
sihitud, alahütleva käärdega, vaid oma-
taraga, millele lühtub sõna vastu:

mina ole see hüües ta oma

ema vastu || see teap vana

tina is mu vastu ||

Palju kantatavad on murrakus und-
ja tud - lauseliikendid verli sama abil:

sano sa ni kiusult ära tulas... ||

'kui sa olid lavalt ära tulnud'

sano nõu | ni läbis uue tantsu ||

'kui oli röödud...'

sano ta teise päeva ni mõlemärguselt
tulas ||

sihitiseõwallausel lihendatakse vat-
romi abil:

uues teise ni olam ||

pole näha välja tulam ||

täna õtt uue käes päris

lesta olam ||

Märkmeid sõnavara kohta.

Klammal on esitatud tähestikulises järjekorras näiteid sõnavarast, mis kirjakeeles kasutusel ei ole. Need sõnad erinevad kõik kätela kihelkonna alal, kuid ei ole omased ainult temale, vaid on muremaal või vähemal määral tuntud ka teistes laaremaa murrantes ja mõned isegi mandril.

ärõok = pexmislopp

elü = elumaja, maja

elü põlts 'pööningule'

ehmäs = udmulq

isäs inimsas = meesterahvas

erõid = terad; eredad

erõid silmäs || erõid valges
jäkõd ||

jõpüid = varrud, ristred

niräs jõdüd oliid ||

jädä = peenar

kare = ~~st~~st, rohtu kasvavud maa
mäe al on kenä kare //

kaisäs = udel

kehä = arum

kioer = kidus, vilets

kipputtama = liigutama

kihtu = viltu

vādaš kihtu nitmašo rasi
ups ujum otša //

kōst = lunkas

kukkilinō = kägu

kulā = kulpa

kolmas kulāpäis tebi jōmks //

kurt = (kurre-)käbi

esti - rootsi laen, < kot (Ariste,
Etol, lk. 69).

kärpi = toht

lagin = saad

me tēmē nireš lagin //

Ainult saaremaal ja Muhus
^{saaresti,}
(LVEK, lk. 145).

lahvē = lausa; avar

lahvē tuli sehis // lahvē veri //

lamimuma = lagunema, katki minema

lavu = lava

levä^{leimä} = leivakina

läk = roppi, poro, munda

serti - rostri laen, < ^{Ariste,} slax (Ekl, lk. 76).

maçio = linnaxd

ölet¹ rā¹ maçioxt tehtuo ja
umä¹ rihä¹ xba¹ par¹ou¹ ||

moçko = mōkus; kana, meeldiv

n¹ r¹ on¹ par¹in moçko as¹ ||

no¹ = vare

ov¹ jal¹ = hasejalg, merikase

ört = otsekoh

le¹o¹ ört let¹ r¹ on¹ temä¹ ||

pahl = vana, liha või kala mitretamiseks

pahlo¹ r¹o¹ aet¹ liha¹ ||

pali = peenar

pal¹t = verikäse

pinnal¹o¹ = okkalind

puh¹ = katki, lõhki

p¹mo = talukoht

serti - rostri laen, < ^{Ariste,} bo (Ekl, lk. 94).

rā¹o¹ = ämber

rath¹o¹ = vanur

mil'no võ'6s nallastse vahela
aipa ||

ren'id = laud

rop' = selipära

esti - rootri laen, < rop (^{histy} 6 Rd,
lk. 103).

se'm = parem (kari)

tabas = kinni

meri on tabas ||

talimno = kandma

estlanno talisid sepa
püsärk? ||

tañ' = nõu, milles õhu käärub

tappi'mes = lihunik

tarimno = nille haarama

tēt'nost = kiiresti

tot'vasik'no = lehmik, lehmvanikas

tõh'bumo = tuhima

tüñ'si'mik'no = jämedast takusest nimest püenid

unib'ost = just, täpselt

unib'ost vñpe koju läht'ost ||

up's = kult

uñ'bur = kohitreja

sa vñd'as nämatlu ot'so nabi

uis ujem otso //

uis = kindel, tugev, kõva

esti - rootsi laen, < ^{driste,} uis (E.R.L.
lk. 116).

värk = jalgvärav

änd = saba; selikuu alumine äär (saba).

Tuntud lõuna - bestis ja Põhja - bestis
läänesaos (LVEH, lk. 97).

õnind = kõrvilja loikama

Murdetekstide katkendeid.

ennevanast / v¹äl vanal ajal / n¹s oli
nädalpäevad p¹ttus m¹lm? // n¹s ma pole
näinud / aga kolm neli päeva / s¹ ma oli
k¹l läsi teinud // p¹ttus p¹ttus näetis?
õnnikku kehtis // n¹s tuli jälle
kehtis ära n¹ge läksid koju // n¹s võtt?
n¹s jälle vastu n¹ge m¹stis pois? n¹s
kohi õrt // leija oli p¹tt // v¹i ehk kui
ei ole leija? // n¹s tani pois? p¹tt
n¹ge n¹s läksid sõnalaeva tahä n¹ge
n¹s istus? // n¹s oli m¹stis ema n¹ge
p¹tt isä n¹ge m¹stis veni n¹ge n¹s
oli v¹äl p¹tt pois / n¹s oli p¹tt
tüomä n¹ge kõrvad // s¹no sõnu /
n¹s läksid / a¹ksid n¹s tantsima / j¹ma
n¹ge m¹stis / lõbus¹to¹ // keik s¹ oli
n¹s üs lõbi an // s¹ oli ikk n¹s
väikse an // vahel oli üsna tüsine a¹ //

äi tēgit /milla sa koju sād || ačā
 jälle || an on repā rābi let pūmalis?
 oli nī kāl reio oli nīs mēni
 neli nīs pūmēns || olut oli nīs nī
 bal'ju let ičāuks joi nī bal'ju kut
 jūst jūis jūw || nōis olis repā
 mōs? || nīs sai mūpp? kēdetus || kōit
 tuhēis nījē liimā mūpp? nījē keik
 mēst mēterjōs sai tehtus || pikas
 ačā || nīs pēvās ju mētus nōmā
 olēns || mūtū kōis sai liimppis?
 tehtus || reio oli nīs lihā liimppis? oli
 vōmalik' teha || pāris toris ašjās olis
 nījē nīs oli lōbi labā nīs rē nīs
 tantis mōs || repā pole pal'ju olas ||
 me mājō mōs || teinō nījē mājōs? nījē
 laultis mōs || nēp olis ičkā ūhē ošāčō
 pūmā || kahē ošāčō pūmā ma pole
 nāns || nēp olis eñnē mīns || kut
 kahē ošāčō olis || oli ūks o' ūlē
 magatūs || teisi ommikē valmistonō
 keik eñnāst jälle ačkōmō || lākis
 jälle || mūsiō pūjū olis ičkā lō
 nījē teisiō olis rojōs tagā ||

lippu oli || vahet oli kaks lippu
niis üs oli üks vähemalt ikka ||
oli se müügiõn oli linisool nellil |
no n's läknis sõna müügiõn ||
läknis jälle ühts tuttavaks koht |
kus oli üks tuutus koht või oli
keedaks pulmas | n's sõna läknis |
kus oli nimen nimen || n's tantsus
niis mähkisid seil jälle n'pans niis
jälle tuli n's taas pulmaõn ||

Kärle
Kihelkond

Kokkuvõte.

Tehitud analüüsi tulemusena võib öelda, et peale nende joonte, mis on arenenud saanti kui kirjakeelse, on Kärla muurakul rida iseloomulikke jooni. Need on kas ainult läänesaaremaalsed, tuntud kogu saarte murdes või siis ulatuvad ka mandrile (enamasti ^{arstilt} läänemurde alale).

Jooned, mis erinevad Kärla muuraku alal ja mille ulatuslikuma leviku kohta praeguse uurimistasele järele ei puuduvad andmed, on järgmised:

1) varasema i - lõpulise diftongi säilimine nõrgas astmes (täive),

2) ne - tunnusele kandne kõneviis (pidäns),

3) verbi toima lihtminevik (toi).

Puht-läänesaaremaalistest joontest võiks mainida i labialiseerumist tagavokaalides

ronades ja ä kõrgenemist ning espoolu-
mas muutumist, nüümsit enineb ka Hiin-
maal.

Kuiigi Kärle kihelkond kuulub Lääre-
Saaremaa onsa, jääb umbes sellele alale
paljude lääneliste ja idaliste nähtuste
piir. Et Lääre- ja idasaarelises erinevuses
ei saa kõrvide joonte puhul ühtset piiri
tõmmata, siis enineb ka Kärle alal mõ-
lemaid jooni.

Lääre-Saaremaale on Kärle alal erine-
vatest joontest omased järgmised, mida
võib vastandada Ida-Saaremaa erinev-
tele:

- 1) ronahopuline üt-mõiks ronades
õlut, reitsit, kätkest;
- 2) rona kaijased erinevise kujuk
kaijatsed;
- 3) geminaat-r r-i järel tugevas
astmes (kõrns);
- 4) r-i erinevise ronha kaas ja küis
kõigis kääretes (käre, küise), käreöö);
- 5) l ei ole gemineerunud adverbis
alla (alä);

6) pika ja ülipika ä kõrgenemine ja
lõppõllemaks muutumine (pä¹l);

7) nisekasta verbide eninemine nende
verbide ma-infinitivis, mille enimene
silp on pikk ja teine lahtine (laibama),
kuid kontrahendum verbide eninemine
nisekaolistena (vätama);

8) l-mitmus jälg-tüüpi sõnades (jalg).
Idasaarulistest joontest võis mainida

järgmisi:

1) tr:dr ader-tüüpi sõnades (part. atro);

2) t ainsuse partitiivis paarshulise silli
l, n, r järel (kelt);

3) geminaat paarshulise silli järel
(vikat);

4) tugvaastmeline inessiiv (metas);

5) nõrgaastmeline elatiiv (metast);

6) pika u ja l vahelise l-spirandi
jätkajaks on ij (kuije);

7) kas-lülite olemesohu (kajaaks);

8) u-lõpulise diftongi säilimine nõrga
astmes (laüvä);

9) lõppkade u-adjektiivides (tuüv).

Järgnevalt esitatakse need murdejooned, mis ei ole üld-põhjaestilised, kuid on levinud üle kogu Saaremaa ja tuntud mõnel kitsamal alal ka mandril, eriti lähemurdes:

1) ronaalgulise konsonantühendi pundeamine (rep);

2) klusli säilimise paaritulisel sillil järel astmerahelduslike verbiide kindla kõvenäi oleviku mitmuse 3. pöördes (teäras, pidäras);

3) geminaadi pundeamine illatiivis ja kontraheritud noomenites (veeä, moä), välja arvatud Muhu;

4) da-silli pundeamine eda-adjectiivides (piime 'pimeda'). Omane ainult saarte murdele;

5) d>j : säjs 'saada';

6) vormid kuije ja uije;

7) tk-ühendi säilimine (pitk);

8) ki-liite suuremine nijul-kiä ja -giä (kägiä). Omane ainult saarte murdele;

9) ny > ññ : käññäis;

10) erinevate vokaalide vahelise
geminaat -q-i erinevate reas sõnades
(vaarikas);

11) v kadu sõna algul labiaal-
vokaalide ees (ok);

12) v kadu labiaalvokaalide kõval.
(mi);

13) konsonandile järgneva v kadu i
eas (pili);

14) v > u a - tüveliste noomenite lõpus
(rani);

15) palatalisatsiooni pöördumine i -
tüveliste sõnade nendes käändevormides,
kus i - d ei erine (koti);

16) e > ö (kõva) ainult saarte murdes,
välja arvatud Põide;

17) jä - erinevate jä - asemel sõna algul
(jää);

18) keskkõrgete vokaalide kõrgenemine
pikas ja ülipikas vältel (reä);

19) pika a ja o diftongistumine i
palataliseeriva mõju tõttu (raen, rois);

20) a imperatiivi 3. pöördes (otä);

21) a verbide kindla kõrgemini oleku

mitmuse 3. pöörde tiives (tulä'voo) ja kom-
paratiivis (vanam);

22) sonaalide reduttsioon (venel'ssoo);

23) no-ühendi siinemine ax- ja
hige-tüüpide sonade ainuse osastavas
ja mitmuse omastavas (asins:asinos),
brinemus on ühine lõuna-esti murdega;

24) d-lõpulise partitiiv algelt kolme-
nillilistes tiivedes (val'loo, ränattus);

25) nd-formans kontrahemine
a-tiivelistes noomenite plurali parti-
tiivis (lanib'us);

26) se-lõpulise illatiiv (kül'äss);

27) tugavaastuuline inessiiv (met'ss);

28) ainuse 1. pöörde tarvitamine ilma
n-lise inikulõputa, kui verbile elab
inikuline ainuna (ma elä');

29) nd-partitiivi tuurus -nd
(tu'us);

30) hapoloogilised sonad kirjutama-
tüüpi sonade nd-partitiivis (kirjut'us)
ja umbisikulise tegumole olemikus (kirjut'aks);

31) aituuna es minevikus (es olä').
brinemus ühtib lõuna-esti murdega;

32) ri ühenillilise tüvega verlike
tegijanimes (¹ri:ja). Erineb ainult
~~ri~~
saarte murakus.

Nooremate inimeste keeles erineb juba
tugevaid kirjakeele mõjustusi, kuid mar-
kantsemad murdejooned on siiski säilinud.
Kõige pühivamate joontena võiks mainida
ö erinemist e positsioonis, eissõna metts,
palatalisatsiooni pöördumist i-tüveliste
sõnade nendes vormides, kus tuleb enne
tüve i.

Kašutatud kirjandus.

Trükitud allikad.

- Ariste, P., Eesti fonetika, Tartu 1946.
- Ariste, P., Eesti keele fonetika, Tallinn 1953.
- Ariste, P., Eesti -rootsi keeleõnnad eesti keeles,
Tartu 1933 - ERJ.
- Ariste, P., Fonetilisi probleemid eesti keele
alalt, Tartu 1947.
- Ariste, P., Hiin murrete häälikud, Tartu 1939.
- Ariste, P., Mis on loode-eesti murrete
hääldamises rootsipärase?, "Eesti
Keel" 1931.
- Eesti, Maadeteaduslik, majanduslik ja aja-
looline kirjeldus VII, Saaremaa,
Tartu 1934.
- Eesti NSV ajalugu, toim. J. Naan, Tallinn
1957.
- Харьковский, А., Различия в произношении
русского языка I, Москва 1953.
- Kask, A., Eesti murrete kujunemisest ja

- rühmitumisest. Eesti rahva etnilisest ajaloost, toim. H. Moora, Tallinn 1956.
- Ketkunen, L., eestin kielen äännehistoria, Helsinki 1929.
- Moora, H., Saaremaa muinasaeg, Tartu 1933.
- Mägieste, J., P. Ariste, Hiin murrete käälikud, „Eesti Keel“ 1940.
- Ojannu, H., Itämerenrannamalaisten kielten pronominioppia. Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja, Turku 1923.
- Peegel, J., Tingiva kõneviisi tähenduslikust funktsioonidest ja kohast eesti kõneviiside ristumises. Enamakeelselti aastaraamat III, Tallinn 1957.
- Saareste, A., Eesti murdeatlas, Tartu 1938-1941.
- Saareste, A., Leksikaalsetest vahetõlgetest Eesti murretes, Tartu 1924 - LVEK.
- Saareste, A., Petit atlas des parlers estoniens, Väike eesti murdeatlas,

Uppsala 1955.

Setälä, E.M., Zur finischen phonetik,
Finnisch-Ugrische Forschun-
gen XXII, Helsinki 1934.

Toomre, M., Eesti ta -, tä - verbiide konso-
nantset liitumisest, Tartu
1941.

Käirikirjalised materjalid.

Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele katedri
kogudest on kantatud järgmisi käirikirja-
lisi materjale.

Kaerama, S., Häälikulooline ülevaade
Kärla murrakust, H-34.

Rehema, V., Ülevaade Kärla murrakust.

Vihma, H., murru murra häälikuline
ja morfoloogiline ülevaade,
Diplomitöö, Tartu 1957.

JRKü Teaduslikust Raamatukogust:

Koit, E., Kihelkonna murra keeleajalooline
ülevaade, Kandidaadiväitekirj, Viljandi 1959.

ENSV JA Kele ja Kirjanduse Instituudist on
kantatud murdesektori üldsonaravara (KKJ üf).

Sisukord.

Esitõna	2
Sissejuhatus	5
ÜLEVAADE FONEETIKAST	12

Konsonantism.

A. Klusüülid.

I. Tõna algul	13
-------------------------	----

II. Tõna sees.

1. Ührikklusüülid nilli algul.

Pearõhulise nilli vokaali järel	15
---	----

Kaarrõhulise nilli vokaali järel	19
--	----

Pearõhulise nilli nasaali ja häänenä järel	20
---	----

Pearõhulise nilli järel helitus naabruses	21
--	----

Kaugemal sõnas helitus naabruses	23
--	----

2. Ührikklusüülid nilli lõpus.

Helilise konsonandi ees	24
-----------------------------------	----

Helitu konsonandi ees pearõhulise nilli järel	27
--	----

Helitu konsonandi ees järgnõlpides	28
--	----

3. Kolme konsonandi ühend	29
-------------------------------------	----

4. Geminaatklusüülid.

Pearõhulise nilli järel	31
-----------------------------------	----

Kaasõhulise silli järel 33

Nõrgasõhulise silli järel 33

III. Lõna lõpus 35

B. Klennilide nõrgad vasted.

I. Pearõhulise silli järel.

1. Palataali $\underset{\sim}{k}$ nõrk vaste $\underset{\sim}{x}$ 37

2. Dentaali $\underset{\sim}{t}$ nõrk vaste $\underset{\sim}{d}$ 39

3. Labiaali $\underset{\sim}{p}$ nõrk vaste $\underset{\sim}{b}$ 41

II. Kaasõhulise silli järel 42

III. Nõrgasõhulise silli järel 43

IV. Silli lõpus 47

C. Spirandidid.

s 48

h 51

D. Nasaalid.

n 53

ŋ 57

m 58

E. Lühidid.

l 60

r 61

F. Poolvokaalid.

j 63

v 65

G. Konsonantide palatalisatsioon	68
--	----

Vokaliism.

I. Erimere riigi vokaalid.

1. Lühikesed vokaalid	71
2. Pikad vokaalid	82
3. Diifongid	87

II. Järgneva vokaalid.

1. Säilimise ja kvaliteedilt muundunud vokaalid	96
2. Sisepöörde	99
3. Lõpppöörde	102
4. Kontrastatsioon	104

ÜLEVAADE MORFOLOOGIAST	108
----------------------------------	-----

A. Nomen.

I. Mitmuse moodustamine	109
-----------------------------------	-----

II. Käänded.

1. Nimetav	110
2. Omastav	112
3. Osastav	119
4. Sisseütlev	129
5. Sisseütlev	132
6. Sisseütlev	134
7. Alakeütlev	134
8. Alakeütlev	135

9. Alaltütler	136
10. Saar	136
11. Rajar	137
12. Oler	137
13. Hmaütler	138
14. Kaasaütler	138
III. Omadussõnad	139
1. Keskõne	139
2. Väliõne	140
IV. Arvõnad	141
V. Aesõnad	142
1. Irilised	142
2. Enesekand	143
3. Vastastikused	144
4. Omastar	144
5. Näitavad	144
6, 7. Kõnivad ja sõnad	145
8. Umbmäärased	145

B. Tegusõna.

I. Tegusnimed.

1. ma- <u>ma</u> - tegusnimi	147
2. da- <u>da</u> - tegusnimi	149

II. Keskõnad.

1. v- <u>v</u> - keskõna	153
---------------------------------------	-----

2. <u>und</u> -keskõne	154
3. <u>tud</u> -keskõne	156
III. Umbisikuline tegumood	158
IV. Kõneviid.	
1. Kindel kõneviis	161
2. Tingiv kõneviis	161
3. Kärkiv kõneviis	161
4. Kaandne kõneviis	162
V. Afad.	
1. Olevik	165
2. Minevik	165
VI. Pöörded.	168
VII. Bitar kõne	170
C. Määrõna	171
LISA	173
Märkmeid lauseliste joonte kohta	174
Märkmeid sõnavara kohta	176
Murdeteistide katkendeid	181
Kärbla kihelkonna kaart	183 ^a
Kokkuvõte	189
Kamtatud kirjandus	191